

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Қайнар университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

университета Кайнар

---

4 басылым

АЛМАТЫ
ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ
2015

ISSN 2226-1052

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В «ВЕСТНИКЕ УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР» И В ЖУРНАЛЕ «КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ»

Объем статьи – 5-8 страниц, набранных на компьютере 12 шрифтом через один интервал с соблюдением издательской рамки (поля – 3см слева, 2 см снизу и сверху, 1,5 см справа). Необходимы аннотация и ключевые слова на языке статьи, список используемых источников указывается в конце статьи по мере цитируемости, ниже на казахском (түйін), русском (резюме), английском (summary) языках с включением названия статьи на соответствующем языке. Магистранты, докторанты предоставляют рецензию на статью.

К статье прилагаются следующие сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество; ученая степень и звание; место работы и должность или место учебы; служебный и домашний адреса; номера служебного и домашнего телефонов, электронный адрес.

Рукописи статей передаются в редакцию журналов лично автором, или нарочным, на бумажном и электронном носителях (диск).

Ответственность за концептуальное содержание статьи несет автор (авторы). Редакционный Совет оставляет за собой право публикации, редактирования или отклонения рукописи. Рукописи статей не возвращаются, не рецензируются и не восстанавливаются. Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР

- 07.00.00 –Исторические науки**
- 08.00.00 –Экономические науки**
- 09.00.00 –Философские науки**
- 10.00.00 –Филологические науки**
- 12.00.00 –Юридические науки**
- 13.00.00 –Педагогические науки**
- 19.00.00 –Психологические науки**
- 23.00.00 – Политические науки**

КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ

- 07.00.00 –Исторические науки**
- 09.00.00 –Философские науки**
- 23.00.00 –Политические науки**

Журналы выходят ежеквартально.

Статьи принимаются по адресу: ул. Сатпаева 7а.

Справки по тел.87077233784; e-mail: 180710@mail.ru

**КАЙНАР УНИВЕРСИТЕТИНИҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР**

ISSN 2226-1052
№ 2/2.2015

1997 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издается с 1997 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: университет Кайнар

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Курманалиев К.А. – *главный редактор*, доктор филологических наук, чл.-корр. НАН РК
Еркинбекова М.А. – *ответственный редактор*, кандидат психологических наук, доцент

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Нысанбаева А.Н. – доктор философских наук, академик НАН, *председатель*
Омаров Е.С. – профессор, академик КазНАЕН, *зам. председателя*
Еркинбекова М.А. – кандидат психологических наук, *ответственный секретарь*

ЧЛЕНЫ СОВЕТА:

Абдильдин Ж. – доктор философских наук, профессор
Айдаралиев А.А. – академик НАН КР, ректор Международного Университета Кыргызстана (Республика Кыргызстан)
Айтбаев О.А. – доктор филологических наук, академик НАН
Албагли К.Л. – директор института СЕДИМЕС (Франция)
Ахметов А.К. – доктор педагогических наук, профессор
Ашитов З.О. – доктор юридических наук, профессор
Баймаханов М.Т. – доктор юридических наук, профессор
Гества К. – профессор Тюбингенского университета (Германия)
Григорьев В.К. – доктор исторических наук, профессор Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Жумагулов К.Т. – доктор исторических наук, профессор
Зайниева Л.Ю. – доктор политических наук, профессор КазНТУ им.К.Сатпаева
Иришев Б.К. – доктор экономических наук, профессор
Каиржанова С.Е. – доктор юридических наук, профессор
Каложнова Е. – директор Центра евро-азиатских исследований Редингского университета (Великобритания)
Козлов Г.Я. – доктор исторических наук, профессор, зав. кафедрой политологии Рязанского государственного университета (Россия)
Маклин Дж. – профессор, председатель Правления международного совета по исследованию философии и ценностей в Вашингтоне (США)
Маусымбаев С.С. – доктор педагогических наук, профессор
Мусаев К.М. – доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Института языкознания РАН (Россия)
Нгуен Чонг Тьуан – профессор, директор Института философии (Вьетнам)
Оразбекова М.С. – доктор филологических наук, профессор
Романова Н.В. – доктор политических наук, профессор КазНПУ им. Абая
Сапарбаев А.Д. – доктор экономических наук, профессор, почетный академик НАН РК
Сарыбаев Ш.Ш. – доктор филологических наук, академик НАН РК
Саметова Ф.Т. – кандидат филологических наук, профессор
Сластенин В.А. – доктор педагогических наук, профессор Московского государственного педагогического университета (Россия)
Сулайманова Р.Т. – профессор, директор Института целевой подготовки педагогических кадров при Кыргызском Национальном университете имени Баласагына (Кыргызстан)
Тлеуов Т.Х. – доктор исторических наук, профессор, академик КазНАЕН
Токсанбаева Н.К. – доктор психологических наук, профессор
Узакбаева С.А. – доктор педагогических наук, профессор
Хафизова К.Ш. – доктор исторических наук, профессор
Шабельников В.К. – доктор психологических наук, профессор, зав. кафедрой пед. психологии Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Шеръязданова Х.Т. – доктор психологических наук, профессор
Югай Г.А. – доктор философских наук, профессор, директор НЦ евразийских исследований РАН (Россия)

Свидетельство №43
от 10.04.1996 г.
Национального Агентства по
делам печати и массовой
информации Республики
Казахстан

Издательство
Академии Кайнар

Адрес:
г.Алматы, ул.Сатпаева 7а,
тел: 255-86-72, 87016252626
Факс: (7272) 558366
E-mail: 180710@mail.ru

Сдано в набор 24.12.2015.
Подписано в печать
25.12.2015.
Бумага офсетная.
Гарнитура «Таймс».
Усл.печ.л. 8,5.
Усл.кр.отт. 8,7.
Уч.-изд.л. 8,3.
Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии
Академии Кайнар
Ответственный – Бакыт Б.

©Академия Кайнар, 2015

МАЗМУНЫ	
ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ	
КАРМАН КЫЗЫ Г. - ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ	4
САМЕТОВА Ф.Т., МҰХАМАДИЕВА К.М. - ҚАЗАҚ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУЫНДАҒЫ «КЕҢІСТІК» КОНЦЕПТІСІ	9
КРЫКБАЕВА А.Д. - СУЩНОСТЬ ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА	13
МАМБЕТЖАНОВА А. - ЖЕТКІНШЕКТІК ШАҚТА ӨЗІНДІК БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	15
МҰХТАРОВА Ә.С., ЧУБАЕВА Э. - Ж. АЙМАУЫТОВТЫҢ «АҚЫЛЕК» РОМАНЫНДАҒЫ АҚЫЛЕК БЕЙНЕСІНІҢ СОМДАЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ	20
УМАРОВА Б. - КОЛЛЕДЖ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ	23
СҮНДЕТБАЕВА Ж. - ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАР БОЙЫНДА ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ	25
РАХИМБЕРДИЕВ А. - СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ТРЕБОВАНИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ РОСТУ УЧИТЕЛЯ	28
ЖОЛДЫБАЕВА А. - АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПРАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	31
ЖОЛДЫБАЕВ Д. - ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСТАРЛАРЫ	34
ДЖАМАЛОВА Э. - ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА В РАМКАХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА	37
АКБАРХАН Д. - БОЛОН ҮРДІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ	43
ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР	
МУХАШОВА М. - ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КАЧЕСТВО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ	48
АКПАҢБАЕВА А.Ж. - НОВАЦИИ В МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	51
САГИМБАЕВА А. - ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ: ВИДЫ, ПРИНЦИПЫ КРЕДИТОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УСЛУГ БАНКА	57
КАЛЫМЖАН А. - ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДЕ АДАМ КАПИТАЛЫН БАСҚАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	61
ҚОЙШЫБАЙҰЛЫ Қ. - СТРАХОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ СОХРАНЕНИЯ БЛАГОСТОЯНИЯ ОБЩЕСТВА	66
ТАРИХ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ	
УТЕЕВА А.Б. - ӨСИЕТ БОЙЫНША МҰРАГЕРЛІКТІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ	70
ТАЖИМАГАМБЕТ А.С., АЛДАНАЗАР Г. - УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КОМПЬЮТЕРНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ	72
ЕСЕЛЬБАЕВ А.А. - БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАН	79

НУРМАШЕВ У.У., КОПБАЕВ Д. - НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ, ПО КОТОРЫМ ЗАКЛЮЧЕНО ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ СОГЛАШЕНИЕ	85

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ФИЛОЛОГИЯ

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

Карман кызы Гульмира-
аспирант кафедры
«Педагогика высшей школы»
КНУ им.Ж.Баласагына, Кыргызстан

В статье рассматриваются вопросы формирования творческого потенциала личности будущего учителя в условиях педагогической практики.

Ключевые слова и словосочетания: Творческое преобразование практики, качество образования, компетентностное обучение, поисково-творческая деятельность, траектория творческого потенциала студента.

Педагогической практика одна из форм формирования творческого потенциала личности будущего учителя, которая позитивно влияет на их профессионально-личностного совершенствования.

В условиях позитивных тенденций в образовании наращивается темп в творческом преобразовании педпрактики. Многие преобразования педпрактики в условиях интернационализации образовательного пространства ведутся по следующим направлениям: поиск новых путей и форм организации практики, соответствующих требованиям времени и современным характеристикам профессионала в сфере образования; наполнение новым содержанием традиционных форм; творческое осмысление и преобразование роли, функций и действий субъектов педагогической практики (руководителей, методистов, представителей школ, студентов).

Во время педагогической практики каждый студент как будущий учитель выступает субъектом своего профессионального роста, осмысливает и осваивает содержание и технологии современного образования, создаёт собственный творческий стиль деятельности. Основное влияние на эти процессы оказывает реализации системного подхода, которое нашло своё воплощение в нашей модели системной работы по развитию творческого потенциала будущего учителя и стимулированию его творческой самореализации, предложенной и апробированной нами в средних школах №28, №76 г.Бишкека и в ряде школ Чуйской области Кыргызстана. Предложенная модель выстраивалась также с учётом данных анализа исследований по проблеме формирования творческого потенциала личности будущего учителя в условиях интернационализации образовательного пространства и с учетом примеров широкой образовательной практики. Следует подчеркнуть, что её создание предвлялось экспериментальной разработкой и апробацией вариантов решения отдельно взятых, конкретных задач, значимых для каждой школы в отдельности.

В целях реализации предложенной нами модели системного подхода мы выделили три взаимосвязанных уровня: работа со школьными педагогами, работа с администрацией школ, работа с педагогическим коллективом.

Наибольшая эффективность работы со школьными педагогами, как показывает наш опыт, достигается тогда, когда её отличают: инициатива с их стороны, личностный и добровольный характер, активное сотрудничество, доверие. Точкой отсчёта является определение исходного творческого состояния личности будущего учителя, имеющего проблемы и барьеры в развитии своего творческого потенциала. На основе возникшего

понимания выстраивается индивидуальная траектория совершенствования творческого потенциала консультируемого студента, программа его саморазвития и самореализации с чётко обозначенными и осознаваемыми им целями. Воплощение их в реальность может осуществляться студентом самостоятельно или при непосредственном психолого-педагогическом сопровождении со стороны непосредственного консультанта т.е. школьного педагога. Второй вариант, как доказала практика, даёт более ощутимые результаты. Качество выполняемой работы, доброжелательность отношений становилось залогом того, чтобы подобное сотворчество стало для студента и педагога нормой, а не инициировалось бы им под решение частной задачи. На данном уровне есть элементы, которые, с позиции развития творческого потенциала будущего учителя в условиях педагогической практики, могут быть оценены и как часть целостной системы, и как процесс самопрограммирование творческой позиции по отношению к целям и задачам практики. Например, аттестация деятельности студентов в итоге всех видов педагогических практик.

В работе со школьной администрацией можно выделить две позиции. Во-первых, это взаимодействие с конкретными людьми и здесь действуют рекомендации первого уровня. Во-вторых, это сотрудничество с командой, которая во многом формирует идеологию развития каждой школы. В этом плане их действия можно было квалифицировать как помощь в решении вопросов диагностированного целеполагания, выстраивания иерархии перспектив (ближние, средние, дальние), определения ключевых методических дел и разработки планов их проведения. Как результат — детальное отражение творческих идей и компонентов в концепцию развития каждой школы, в моделях формирования и развития личности школьного педагога, студента-практиканта, ежегодное проведение педагогических советов, единых методических дней с акцентом на разные аспекты проблемы формирования педагогического творчества.

Совместно с директорами и завучами, проявившими большую заинтересованность и активно выдвигавшими продуктивные предложения, проводилась особая работа по данному направлению, приведшая к почти многократному увеличению числа студентов с творческими показателями. Продуктивная совместная деятельность с администрацией каждой школы способствовало эффективной работе с педагогическим коллективом. Здесь могут быть отмечены разные вектора: инициирование со стороны руководящего звена школы или отдельных его представителей о реализации отдельных форм творческой работы студентов. На этом уровне мы реализовывали два подхода: работа с целым коллективом класса как единым субъектом образовательного процесса и работа через классный коллектив с конкретным педагогом. Коллектив каждой школы выступило той микросредой, которая оказывало огромное влияние на развитие творческого потенциала каждого студента. На базе каждой школы мы организовали и провели ряд семинаров и тренингов для школьных учителей без отрыва их от профессиональной деятельности. Каждый из них может быть представлен в качестве самостоятельного явления, но наличие в них сквозных тем и деталей, в первую очередь творческого компонента, позволяет нам рассматривать их в единстве. Достоинством создания в самой школе подобной системы является ориентация на конкретные образовательные потребности, оперативная корректировка с учётом результатов постоянного мониторинга, удобное для слушателей пространственно-временное расположение. Большое значение было придано формам, рождающим в коллективе микроклимат творчества (педагогические студии, мастерские, творческие гостиные и др.).

Кроме того, нами было уделено внимание профессиональным конкурсам и смотрам, возможности которых мы активно использовали в своей работе.

В настоящей модели особое значение для нас имело включение идеологии творчества в проектирование и организацию образовательного процесса, проявляющееся в творческом акценте профессионально-личностных ценностей педагога, широком

использовании креативного подхода, насыщение творчеством образовательно-воспитательного пространства каждого мероприятия.

Реализация данной модели, наряду с другими мероприятиями, будет позволять каждому педагогическому коллективу добиться ряда весомых результатов в педагогических форумах, смотрах, конкурсов разного уровня.

Многие считают, что рассматриваемая система замкнута на школе, но практика показала, что её положения работают и в ситуации взаимодействия по схеме: Вуз-школа.

Организация творческой деятельности студента – практиканта требует от каждого школьного педагога как руководителя практики знания и использования вариативных технологий. Технология творческой деятельности школьного педагога, а следовательно и студента в условиях практики подразумевает наличие системы и алгоритма действий, где каждый этап может быть подвергнут анализу и оценке, разложен для простоты на несколько мини-этапов, хотя следует иметь в виду, что творчество связано с вдохновением, ощущением момента, интуицией, индивидуальными свойствами человека, которые крайне сложно проектировать, сравнивать, оценивать и рекомендовать другим.

Дать готовый алгоритм творческой деятельности в условиях различных видов педагогической практики невозможно. Рассматривая некоторые рекомендации ученых, позволяющие внести элемент творчества в привычные действия, следует исходить из того, что любая технология – это, прежде всего система. Она включает в себя следующие основные компоненты: диагностирование, целеполагание, проектирование, конструирование, содержательный, информационный, организационно-деятельностный, контрольно-управленческий компоненты.

Изучая деятельность творчески работающих педагогов закрепленных школ, мы пришли к заключению, что многие из них реализуя на практике технологию поисково-творческой деятельности, ставят для своих уроков следующие задачи:

- поддержка и развитие интереса к предмету;

- формирование навыков исследовательской работы;
- решение практических упражнений;
- организация работы с современными источниками информации.

Безусловно, данные задачи могут быть решены только на уроке, где царит творчество, потому что именно в классе в процессе творческой позиции компетентного учителя каждый школьник получает самое высокое духовное наслаждение. Любой урок, если в нем не было места для творческого порыва, поиска, оказывается неэффективным, если даже дается очень полезная информация. Поэтому создание проблемных ситуаций, ситуаций столкновения различных мнений, вариативность возможных решений являются необходимым инструментом педагогического приближения студентов к творчеству. Педагогическая практика в психолого-педагогическом плане имеет более плодотворные результаты в вопросе формирования творческого потенциала будущего учителя в условиях интернационализации образовательного пространства. Известно, что только творческое начало в практической деятельности будущего учителя, способно вскрыть заложенные обучением внутренние резервы его личности и дать качественно новые, конечные результаты в проблеме формирования компетентного специалиста современного общества. Вследствие чего, для формирования творческого потенциала будущего учителя во время педагогической практики мы приобщали каждого студента к различным видам деятельности, как руководство процессом создания школьниками творческих работ и планирование индивидуально-творческих действий по развитию учебного познания школьников; создание в учебном процессе атмосферы сотворчества. Приоритетным направлением в данном русле являлось формирование компетенций будущего учителя по созданию условий для самостоятельного творческого поиска школьников.

В обозначенном русле студенты – будущие учителя руководствовались тем, что основными критериями творческой позиции школьников в познавательной деятельности

являются: самостоятельность (полная или частичная); поиск и перебор возможных вариантов движения к цели (в полном или частичном объеме); создание в процессе движения к цели нового продукта (в полном или частичном виде). Известно, что в основе активизации любой познавательной деятельности субъектов учебно-воспитательного процесса лежит прогноз – предвидение ее вероятных результатов. Поэтому необходимость усвоения школьниками теоретического материала на творческом уровне предполагало формирование у личности будущего учителя умения его прогнозировать.

Главное направление в этом процессе – это формирование у будущего учителя умения предвидения тех условий, средств, форм и содержания деятельности, которые являются наиболее благоприятными и оптимальными для развития познавательной активности школьников. В обозначенном направлении частные задачи можно свести к двум. Первая задача – это формирование у будущего учителя умения прогнозирования познавательной активности школьников по содержанию, или предвидение всего того, что создает благоприятные условия для глубокого и прочного усвоения ими той или иной системы предметных знаний. Вторая задача – это формирование у будущего учителя – умения прогнозирования познавательной активности школьников по ее способам, и предвидение движения учебно-познавательных процессов от элементарных уровней и форм деятельности к более сложным и высоким. При решении первой задачи существенным представлялось формирование у будущего учителя умения отбора и создания таких логических конструкций знаний, которые могли бы обеспечить успешное творческое взаимодействие со школьниками в учебном процессе. Студент во время педагогической практики, применяя специфические, логические приемы, должен был обеспечить школьникам переход от репродуктивной деятельности к активно-творческой, от эмпирического уровня к теоретическому, от абстрактного к конкретному, от общего к частному. При решении второй частной задачи существенным явилось формирование у будущего учителя – умения создания и отбора таких способов деятельности, которые бы могли быть использованы школьниками при усвоении теоретического материала на творческом уровне. При готовности будущего учителя к решению указанных выше задач, ему необходимо было руководствоваться знаниями, об основных закономерностях соотношения репродуктивной и продуктивной, т.е. активной, творческой деятельности. Научными исследованиями отдельных ученых, в частности, Б.И. Коротяевым доказано, что «репродуктивное и творческое познание соотносятся между собой как два самостоятельных звена единого целого, причем репродуктивное познание выступает как подготовительное звено, а творческое – как основное» [3, с.105]. Данные два типа познания соотносятся между собой как целое, с элементом в каждом звене: в первом звене, в качестве целого выступает репродукция, а в качестве элемента – творчество; во втором звене – наоборот. Оба типа познания соотносятся между собой диалектически динамично, с взаимным переходом друг в друга. Граница между репродукцией и творчеством является условной и подвижной, она проявляет себя по-разному в различных зонах и видах деятельности, в том числе и познавательной [3, с.107]. Основное назначение педагогической практики, исходя из цели нашего исследования – это формирование готовности будущего учителя к реализации творческой деятельности во время учебного процесса. При творческом подходе будущего учителя к учебным задачам во время педагогической практики школьники как активные субъекты могут более глубоко и всесторонне изучать те или иные явления учебного материала. Они могут не только выражать свое отношение к изучаемым явлениям, но и высказывать свою точку зрения, не только переносить известные способы решения в новые условия, но и находить принципиально новые, творческие способы решения учебно-познавательных задач [5 с.109]. Для того чтобы школьники успешно овладели этим опытом, чтобы у них постепенно формировались такие качества, как познавательная самостоятельность, способность творчески решать учебно-познавательные задачи, студенты, будущие учителя включали их в такую деятельность, которая побуждала их к проявлению

активности и самостоятельности самого высокого уровня. В условиях педагогической практики, при вовлечении студентами экспериментальных групп школьников в процесс активного (творческого) освоения учебного материала, перед ними стояли две последовательные задачи. Первая – научить школьников распознавать явление (объект), его признаки, стороны, составные элементы, связи и отношения, алгоритмы преобразования. Вторая – научить их описать изучаемое явление, объяснить причину или способ его существования, сформулировать правило (там, где это необходимо) на предмет преобразования. При этом широко применялись такие приемы, как классификация отдельных положений, доказательства личностного отношения к изучаемым явлениям, знакомства с логической структурой определений, выведение следствия из факта, определения признаков второстепенности и др.

Решение каждой из задач требовало использования следующих методов (как общие, так и специфические):

- распознавание по изучаемому предмету или теме существенных, достаточных и необходимых признаков и свойств явлений, лежащих на поверхности и не требующих доказательств, с помощью наблюдения, пробных преобразований, разложения на составные части (анализа) и их объединение (синтеза), сравнения (различия и отличия), аналогии, противопоставления, отвлечения;

- распознавание по изучаемому предмету или теме закономерных связей и отношений с помощью наблюдения, пробных преобразований, схем, ключевых идей и принципов, индукции и дедукции, восхождения от абстрактного к конкретному построение "идеальных" объектов и "примерка" их к эмпирическим данным;

- распознавание правил и алгоритмов преобразования и других явлений с помощью наблюдения, пробных преобразований и нахождения ключа алгоритма.

Предложенная группа методов имеет три области использования:

- распознавания признаков;

- распознавания связей и отношений;

- распознавания правил и алгоритма.

При решении второй задачи – конструирование, изложение и развертывание знаний – использовались методы:

- описания распознанных признаков явлений с помощью определений (свернутых описаний) и повествования (развернутых описаний);

- объяснения распознанных связей и отношений с помощью формулирования утверждений, тезисов, законов, принципов, теорем, формул, раскрывающих связи и отношения, и с помощью обоснования и доказательства закономерного характера связей и отношений;

- выведения предписаний с помощью формулирования правил, алгоритмов рекомендаций и применения их на практике с помощью самых различных способов, в том числе по образцу, аналогии и т.д.

Таким образом, общие и специфические методы, используемые студентами на этапе формулирования теоретических знаний школьников, имели свои области применения: описания, объяснения, выведения предписаний и применения их на практике. Известно, что большую роль в условиях творческого подхода к практике, играют чувственные и рациональные, экспериментальные и логические методы. Позиция будущего учителя в широком применении вышеуказанных методов помогло школьникам самостоятельно раскрыть новые стороны изучаемых явлений, приобрести знания о новых фактах, уметь увидеть новое в уже известных им фактах. В процессе этой деятельности для студентов – будущих учителей важно было, чтобы ученики овладевали такими приемами деятельности, как умение наблюдать, сравнивать, обобщать, намечать порядок работы, способствовать творческому началу познавательной деятельности школьников. При этом внимание студентов- практикантов акцентировалось на то, чтобы они имели в виду, что деление деятельности на уровни условно, оно отражает в обобщенном виде ступени

восхождения школьников от репродуктивной к творческой деятельности. В условиях педагогической практики внимание студентов акцентировалось также на то, что творческая активность школьников зависит от характера и объема учебного материала, от разработки ими творческих заданий индивидуального характера.

Использованная литература:

1. Асипова Н.А. Проблемы формирования профессиональной компетентности [Текст] / Н.А. Асипова // Коомдук илимдер журналы, Манас университети. – 2006. – С. 225-230.
2. Елисеева Т. Качество образования: методологические основания дискуссии [Текст] / Т. Елисеева, В. Батулин // Вестник высшего образования. – 2005. – №4. – С. 111-115.
3. Коротяев Б.И. Учение процесс – творческий [Текст] / Б.И. Коротяев. – М.: Просвещение, 2007. – 159 с.
4. Раимкулова А.С. Проблема формирования профессиональных компетенций будущего учителя в контексте личностно-ориентированных технологий обучения [Текст] / А. Раимкулова // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2011. – С. 111-115.

Түйін

Мақалада педагогикалық тәжірибе жағдайында болашақ мұғалімнің шығармашылық тұлғалық әлеуетін дамыту туралы қарастырылады.

Summary

In article is considered about formation of creative potential of the identity of future teacher in the conditions of student teaching.

ҚАЗАҚ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУЫНДАҒЫ «КЕҢІСТІК» КОНЦЕПТІСІ

Саметова Ф.Т.,
тілдер және журналистика кафедрасының профессоры
Мұхадиева К.М.,
магистрант
Қайнар академиясы

Мақалада қазақ лингвомәдениеттануындағы «кеңістік» концептісі туралы айтылады.

Түйін сөздер: лингвомәдениет, кеңістік, концепті, тіл, қазақ.

Қазіргі уақытта тіл білімі ғылым ретінде, оның қай саласы болмасын өте терең зерттеліп жатқаны белгілі. Әсіресе, лексикалық бірліктер әр қырынан мағына, ұғымдары бойынша зерттеліп, зерделене түсуде. Әлемдік өркениет қатарында қазақ тіл білімінің ғалымдары да осы салада үлкен еңбек етіп жатыр. Ғалам бейнесі – адам дүниетанымының басты элементі. Онда адамның дүниені тануының негізгі көріністері жинақталған. Әуелден Он сегіз мың әлемнен басталған таным-түйсік адамды Адам, қоғам, табиғат арақатынасында өмір сүруге әкелді. Тілдік семантика халықтың ғаламды танып-түйсіну тәсілі және болмыс туралы білімнің кодталу жолы болып табылады, сол арқылы ғаламның тілдік бейнесі түзеледі. Осыған байланысты ғалым А.Ислам былай дейді: «Адам қоршаған ортаны ойлау арқылы танып біледі және ол адам санасында көрініс табады. Адамның шындықты танып білуі, ой арқылы жүзеге асса, тіл – ойдың бейнелеу қызметінің нәтижесін бекітудің құралы ретінде қызмет етеді. Бұл – жалпыға ортақ таным, өйткені табиғаты жағынан адамзат бірдей болса, таным қызметі де, оның

механизмдері де ортақ құбылыс екені де мәлім. Қандай да тіл өзіндік тілдік құрылымы және тілдік үлгілері жағынан әртүрлі болғанымен, тілдік болмысты түсінуге келген ортақ танымдық дүниелерден тұрады» [5, 13]. Яғни коммуникация сәтті болуы үшін сөйленім әрекетінің субъектілері – сөйлеуші мен тыңдаушы, қабылдаушы атадан балаға беріліп отыратын кодтарды меңгеріп қана қоймай, дұрыс қолдана білуі қажет.

Мәдени концепт сөздердің аясы нақты, жинақтаушы заттық лексиканың есебінен кеңейе алады. Мысалы, «адам және оның жаны» «тұрмыс», «үй», «отбасы», «соғыс», «қару», «қайың», «тары» т.б. көптеген өсімдіктер мен жануарлардың, тұрмыстық заттар мен құбылыстардың атаулары жекелеген ұлттың өзіндік менталитетіне байланысты ерекше концептілік мән алуы ықтимал. Сөйтіп, заттар мен құбылыстарды таңбалаушы тілдік бірліктер мәдени компоненттермен ерекшеленеді. Мысалы, американдықтар үшін жүгері сыйлы қонаққа даярланатын тағам болса, орыс халықтары үшін картоп – бақшалық дақыл ғана емес, мәдени мазмұнға ие атау.

Сөздердің мәдени концепті қатарына енуі олардың прагматикалық, семантикалық сипаттарына байланысты. Біз концепт сөздерді мәдениеттің екі жағы іспетті материалдық және рухани мәдениеттің өзара байланысы ретінде қарастыру бағытын ұстандық. Рухани мәдениетті жан-жақты әрі терең танымдық зерттеу – тілдегі бүкіл сөздерді концептіге жіктеуге мүмкіндік береді.

Қазіргі тіл ғылымында концепт терминнің қарастырылуы - лингвистика мен философияның өзара қарым-қатынасының күшеюіне байланысты. Логикада «концепт» термині «ұғым, түсінік» терминдерімен бірдей мағынада қолданылады. Сөйтіп «концепт» ұғымын «адамның әлем туралы жинақталған мәдени түсініктері бейнеленген және атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі» ретінде тани отырып, біздің дүниетанымымыздағы әлем туралы ақиқат болмысты бейнелейтін когнитивті бірлік ретінде қарауды жөн көрдік.

Дегенмен, концепт терминін «рухани мәдениеттің тірек сөздері» мағынасында ғана түсінбейміз, себебі, тірек сөз концепт сөзіне емес, «мәдени концепт» тіркесіне балама ретінде қолданылады. А.Я. Гуревич мәдени концептілерді: «кеңістік», мәдени универсалды/эмбебап деп аталатын философиялық категория (мезгіл, кеңістік, себеп, өзгеріс, қозғалыс) және «мәдени категориялар» деп аталатын әлеуметтік категориялар (бостандық, құқ, әділеттік, еңбек, байлық, жекеменшік) деп екі топқа бөледі. В.А. Маслова бұдан үшінші бір топ «ұлттық мәдени категорияларды» бөліп шығарған дұрыс деп көрсетеді. Мысалы, қазақтар үшін қонақжайлылық, батырлық, ерлік, ерік, ұйымшылдық, еңбекқорлық т.б. ұғымдар мәдени концептінің ұлттық мәдени категорияларына жатады.

Теориялық ономастикадағы ұғымдардың бірі – кеңістік. Кеңістік – адамзат тіршілік ететін онтологиялық және ментальдық болмысқа ие объективті дүние формаларының бірі. «Кеңістік» концептісі жайлы соңғы кездері тіл білімінде өте көп айтылып жүр. Ол жайлы ғалымдардың пікірі әртүрлі екендігін де жасыра алмаймыз. А.В.Суперанская өз еңбегінде: «Ономастикалық кеңістік өз ішінде түрлі өрістерге бөліне алады (антропонимия, топонимия, зоонимия, фитонимия, космонимия, астрономия)» деп көрсеткен [1, 9]. Ал О.Т. Молчанова Таулы Алтайдың топонимикасына талдау жасай отырып: «Белгілі бір территорияның топонимиканы ономастикалық кеңістікті құрайды.» – дейді [2, 23]. Д.Бондалетов: «Ономастикалық кеңістік термині екі түрлі мағынада қолданылады: 1) жалпы лингвистикалық категорияны құрайтын ономастикалық бірліктер жүйесі; 2) белгілі бір тілдік категория» [3, 31-32]. Е.А.Керімбаев ономастикалық кеңістік және ономастикон терминдерін бір-бірімен тең дәрежеде қарастырады [4,132]. Алтайдың топонимикалық жүйесін зерттеген Л.М.Дмитриева кеңістікке мынадай сипаттама береді: «Дүниенің топонимикалық бейнесінде «кеңістік» категориясы неғұрлым маңызды орынды иеленеді, өйткені бұл категория адам мен шындық өмір арасындағы қатынастарда негізгі, іргелі категория болып саналады. «Кеңістік» концептісі топонимикалық тұлға санасының бөлшегі, оның ментальдік ішкі таным көрінісі мен

тілдік ұласуы ретінде дүниенің топонимикалық бейнесінде басты әрі негізгі роль атқарады» [5, 9]. «Кеңістік» концептісіне сипаттама беруде Л.М.Дмитриева оның ментальдік құрылымына мән береді, кеңістік модельдерінің құрылымына көңіл бөледі. Ал Б.М. Тілеубердиев: «Кеңістіктің ментальдік болмысы оның концептілігін анықтайды, яғни адамның концептілік және тілдік санасында ментальдік болмыс, ең алдымен, концепт немесе концептілер түрінде қызмет атқарады. Біз тілдік санада кеңістік тектік концептіні білдіреді деп санаймыз. Оның құрылымына «аспан», «жер», «су», «тау» сияқты түрлі концептілер кіреді. Олардың өзі іштей тағы бірқатар концептілерге бөліне алады» - дейді [6, 20]. Ғалымдар Т.Жанұзақов пен Қ.Рысберген ономастикалық кеңістікті зерттей келе, ол жөнінде былай дейді: «Әдетте ономастикалық кеңістікті кез келген халықтың, қауымдастықтың тілдік құралдарымен белгіленетін ақиқат және қияли нысаналардың атаулары мен есімдері, яғни онимдік бірліктері құрайды. Ол атаулар тілді тұтынушы халықтың қалыптасқан «әлемнің тілдік моделіне» сай, қоршаған ортаны сан ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетаным, ұлттың ой-өрісі негізінде бөліктеу ерекшелігіне сәйкес жасалады» [7, 6]. Ономастикалық кеңістік өзіндік құрылымы бар өріс жиынтығынан құралады. Ол ғаламның ономастикалық бейнесі болып табылады. Қазақтың жер-су атаулары тарихи уақыт шеңберінде үнемі өзгеріп отырады. Олардың барлығы этномәдени, әлеуметтік-саяси, экономикалық, материалдық әлеммен байланысты болып келеді. «Кеңістік» концептісінің ішкі мазмұнын «ата мекен», «ата қоныс», «ата жұрт», «кіндік қаны тамған жер» секілді модельдердің қатысымен анықтауға болады.

Кеңістік концептісі тілде тірек, негізгі сөздерден бастап фразеологизмдерде, мақал-мәтелдерде, жырларда, ертегілерде, аңыз-әнгімелерде, көрінеді. Солардың бір саласы төмендегі мақал-мәтелдер: *Жер бауыры – жазық. Сыр бойы – нұр бойы. Көрмеген жер таным болмас, Көрінген жер алыс болмас. Арқан бойы жердің, тұсау бойы жақындығы бар. Көрмеген жердің ой-шұңқыры көп. Аспанда тіреу жоқ, Жерде белдеу жоқ. Көкте байлау, Жерде тұрлау жоқ. Жердің аласа-биігі бар, Жолдың ашығы-тұйығы бар. Алтын тағың болғанша, алақандай жерің болсын. Ай жарығы әлемге, Шам жарығы түбіне. Айды етегіңмен жаба алмайсың. Ай – ортақ, Күн – ортақ. Бұлт қайда қонса, Береке сонда қонар. Жақын оттың жарығы күшті. Жаз сайға қонба, Қыста қырға қонба. Үркер жерге түспей, Жер қызбайды. Инедей тесіктен түйедей суық өтеді. Төмен қонсаң сел алар, Биік қонсаң жел алар. Сулы жер құрақсыз болмас, Таулы жер бұлақсыз болмас. Жайық басынан жел тұрса, Жаз да болса қыс болар. Дария жанынан құдық қазба. Тау кезеңсіз болмас, Өлке өзенсіз болмас. Өзен бойы тұрғанда өзге жерге қонбаңыз. Құзда қар ерімес. Арнасыз жерден су ақпайды. Шөлдегенге сағым су болып көрінер. Көл жағалаған өлмес. Теңізді төіректенгеннің несібесі егіз. Қырдағыға жаңбыр жауса, Шыңдағыға қар жауар. Шөл жағалап қонба, көл жағалап қон. Елдің құты – белеңде, Судың құты – тереңде.*

Концептілік өріс жеке бір адамның, бүкіл бір топтың, тұтас бір халықтың мәдени дәрежесін айқындайтын концептілердің арасындағы байланысты қарастырады. Тұрақты сөз оралымдары – өз табиғатында лексикалық қорды байытатын, суретті сөз тіркестері мен ойды әсерлі жеткізу амалдарын жүзеге асыратын, көркемдік құрал. Сондықтан да тұрақты тіркестерге астарлы ой, концептілік тірек ұғым/мәдени концепті категориялары/, таным үлгілері басым. Яғни тілдің кез-келген бірлігі мәдени концепт болып табылады.

XV-XIX ғғ. Ақын-жыраулар шығармаларындағы «кеңістік» концептісіне енетін «жер бедері», «тау», «су» жүйелеріне қатысты жиі қолданылатын жалпы атаулар мыналар: шөл, көл, қара жер, қыр, қоныс, өзен, жайлау, дала, тас т.б.

Ал жалқы есімдер қатарын Еділ, Жайық, Көкшетау, Оймаут, Ойыл, Қиыл, Жем, Сағыз, Алатау, Мекке, Медине, Ақжайлау, Сандықтас, Тарбағатай, Аягөз, Сарыарқа, Арқа, Алакөл т.б. Жайық атауы шығармаларда өте жиі қолданылады. Жайық тура мағынасында арнасы еш уақытта төмен түспейтін су молшылығының образы. Ал қосымша мағынасында Жайық ғашықтар елі, Қыз Жібектің елі секілді мағыналарға ие

болады.

Мекке – барша мұсылман халқы үшін қасиетті жер. Жыл сайын миллиондаған мұсылман азаматы Меккеге қажылық сапарға аттанып жатады. Рухани тазалықтың мекені саналатын Мекке барлық мұсылман халқының түсінігінде бірдей ұғымға ие болған. Дәл осы ұғымды Шал ақынның жырларынан кездестіруімізге болады. Салыстырыңыз.

Мекке менен Медине жолдың ұшы,
Алыс сапар дейді ғой барған кісі.
Ата мекен анаңды құрметтесең,
Мекке болып табылар үйдің іші.
(Шал ақын, 83-бет)

Сарыарқа атауы да жыраулар тілінде тілге жиі тиек етіледі. Мұны Доспамбет жырау, Шалкиіз, Жиёмбет, Базар, Дулат шығармаларынан кездестіруімізге болады. Сарыарқа сөзіне «Қазақ Совет энциклопедиясында» мынадай анықтама берілген.: «Сарыарқа, Арқа, қазақтың ұсақ шоқылығы – Қазақ ССР-нің орталық және шығыс бөлігін қамтитын физикалық географиялық өлке. Қыратты, ұсақ шоқылы және аласа төбешікті келген жазық. Батысы Торғай ойысынан басталып, шығысы Тарбағатайдың батыс сілеміне дейін 1200 км-ге созылып жатыр. Солтүстігі Батыс Сібір жазығына, оңтүстігі Балқаш көліне ұласады».

Жыраулар тілінде Сарыарқа өте көлемді, шұрайлы, малға жайлы жер ретінде суреттеледі. Салыстырыңыз:

Бетегелі Сарыарқаның бойында,
Соғысып өлген өкінбес...
(Доспамбет жырау, 35-бет)
Арқаға қарай көшермін,
Алашыма ұран десермін...
(Жиёмбет жырау, 55-бет)

Сарыарқа талай қазақ үшін алтын бесік, кір жуып, кіндік кескен жер, ат жалын тартып мінген жер.

Тау сөзі көркем ақын-жыраулар тілінде «биіктіктің», «тазалықтың» символы ретінде көрінеді. Мысалы,

Таудың басын алсын тұман,
Жаббар ием болсын панаң.
Келесі бір өлең жолдарында тау сөзі «беті қайту», «көңілі қалу» деген сөз тіркестерінің орнына қолданылып тұр.
Асыл жібек тозар ма-ай,
Ажары кетіп жұқармай?
Ердің көңілі тоқтар ма,
Тауы қайтып шағылмай?! (Сонда, 280-бет)

Қазақ тілінде көптеген сөздердің концептісі жеке атаулар ретінде зерттелуде. Оған көптеген жас ғалымдар үлес қосып жүр.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті. Филол.ғ.д. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты: 10.02.19. – Алматы, 2004. – 54 б.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. –М., 1973.
3. Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая. – Саратов, 1962.
4. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. –М., 1983.
5. Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном номинативном и функциональном аспектах. – А., 1995.

6. Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы /на материале русской топонимии Алтая/. АДД. – Екатеринбург, 2003.
7. Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері. – А., 2006.
8. Жанұзақов Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы. –А., 2004.
9. Сүгірбекова С. Прозадағы контраст концептілердің тілдік көрінісі. А. 2002
10. Күштаева М. Жеке лексемалар арқылы концепт мазмұнының берілуі. А. 2002
11. Иргебаева А. Б. Концепт жизнь и смерть в творчестве Толстого. Диссерт. док. фил. наук. - А., 2001.
12. Ниятова Ш.С. Махамбеттің тілдік тұлғасы. Филол.ғ.к. алу үшін дайындаған диссертация жұмысы. - Алматы, 2007.
13. Күштаева М. Г. «Тары» концептісінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны. фил. ғыл. кандидатын алу үшін дайындаған диссертация жұмысы. А., 2002
14. Кейкин Ж. Қазақтың 777 мақалы мен мәтелі. - Алматы, 2002 ж.

Резюме

В статье рассмотрен концепт «пространство» в казахской лингвокультуре и приведены примеры в виде пословиц-поговорок и отрывков из поэм.

Summary

The article discusses the concept of "space" in the Kazakh lingvokulture and examples in the form of proverbs, sayings, and excerpts from the poems.

СУЩНОСТЬ ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

Крыкбаева А.Д.,
преподаватель колледжа Кайнар

Актуальность разработки практико-ориентированного обучения заключается в том, что данный подход позволяет значительно повысить эффективность обучения. Этому способствует система отбора содержания учебного материала, помогающая обучающимся оценивать значимость, практическую востребованность приобретаемых знаний и умений. В процессе обучения широко используются творческие домашние задания, обучающиеся получают возможность обращаться к своей фантазии, к творчеству. В практико-ориентированном учебном процессе не только применяется имеющийся у обучающихся жизненный опыт, но и формируется новый опыт на основе вновь приобретаемых знаний. Данный опыт становится основой развития учащихся, формирования их экологического сознания.

Ключевые слова: *практико-ориентированное обучение, речевая деятельность, курсанты, подход, развитие.*

Внедрение новых информационных технологий значительно увеличили поток информации с использованием иностранных терминов и понятий, возрос объём изучаемого материала, однако время для его проработки не увеличивается. В этих условиях подготовка специалистов ориентируется на развитие мышления за счет внедрения новых способов организации практико-ориентированной речевой деятельности в процессе изучения иностранного языка, которая необходима для будущей профессиональной коммуникации [1].

Проектирование практико-ориентированной речевой деятельности (ПОРД) осуществляется на основе словесно-диалектического, термино-понятийного и интерактивных способов обучения, разработки специальных средств их обеспечения.

Прежде чем перейти к непосредственному рассмотрению сущности практико-ориентированного подхода к обучению курсантов, следует прояснить смысл понятий сущность, подход и практико-ориентированное обучение. Подход - совокупность приемов, способов в воздействии на кого-нибудь, что-нибудь, в изучении чего-нибудь, в ведении дела. Сущность - совокупность существенных свойств и качеств вещи, субстанциональное ядро самостоятельного сущего [2, 3]. И наконец, практико-ориентированное обучение - это вид обучения, преимущественной целью которого является формирование у курсантов умений и навыков практической работы, востребуемых, сегодня, в разнообразных сферах социальной и профессиональной практики, а также формирования понимания того, где, как и для чего полученные умения употребляются на практике.

Сфера массового высшего образования сегодня переживает довольно значительные трансформации под воздействием требований к ее выпускникам, которые предъявляет нынешняя социальная и профессиональная практика. Основной мотив таких требований - молодой специалист должен быть подготовлен в ВУЗе таким образом, чтобы он мог без особых проблем и проволочек включаться в трудовые процессы, продуктивно используя квалификацию, опыт и компетенции, полученные в ходе обучения [4].

В таких условиях особый вес начинает приобретать одно из направлений образовательной практики - практико-ориентированное обучение, по поводу которого пока что нет определенности как со стороны общетеоретической базы, так и со стороны форм и технологий обучения. Пока только ряд утверждений не вызывает споров - такого рода обучение должно ориентироваться на конкретную практику, а не на учебники, должно осуществляться в тесном сотрудничестве учебных заведений и производственных организаций.

Существенным препятствием для перехода к практико-ориентированному обучению является отсутствие общераспространенных методик, по которым следовало бы разрабатывать соответствующие учебные формы.

Деятельностный подход (с его идеологией и технологиями) положен в основу практико-ориентированного обучения, то есть такого вида обучения, целью которого является формирование у обучающихся умений, востребуемых сегодня в разнообразных сферах социальной и профессиональной практики, и понимания того, где, как и для чего полученные умения употребляются на практике [5].

Сущность практико-ориентированного обучения заключается в построении учебного процесса на основе единства эмоционально-образного и логического компонентов содержания; приобретения новых знаний и формирования практического опыта их использования при решении жизненно важных задач и проблем; эмоционального и познавательного насыщения творческого поиска курсантов военных вузов.

Практико-ориентированное обучение в соответствии с идеей гуманизации образования позволяет преодолеть отчуждение науки от человека, раскрывает связи между знаниями и повседневной жизнью людей, проблемами, возникающими перед ними в процессе жизнедеятельности [6]. Наряду с последовательным и логичным изложением основ наук на всех этапах обучения в каждой обучаемой теме содержится материал, отражающий ее значение, место той или иной природной закономерности в повседневной жизни.

В рамках практико-ориентированного обучения безусловным приоритетом пользуется (и основным «учебным материалом» является) именно деятельность, организованная и осуществляемая с намерением получить намеченный результат. Для этого и самообучение должно быть устроено не традиционным образом. Оно должно быть преобразовано в специфический вид деятельности, составленных из множества

единичных актов деятельности, организованных в единое целое и направленных к достижению общей цели.

Итак, сущность практико-ориентированного обучения заключается в построении учебного процесса на основе единства эмоционально образного и логического компонентов содержания; приобретения новых знаний и формирования практического опыта их использования при решении конкретных жизненно важных задач и проблем; эмоционального и познавательного насыщения творческого поиска. Практико-ориентированное обучение обучающихся обеспечивает включение предметного знания в систему ценностного знания, свободно функционирующего в жизнедеятельности человека. Реализация практико-ориентированного обучения курсантов закладывает основы социальной и профессиональной мобильности на основе сбалансированных отношений личности и среды.

Процесс учения в рамках практико-ориентированного подхода является познавательным творческим процессом, в котором учебная деятельность для учащихся является успешной, а знания - востребованными.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бедерханова В.П. Педагогическое проектирование в инновационной деятельности: учеб. пособие для вузов / В.П. Бедерханова, П.Б. Бондарев - Краснодар, 2000.
2. Гузеев В.В. Инновационные идеи в современном образовании // Школьные технологии. - 1997. - № 1. - С. 3-10.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский - М.: Педагогика - Пресс, 1996. - 534 с.
4. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня / Г.Г. Воробьев. - М.: Просвещение, 1991. - 237 с.
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
6. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К. Дусавицкий. - М.: Дом Педагогики, 1996. - 204 с.

ЖЕТКІНШЕКТІК ШАҚТА ӨЗІНДІК БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Мамбетжанова А.,
магистрант

Бала жеткіншек жасында дене және физиологиялық жағынан ерекше өзгерістерге ұшырайды. Жеткіншек жастағыларды психологиялық, педагогикалық әдебиеттерде «қиын кезең», «дағдарыс кезеңі», «өтпелі кезең», т.б. деп атайды.

Түйін сөздер: жеткіншек, кезең, бағалау, психология, ерекшеліктер.

Әдетте, жеткіншектерді тәрбиеген көнбейтін «қиын» жас деп сипаттайды. Солай деп бағалайтыны, біріншіден, бұрынғы кездегі психикасы, мінез-құлық өзгеріп, соның негізінде жаңа қасиеттер пайда болғаннан кейде мұндай өзгеріс аз уақыттың ішінде болуы мүмкін. Екіншіден, осындай психиканың жаңа сапасының пайда болуынан бала басқа қиналысқа ұшырайды, уайым шегеді.

Неміс философы және психологы Э.Шпрангер жеткіншек жастың мәдени-психологиялық концепциясын құрастырды. Ол жеткіншек жасты мәдениетке өсу жасы деп түсіндірді. Э.Шпрангер осы жаста дамудың үш типін көрсетті. Бірінші типі, мұнда баланың дамуы дағдарысты, қарқынды, өткір жақтарымен сипатталады. Жеткіншек өзін екінші рет қайта туылғандай сезінеді, нәтижесінде жаңа «Мен» пайда болады. Дамудың

екінші типіне – байсалды, асығыссыз, біртіндеп өсуі жатады. Жеткіншек ересектік өмірге өзінің тұлғалық қозғалысында ешбір терең және маңызсыз жақтарымен соқтығысады. Үшінші типінде дамудың мынадай үрдіспен көрінеді, жеткіншек өзінің ішкі дағдарысын мен қобалжуын ерік-жігері арқылы жеңе отырып, өзін белсенді және саналы түрде тәрбиелейді және қалыптастырады. Бұл өзін жоғары бағалайтын және бақылайтын адамдарда көрінеді. Э.Шпрангер жеткіншек жаста өзіндік сана мен өзіндік бағалаудың алғашқы жүйелі зерттеуіне тоқталды және бастау берді.

Тұлғалық дамудың барлық жақтары жеткіншектік шақта ішкі қарама-қайшылықпен, әрі тектілікпен сипатталады. Бастауыш сыныптың аяғы мен ортаңғы сыныптың басында баланың өзін-өзі бағалауындағы өзгерістер оның сандық және сапалық жағынан біршама күрделенеді. Тек осы жастың аяғы ғана баланың тұлға ретінде қалыптасуына, өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға әкелетіні анықталды. Мұнда А.В.Захаровтың деректері бойынша, жас ерекшелігінің өзгеруіне байланысты әрекеттердің барлық түрлерінде өзін-өзі жоғары бағалау саны азайып, өзін төмен бағалау саны көбейеді, бұл балада өзіне - өзі сын көзбен қараудың өсуін дәлелдейді.

В.Штерн жеткіншек жасты тұлғаның қалыптасуының бірден бір кезеңі деп түсіндірді. Д.Б.Эльконин концепциясында жеткіншек жас, кез келген жаңа кезең төмендегі жіктеулерден көрінеді:

- Қайтадан ересектермен қатынас орнату қиындайды, бірбеткейлік, бәрібірлік, тыңдамау, жетістіктерге бейсал қарау, мектептен кету және т.б.
- Балалар ұжымы (кұрбы іздеу, мұнда өзін түсінетін дос табу);
- Бала күнделік арнай бастайды. Мұнда өзінің іс-әрекеті, алғашқы қарама-қарсы жыныстағы құрбысына деген балалақ махаббаты және т.б. ешкіммен бөлісе алмайтын құпия сырларын жазады. Күнделік арқылы өзінің әрекетін сралайды.

Бірақ бала неғұрлым өскен сайын оның мінез – құлқы бағалардан гөрі өзін - өзі бағалауға соғырлым бағдар алады. Алайда өз қасиеттерін, әсіресе батылдық, ерлік немесе принципшілдік секілді күрделі моральдық – психологиялық қасиеттерді ұғынудың өзінде-ақ эмоциялық бағалау мен әлеуметтік салыстыру сәттері қамтылады. Ол өз ақылын немесе сұлулығын біреумен салыстыру арқылы ғана бағалайды. Баланың өз мінез-құлқын басқара алу, саналы түрде мақсат қою. Қиыншылықтар мен толысуларды жеңіп, оларға жетудің жолдары мен құралдарын іздеу іскерлігімен көрінеді. В.С.Мухина бойынша, тұлға дамуының механизмдері сәйкестендіру, оқшаулану және олардың өзара әрекеттесуі болып табылады. Қоғам мен тұлға үшін жалпы маңызды құндылық болып адамның өзіндік сана-сезімінің құрылымы болады, оны жалқы есім, өзін-өзі бағалау және т.б., өзін белгілі бір жыныстың өкілі ретінде ұсынуы, өзін уақытпен елестетуі, өзін құқық пен міндеттерге қатысты бағалау.

Жеткіншектің «Мен» деген қасиеті өзінің кім екенін біліп, күшіне сеніп, өз мүмкіншілігін дұрыс бағалауға пайдасын тигізеді. Мұны, әдетте өзін-өзі бағалай алуы, сананың өзіне тән қасиеті деп атайды. Жеткіншек өзінің мүмкіншілігін дұрыс бағалап, өзіне дербес азамат деп қарауы тек өзгелермен үздіксіз қатынас жасап, соларды жақсы білуінен пайда болады. Кіші сынып оқушысы өзін тікелей жақсы білмейді. Ол тек үлкендердің оның іс-әрекетіне берген бағасынан біледі. Ал жеткіншек өзінің басым ісіне, не бұрын келген шешіміне талдау жасайды, әрекетінің қолайлы немесе қолайсыз, жағымды немесе жағымсыз жақтарын ажырата бастайды. Өзін-өзі білгісі келген жеткіншектік кезде қажеттіліктің бір түрі. Қажеттіліктің бұл түрінің пайда болуы үлкендердің не құрбыларының жеткіншекке қоятын талабы дұрыс па, бұрыс па, соны білуге арналады. Сонымен қатар жеткіншектің өз қолынан бір нәрсенің келетінін, не келмейтінін білуге ұмтылады. Өзінің мүмкіншілігі келетін іс-әрекетті орындауға ғана жауапкершілік алады.

Әрбір қоғам мүшесінің әлеуметтік ролін көрсететін іс-әрекет түрлері: жанұядағы ата-аналар мен балалар арасындағы, оқытушы мен білімгер, мұғалім мен оқушы, тәрбиеші

мен бала, сатушы мен алушылар және т.б. адамдар арасындағы әрекеттердегі қарым-қатынас.

Міне, қоғамдық әлеуметтік өмір тіршілігінде осындай қарым-қатынастардағы әр-бір адамның өзіндік даралық және мінез-құлық қасиеттері, сапалары және ерекшеліктері дамып, «Мен» бейнесі қалыптасады. Атақты ғалым Л.С.Выготскийдің пікірінше, әлеуметтік әлем мен қоршаған үлкендер адамның дамуына қажетті органикалық жағдай. Балаларда психикалық процестердің дамуы үлкендермен қарым-қатынастағы ролі алғашқы сатыда тұр. Оның ойынша үлкендер бала мен мәдениет арасындағы дәнекер, іс-әрекет нормалары, белгілері мен тәсілдерін абстрактылы тасушы, бірақ жанды нақты адам емес.

Балалық шақтан ерексектікке өту осы кезеңдегі дене, ақыл-ой, адамгершілік, әлеуметтік дамудың барлық жақтарының негізгі мазмұны мен өзіне тән ерекшелігі болып табылады. Жеткіншектік кезеңнің баланың дамуындағы ерекше орны, жастарда болатын, өмірдің бір дәуірінен екіншісіне өтумен байланысты даму процестерінің күрделілігі мен маңыздылығы айтылған. Барлық бағыттарда сапалық жаңа құрылымдар қалыптасады. Организмнің, сана-сезімнің, үлкендермен және жолдастарымен қарым-қатынастың, олармен әлеуметтік өзара іс-әрекет әдістерінің, мүдделердің, танымдық және оқу-іс әрекетінің, мінез құлыққа, іс-әрекет пен қарым-қатынасқа арқау болатын моральдық-этикалық нормалар мазмұнының қайта құрылуы нәтижесінде ересектік элементтері пайда болады.

Жеткіншек өзін-өзі бағалап, мүмкіншілігін сезіне алуы, оның өзінің жауапкершілігін меңгере алуына көмегін тигізеді. Жеткіншек азамат қатрына көшуді талап еткендіктен, осы мақсатқа жету үшін, мінезінің, не іс-әрекетінің қолайсыз жақтарымен күресіп, қолайлы жақтарын онан әрі дамытып, өзгелердің алдында жақсы көрінгісі келеді. Жеткіншектің азаматтық қасиетке ие болуға не итермелейтіндігін кейде оның өзінің кемшілік жақтарын сезе білуінен байқауға болады. Бірақ өзінің кешілігін сезініп, оған біреудің қатынасынсыз объективтік түрде талдау жасау әрбір адамның қолынан келе бермейтін қасиет. Оның өзінің іс-әрекетін, әсіресе қателерін талдау үшін біраз уақыт жібереледі. Жіберген қатесі үшін өзін-өзі әшкерелеуі де ықтимал. Жеткіншекке өз қатесіне талдау жасап, оны жоюға итермелейтін түрткі, оның жолдас жоралары және үлкендер арасында жақсы көрініп және өзіне ұнайтын, сырлас табу.

Жеткіншектің жеке басы дамуының аса маңызды факторы – оның өзінің ауқымды әлеуметтік белсенділігі; ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, үлкендермен және жолдастарымен, ақырында өзіне қанағаттанарлық қарым-қатынас орнатуға (өзінің жеке басы мен өзінің болашағын және ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерін жобалау) бағытталады. Осы жаста оқушылардың даму дәрежесінде де елеулі екі түрлі өзгерістер мен кедергілер болады:

- ересектіктің дамуын тежейтін жағдайлар: балалардың көбінде басқадай тұрақты және байыпты міндеттер болмай, тек оқумен ғана шұғылдануға; көптеген ата-аналардың балаларды тұрмыстығы еңбектен, қиыншылықтар мен қынжылстардан қорғаштауға, түгелдей қамқорлыққа алуға тырысуы;

- ересектендіретін жайлар: мазмұны жөнінен сан алуан информацияның орасан зор тасқыны; көптеген ата-аналардың бос уақытының аздығы және осының мүмкін салдары ретінде балалардың дербестікке ерте жетуі, жолдастарымен қарым-қатынастың жедел дамуы; дене күші дамуы мен жыныстық толысудың акселерациясы.

Жеткіншектердің идеалына, ұнайтын бейнелері көркем әдебиет кейіпкерлер, атақты әншілер мен теледидар жұлдыздары. Соларға ұқсап киіну, өзін салыстыру, әрекетін қайталау және т.б. Ал жеткіншектің өзін қаншалықты дұрыс бағалай алуы, түрліше келеді. Өзінің мүмкіншілігін объективті түрде бағалай алмайтындар мақтаншақ келеді. Бірақ бұл қасиет бірте-бірте жойылып, жеткіншек өзін объективті түрде бағалауға үйренеді. Оған негізгі түрткінің бірі – құрбыларымен әңгімелескенде мінез-құлықтың

кандай түрі жақсы, нендейі қолайсыз екені туралы пікір алысуы. Кейіннен осыған қатысушылар өзінің мүмкіншілігін дұрыс бағалауға үйренеді.

Қоғамның дамуында әлеуметтік жүйеде жеке тұлғаның дамуында жеткіншектік шақта қарым-қатынас мәселесі ерекше орында тұр. Себебі қарым-қатынас-бұл әр бір адамның тұлға болып қалыптасуының шешуші жағдайы. Әсіресе жеткіншектік шақ жеке тұлғаның қалыптасуының маңызды кезеңі. Адам өмір сүруі мен қимыл-қозғалысы арқылы өзінің әрекетін бағалауға үйренеді, адамгершілік нормаларын меңгереді. Оны әрине басқа адамдармен қарым-қатынаста өзінің іс-әрекетін салыстыру арқылы жүзеге асырады.

Антрополог Р.Бенедикт балалықтан ересектікке өтудің екі типін бөліп көрсетті: 1. үздіксіз, 2. баланың балалық шағында оқып үйренгені мен ересектің ролін жүзеге асыру үшін қажетті іс-әрекет тәсілдері мен түмініктер арасында үзілістер болатын типі. Антропологтар зерттеулерінің теориялық маңызы зор. Бала өмірінің әлеуметтік жағдайларына:

- жеткіншектік кезеңнің ұзақтығына;
- дағдарыстың, талас тартыстың, қиыншылықтардың болуына;
- балалықтан ересектікке өтудің өзінің сипатына қарай анықталатыны дәлелденді.

Олар жеткіншектік шақта бала өзінің қоғамдағы орнына жетер жолда болатын, оның ерекшеліктерінің қоғамдық өміріне өтуі жүзеге асатын кезең деп қарады. Жеткіншектік кезеңде адамгершілік қасиеттер, мінез құлық нормалары ерекшеленеді, адамдардың қоғамға қатынастары анықталына бастайды, жетекші іс-әрекет түрі-қарым-қатынас болады. Қарым-қатынас іс-әрекеттің барлық түрінде балалардың тұлғалық және психологиялық жаңа сапаларының қалыптастырушы негізі. Осы кезеңдегі қарым-қатынасты екі жақты сипатта қарастырып, анықтама беруге болады. Бірінші, қарым-қатынас іс-әрекеттің жетекші түрі, жеке интимдік мінез; қарым-қатынас заты басқа адам-құрдас, ал мазмұны-онымен қатынас құру және қолдау жасау. (Эльконин Д.Б., Драгунова Т.В.). Екінші, қарым-қатынас іс-әрекеттің жетекші түрі және қоғамдық мінездемесі бар, оның үлкендермен, құрбыларымен өзара қатынасында түрлі жағдайларды меңгереді. (Фельдштейн Д.И.). Қарым-қатынастың өзіндік ерекшелігі: басқа адамның индивидуалдылығына үнемі субъект, тұлға ретінде бағытталуы. Ол өзара белсенділікті болжайды және бір біріне қатысушылардың әрекеттесуі. Сондықтан қарым-қатынас үнемі екі жақты.

Қарым-қатынас процесінде индивид мотивке, мақсатқа, бағдарламаға, қабылданған шешімге, ерекше қозғалыстарды орындауға және оларды бақылауға, жалпы өзінің серіктесінің іс-әрекетіне ықпал жасай алады. Жеткіншектерде өзін адам етіп сезіндіретін, оны кемсітуге, қорлауға, басуға, дербестік құқығынан айырылтуға болмайтын өршіген сезім пайда болады. Алайда оларда ересектер статусының элементтерімен қатар оның жағдайын баланың жағдайына жақындататын тәуелділік белгілері әлі сақталады. Материалдық жағынан олар ата-аналар қарауында. Мектепте, үйде бір жағынан сен есейдің, үлкейдің десе, екінші жағынан тіл алуды талап етеді.

Жыныстық толысуға байланысты өз организмі мен сырт келбетіндегі үлкен өзгерістер, жағдайдың біршама тиянақсыздығы (бала болғанымен, ересекте емес), өмірлік әрекеттің күрделенуі, өз мінез-құлқын үйлестіруге ұмтылу-осының барлығы жеткіншек шақта өз қасиеттерін танып, жаңа білімді меңгеруге, оларды бағалауға итермелейді. Жеткіншек әлеуметтенуі мен тұлғалық дамуында, оның жақын достары мен құрбыларының қатынасы ерекше мәнге ие. Жыл өткен сайын құрбыларымен қарым-қатынас байланысы ерекше қажетті. Ол сыныптас құрбыларымен өзара достық қатынас жасауға тырысады, мүмкіндігінше оны сақтауға талпынады. Сол арқылы құрбылары арасында беделі көтеріледі, бірін-бірі сыйлау қасиеті артады. Осыдан жас өспірімнің жеке тұлға болып қалыпты дамуы құрбы-құрдастарымен қарым-қатынасыз мүмкін емес. Ол үшін достары, құрбылары-тіршілік әрекетіне қажетті қоршаған орта. Жолдастарының арасында беделін көтеруге тырысады, жағымды қасиеттерін тәрбиелейді, өзіне сыншы болады.

Жеткішек өзін көрсетуге ұмтылу, өзін-жан-жақты ашуға құштарлық тән. Бірақ ол өзін қоршаған орта, үлкендер, ата-аналар толық түсінсе дейді. Өзінің ішкі жан дүниесін толық аша алмайтынына қиналады, кейде қарым-қатынас кезінде өзіне сенімсіздік пайда болады. Міне сондықтан, жеткіншектің құрбыларымен қарым-қатынасы, оның жеке бас дамуында өте маңызды. Соның нәтижесінде, олар дене және рухани теңдікті ұғынады, өзін және басқаларын бағалауды сезінеді. Қарым-қатынас танымдық қызығушылықтың өсуіне, өзіндік білім алуға, белсенділікке итермелейді.

Жеткішек құрбыларымен қарым-қатынас қажеттілігін ата-аналарыда алмастыра алмайды. Құрбыларымен қарым-қатынастың жоқтығы тұлғаның және өзіндік сананың дамуына үлкен кедергі болады. Еркін қарым-қатынас дамып келе жатқан жеке тұлғаның өзін көрсетуі, жаңа байланыстар құруының бірден бір құралы. Сондықтан, үлкендер қысым жасағанда жеткіншектерде ерегісу, қарсы тұру, дөрекілік қасиеттер пайда болады. Олар өздерінің жоспарларын, құпиларын, іс-әрекеттерін ата-аналарына емес тек достарына ғана айта алады. Осы кезеңде жас өспірім үшін ең қиын қасиет-жалғыздық, өз құрбыларынан алшақтау. Мұндай жағдайда бала шамадан тыс мазасызданады, абыржиды және мінезінде тұйықтық қасиет пайда болады. Керісінше егер құрбыларымен қарым-қатынасы жақсы болса, олар өздерін бақытты сезінеді. Жеткіншектердің түрлі іс-әрекеттердегі қарым-қатынасы жаңа психологиялық және тұлғалық сапалардың қалыптасуына негіз болады. Сонымен, қарым-қатынас адамзат үшін әр түрлі деңгейде, әр түрлі кезеңде қалыптастыруды қажет ететін құбылыс. Бұл көрсеткіштердің бір тұтастығы баланың іс-әрекетінде, өзінің бейнесін құруға және басқа адаммен қарым-қатынаста қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен іс-әрекеттің жалпы құрылымдық компоненттері (зат, қажеттілік, мотив, ...) қарым-қатынастың анайылылығы және нақты коммуникативті мазмұнымен толтырылған. Тек қана басқалармен қарым-қатынас арқылы адам «басқа көзбен» өзін өзі таниды және бағалайды. Қарым-қатынас мотивы адамның өзінің және басқа адамдардың сапаларымен толықтырылады, қоршаған адамдардың әсері арқылы индивид өзін тануға және бағалауға кіріседі. Осы сапалардың арасынан баланың үлкендерге еліктеуі мен қарым-қатынасының қалыптасуынан өзіне баға беруге болады:

- танымдық, мұнда үлкендер баланың жаңа әсер қалдырушы ұйымдастырушысы және мәліметтер жинақтаушысы;
- іскерлік, мұнда үлкендер біріккен практикалық іс-әрекеттің серігі, қозғалыстың көмекшісі және үлгісі;
- жеке тұлғалық, мұнда үлкендер ерекше тұлға, қоғам мүшесі, оның тобының ерекше өкілі.

Барлық жағдайларда адамдар анықталынған қызметтерді орындайды және нақты коммуникативті қажеттілікті қанағаттандырады. Балалардың күнделікті дамуы мен қоршаған ортаны тануында өзара тілдесіп қарым-қатынас жасаудың қаншалықты әсер ететіндігін жете түсінуге болады. Ата-аналар балаларымен тілдесіп, оларға жеткізетін мағлұматтарды доғаратын болса балалардың өсіп жетілуіне, рухани жағынан толыққанды дамуына өз мұқтаждықтарын қанағаттандыра алмай, әр қилы өзгеріске ұшырап еді. Қарым-қатынас адамзат үшін әр түрлі деңгейде, әр түрлі кезеңде қалыптастыруды қажет ететін құбылыс. Жеке адам қарым-қатынас процесінде ұқсау, мысал, өнеге алу, үйрену, еліктеу арқылы қоғамдық және жеке сананы, эмоцияны, сезімді, мінез құлық нормаларын көрсетудің формаларын меңгереді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Аймауытов Ж. Психология. Алматы – Рауан., 1995
2. Бердібаева С. Творчестволық іс - әрекеттің этнопсихологиясы. А-2006.
3. Битянова М.Р, Азарова Т.В, Е.И. Афанасьев, Н.Л. Васильева. Работа психолога в начальной школе. Москва Совершенство, 1998.
4. Гоноволлин Ф.Н. «Психология». 1973
5. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. -Алматы, 2004.

6. Дубровина И.В. Рабочая книга школьного психолога. М.: Просвещение, 1991г.
7. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Москва., 1997.
8. Кон И.С. Психология ранней юности. Москва – Просвещение, 1989.
9. Көмекбаева Л.К. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметті ұйымдастыру. – А.-2002.
10. Мерғалиева М.А., В.Т. Тихомирова. Когнитивный тренинг: психологический практикум для подростков. Алматы, 1998.
11. Мұқанов А. Жас және педагогикалық психология-Алматы; 1981.

Резюме

В статье рассматриваются о психологических особенностях самооценки в подростковом возрасте.

Summary

In article is considered about psychological features of a self-assessment at teenage age.

Ж. АЙМАУЫТОВТЫҢ «АҚБІЛЕК» РОМАНЫНДАҒЫ АҚБІЛЕК БЕЙНЕСІНІҢ СОМДАЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Мұхтарова Ә.С.,
п.ф.к., доцент
Чубаева Э.,
магистрант

Ж. Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы Ақбілек бейнесінің сомдалу ерекшелігі туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: Ж.Аймауытов, Ақбілек, роман, бейне, стиль.

Ж.Аймауытов қазақ әдебиетінің зергер қаламгерлерінің қатарына жатады. Сөз өнерін керемет игерген жазушының стилі әр оқырманын ерекше таңғалдырады. Оның сөз саптауы, кейіпкерлер жүйесін сомдауы, әр шығармасында сипатталған мәтін көрінісі сылдырап аққан бұлақ суындай жаныңды жадыратып, қара сөз емес, бейне бір әдемі өлең тыңдағандай әсерде қаласыз. Әсіресе бұндай суреттеулер жазушының «Ақбілек» романында жиі кездеседі. Романның басының өзі төгілген өлең жолдарымен басталады. Мысал ретінде көрсетейік... «Ақбілек» романы туралы талай жылы лебіз, сыни зерттеулер айтылды. Қай пікірді оқысаңыз да жазушының өзіндік стилі, шығармаларының көркемдік ерекшелігі жөнінде толымды, жағымды көзқарасты аңғарасыз. Қара сөздің зергері Ж.Аймауытов Ақбілек бейнесі арқылы Октябрь төңкерісіне дейінгі қазақ қыздарының тағдырын нанымды көрсете білген. Романда феодалдық тартысты, ақтар мен қызылдардың шайқасын көріп, ақтар армиясында жан дүниесі азап пен қиналысты көрген аңқау бойжеткен Ақбілек келбеті аса тартымды сипатталады. Осы образ туралы кезінде М.Әуезов: «Мұнда феодалдық-рушылдық ортада жікшілдік тартыстардан қорлық көрген қазақ қызының жаңа заман шындығын пайдаланып, өз бақытын табуы, тең құқылы азамат болуы бейнеленеді», - дейді С.Қирабаев [1, 146].

Ақтар қашып, қызылдар қуып, қазақ елі тыныштықтан айрылған заманда көптеген қиянат, зорлық-зомбылықтар болып жатты. Әсіресе қазақ қызының бұрын болмаған қорлыққа ұшырауы – ауыр сын. Оны жеңіп шығу үшін қайрат-жігер, төзім керек болады. Романдағы басты кейіпкер өмір ауыртпалығын осындай қасиеттері мен білім арқасында жеңіп шығады.

Романның негізгі кейіпкері Ақбілек – роман басында уайым-қайғысыз жүрген ерке қыз. «Мамырбайдың Ақбілегі, Ақбілегі – жас түлегі, айы-күні – сұлу қызы, алтын сырға, күміс шолпы сылдырлатып, былдырлатып, ақ көйлегін көлендетіп, қызыл, жасыл

көрпелерін қағып үйге әкелген еді» деп жазушы суреттеуіндегі Ақбілек жаны таза, өмірде әлі көп еш нәрсені көрмеген, адамдардың бәріне риясыз сенетін ақ көңіл нәзік жан болатын. [2, 145б.]. Осындай уайымсыз өмір кешіп жүрген бойжеткеннің бұдан кейінгі жас ғұмыры оспадар жан Мұқаштың кесірінен бір сәтте бұзылады. Оны қыздың әке-шешесі де, тіпті өзі де сезбейді.

Ақбілек екі кештің арасында бақытсыздыққа ұшырайтынын аңғармай қалады. Тауды паналап жүрген қашқын ақтар Мұқаштың көрсетуімен Ақбілекті тауға алып кетіп, өзара бөліскісі келеді. Орыс тілін білмек түгіл, орысты алғаш көріп тұрған Ақбілек олардың өзін не үшін алып кеткенін, екі ақ солдатының неге жекпе-жекке шыққанын да түсінбей, айналасына жалтақтап, қорқып қарай береді.

Бірінші рет көріп тұрған өңшең орыстардың ортасында Ақбілек қара мұрт орысқа назар аударады. «Олар күліп жаңылдап отырғанда, төрде жатқан ұзын бойлы, аққұба, қара мұрт орыс оянып, қырынан жатып, Ақбілекке көз салды. Ол өзгелердей сөйлескен де, күлген де жоқ, көп күліп жатқанда, біреу сазарып отырса, оның жаны жұмбақ қой. Жұмбақ нәрсе адамды құштар қылмақ қой. Әлде өзіне бастас қылғысы келді ме, немесе одан бір жылы сөз күтті ме, болмаса әйелге біткен жеңсікқойлық мұны да жеңді ме, әйтеуір қапаста қапаланып, жалынарға жан таба алмай отырған Ақбілектің көзі еріксіз қара мұртқа түсті» деген мәтінде Ақбілектің шарасыздығы, жанын қоярға жер таппауы тәрізді психологиялық халы шебер суреттеледі.

Ақбілектің қара мұртқа үмітпен қарауы одан бір көмек күткендікті білдіреді. Кейін өзі үшін екі орыстың жекпе-жекке шыққанын естігенде Ақбілекті мақтаныш сезімі билейді: «Алды-арты тұйық, қараңғылық, не болары белгісіз... сонда да Ақбілек тірі, Ақбілек сұлу... Ол елден асты. Қазақ тұрсыз, атағын орыс естіп, іздеп келіп, алып қашты... орыс біткен бұған бола қырқысты...» [2, 160 б.]. Ақбілек бұл істің Мұқаштан келгендігін білмегендіктен осылай ойлады.

Ақбілек басында орыстарды құбыжық көргенімен, кейін оларға үйренісуге тура келеді. «... анасын, ауылын ойлап, аузына дәм салмай, аштан қатып, бүк түсіп көрсе де, әрі-беріден соң шыбын жаны түскір шыдатпады, мезгілсіз өле алмады. Өмір шіркін неден сонша тәтті болды екен! Адам дегеніңіз «Басқа түссе, баспақшыл» болады екен. Абақты екеш абақтыға да, зынданға да, соғысқа да жүре-жүре адамның еті үйреніп көндігіп кетеді деседі, өлім жазасына бұйырылғанын естіген адам да тамақ жеп, ұйқы ұйықтап, өмір сүруден бекез алмайды деседі. Дүниеде адамнан көнгіш мақұлық бар дейсіз бе? Ақбілек те бірте-бірте тұтқынға еті өлгендей, бойы үйренгендей болды» [2, 170 б.]. Жазушы осында жалпы адам баласының өмірдің кез келген жағдайына көндігетінін, «басқа түссе баспақшыл» болатынын айтып отыр.

Ақбілектің көзқарасынша Қара мұрттың өзіне бәйек боп, жас баладай күтуі ерсі, таңсық. Қазақ ғұрпында еркектің әйелге олай кішіреймейтінін білетін Ақбілек Қара мұрттың мінезін оғаш көреді, оның қылықтарына, өзіне деген ілтипатына бір түрлі қарап, көпке дейін одан іштей безініп, қорыққанынан ғана қасына жолап жүреді. Бірақ кез келген сәтте одан қашудың жолын ойлап, іштей іс-әрекеттерді де ойластырып жүреді. Жазушы Ақбілек бейнесін аса нанымды суреттейді. Әсіресе ақтардың қашып бара жатқанда Қара мұрттың жанында жүрген уақытша әйелін де ешкімге қиғысы келмей, Ақбілекті атқып кеткісі келген сәттегі қыздың жан айқайын, шырқыраған шыбын жаны үшін сол жігітке жалынып-жалбарынуын асқан шеберлікпен суреттейді. Мәтіндегі «Мені өлтірме! Қасықтай қанымды қи! Мен саған тағы керек болмасымды қайдан білесің? Мен түсімде саған еріп қала барып жүр едім. Сен бұл жолдан аман-есен қайтасың, елге аман барасың...» деген қыздың шырқыраған жан тебіренісі шынайылығымен оқырманын еріксіз сендіреді [2, 173 б.].

Ақбілек жас болса да ширақтығымен өзін қара мұрттың мылтығынан аман алып қалады. Бұл - Ақбілектің өмірде өзі үшін күресу қажеттігін түсінген алғашқы сәті. Оқиға ширап, қыздың алдынан талай қиындық кездеседі. Осының бәрін қаламгер айрықша сезіммен, шынайы дәлдікпен, адами тұрғыда нақты бейнелеп көрсетеді. Ақбілектің

қасқырларды көргенде ойына бірден от жағу келмейтіні нанымды берілген. Қолындағы таяғын сермеп, айналып жүргенде аяғы күлге тиіп кетіп, шоқ шашырағанда ғана есіне от түсуі жазушылық шеберлікті білдіреді.

Еліне қарай кетіп бара жатқан Ақбілектің сезімін жазушы психологиялық параллелизммен шебер жеткізеді: «Асуға шыға бергенде, артына бір қарады. Аяқ астында томардай томпыып қостар тұр. Анау тау жылғасындағы ағаш, анау көгал, анау сай-сала, анау орқаш-орқаш тас Ақбілектің адамгершілігін аяққа таптаған, абыройын төккен жер. Оларға көзі түскенде күйінген, өкінген, жиренген - әйтеуір өзегін өртеген бір жаман сезім пайда болды. Төрдегі таза төсенішті былғап кеткен күшікті желкесінен ұстап, өз тезегіне өзінің тұмсығын тигізсең, қандай жеріп, қыңсылап, кейін шегінеді. Артына қарағанда, Ақбілек те сол күшік тәрізді болды. Қарағысы келмеді, теріс айналды» [2, 177 б.]. Осы үзінді роман жанрының психологиялық аспектіде жазылғанын айқындай түседі. Намысы тапталғаннан кейінгі қыздың қорлануын жазушы бейнелі суретпен көз алдымызға сенімді, дәлдік көрініспен шынайы келтіреді.

Ақбілек - намысқой қыз. Жолда бір ауылға тоқталғанда да қыз кедейдің үйіне барғанды қалайды. Себебі көпшіліктің көзіне күйсіз қалпында түскісі келмейді, бейсауат жүрісінен де қысылады. Бұл арада қыздың байыптылығы, ақылдылығы білінеді. Аулына келе жатып Ақбілек өз-өзінен жирене бастайды: «Енді бұрынғы нәрестедей уыз денесі былғанып, арамданып қалған тәрізді, бұрынғы кіршіксіз, аппақ кеудесіне енді қара құзғын ұя салып кеткен тәрізді; күнә-сұмдықты білмейтін ақ жүрегі арамдықтың неше атасын біліп, бұрынғы қыз басы қатын боп қалған тәрізді: бұл былғанған дененің кірі, жанның күнәсі өмірі тазармайтын тәрізді. Өз аулының тауына, жеріне жақындаған сайын таза жерді басуға өзінен-өзі ұялып, атылып өліп кетпей, қара мұрттың мылтығына бекер-ақ жармасқан екем деген өкініш пайда болды; ит жалап кеткен ыдыстай, өзінің денесін де арам деп білді...» деген қыздың ішкі сезімі, қиналысы шынайы беріледі. [2,194б.]. Қаншама ақылды, бауырмал болса да, үйіне баруға қымсынып, сырттан пана іздеуі, ішкі тебіренісін жақындарына көрсетпеуге тырысуы Ақбілек жанының тазалығын, жанының сезімтал екендігін танытады.

Бұл монолог Ақбілектің ішкі арпалысын, тартысын білдіреді. Ақбілек аулына келгенде біраз уақыт ауыл адамдары оған бәйек боп, жаны ашитындай, сыйлайтындай көрінеді. Ақбілек «жұрттың көзқарасы маған өзгермепті, менен ешкім жиренбейді екен» деген ойда болады.

Өзі де жақындарына көмектесіп, сіңлісі Сара мен інісі Қажікенді күтіп, бауырмалдығын танытып, өзге жұртпен де бұрынғыдай жақын қатынасқа түсуге ұмтылады. Бірақ Ақбілекте басқа қайғы пайда болады. Әкесі бұрын қызы дегенде өліп тұратын болса, енді қарамайтын, сөйлемейтін болған. Онсыз да қорланып жүрген Ақбілекке әкенің суып кетуі ауыр тиеді. «Әкесінің қабағы қашан жадырар екен, қашан жылы қарар екен, қашан тіл қатар екен?» – деп сарылып, сарғайып күтеді. Жар дегенде жалғыз әкем мені жек көрсе, енді мен кімге саямын?» деп, қатты уайымға салынып, күні-түні қайғырды» [2,242б.].

Ақбілек қанша қайғырғанмен, әкесі қарамайды, қызы да күдерін үзіп, үй шаруасымен айналысып, жан азабын ешкімге көрсеткісі келмейді. Ақбілек өзгелердің өзіне деген салқын көзқарасын бірден аңғарады, сезімтал, жаны нәзік қыз өмірдің қаттылығын сезініп, бірте-бірте өзі де қаталданып, бұрынғы ақ жарқын, сергек мінезінен ажырап, қатқылдана бастайды. Басты кейіпкер мінезінің өзгеру сатыларын жазушы ерекше сезімталдықпен бейнелейді. Ақбілек біртіндеп, қатқыл мінезге ауысып, жұмбақ күйге түседі, өз сезімін тежеп ұстауға дағдыланады. Өзін ешкімнің аямайтынын сезінген жас қыз бастан кешірген ащы шындығын да жеңгесіне бастан - аяқ баяндап береді. Бұл арада Ақбілектің характері өр, қатал, өмірдің тезіне түссем де шындық бәрінен қымбат деген принципшілдік қасиеті анық байқалады. Бұл басты кейіпкеріміздің жазушы суреттеуіндегі сомдалу, ширау, өзіне-өзі сеніп, өзі үшін өмірмен күреске түсуінің алғашқы кадамдары ретінде көрсетіледі.

Пайдаланылған әдебиет

1. Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері.- Алматы. Білім, 1998.
2. Аймауытов Ж. Ақбілек роман. - Алматы. 1991.

Резюме

В статье дан анализ образа главной героини романа Ж.Аймауытова “Ақбілек”. Правдиво показаны счастливые и трудные периоды жизни Ақбілек. Всесторонне раскрыты этапы эволюционного развития героини. Ее душевные переживания мастерски выражены в психологическом аспекте.

Summary

The article analyzes the image of the main hero of the novel Zh.Aймауытов “Akbilek”. It is truthfully shown the happy and the difficult periods of life Akbilek. The stages of evolutionary development of the heroine are comprehensively revealed. Her spiritual experiences masterfully expressed in the psychological aspect.

КОЛЛЕДЖ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Умарова Б.,
магистрант

Мақалада колледж оқушыларының сөйлеу дағдысын дамыту жолдары туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: оқушы, сөйлеу, шет тілі, дамыту, дағды.

Сөйлеу әрекетінің жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерттелуі тіл білімінде ХХ ғасырдан бастау алады. Тіл білімі үшін сөйлеу әрекетін зерттеу үлкен мәселелердің бірі екендігін швед лингвисті Фердинанд де Соссюр алғаш болып көрсеткен. Бала тілін зерттеген ғалымдар: Л.Щерба, Е.Кубрякова, Е.И.Пассов, И.Л.Бим, И.Ф.Комков, А.А.Леонтьев, И.В.Рахманов, С.Канцнельсон, Н.И.Жинкин, Г.В.Колшанский, Э.П.Шубин т.б. Қазақстандық ғалымдар: Т.А.Аяпова, Э.Д.Сүлейменова, Ф.Ш.Оразбаева т.б. Л.Щерба: «Сөйлеу әрекеті дегеніміз-үздіксіз үрдіс және ол сөйлеу үрдісі мен тындаудан тұрады», деген, ал Т.Аяпова «Адам баласының сөйлеуі-баланың алғашқы сөйлеуі және тілдік ортада түсінуі, белгілі бір жағдаятқа байланысты, мақсатты, қажетті болып табылатындығын айқындайды», - деді.

Тілдің қарым-қатынас қызметі жеке бірліктер түрінде емес, өзара хабар алысатын саналы әрекет түрінде жүзеге асатыны белгілі. Сондықтан тілдің әртүрлі деңгейіндегі тілдік бірліктердің ерекшеліктері, сөйлеудің коммуникативті түрлері, сөйлесімдер мен мәтіндердің коммуникативтілігіне негіз болып отыр. Қоғам талабына сай шетел тілдерін оқытуда берілетін білім мазмұны мен оқыту әдістерін жаңалау қажет ететіндігі айқындалды.

Ондағы мақсат білім алушыларды қарапайым болса да өз ойларын еркін жеткізіп қана қоймай, өзара тіл табысып, пікір алысуға үйрету, себебі білімнің негізгі мақсаты оқушының шетел тілінде сөйлеу қабілетін жетілдіру.

Соңғы жылдардағы тілші, әдіскер ғалымдардың зерттеу жұмыстарының нәтижесіне сүйенсек, мектеп оқушыларының көпшілігінің сөздік қоры жұтаң, сөз тіркестерін, сөйлем және мәтін (топик) құрауда дәрменсіздік танытатындығын, ойын жүйелі түрде жеткізе алмайтындығын, ауызша сөйлеу дағдысының төмендігін байқауға болады деген пікірді тілге тиек етіп отыр. Қазіргі кезде оқушылардың ауызша сөйлеу әрекетін қалыптастыру-

бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Тіл дамытуда мынадай тілдік материалдарды пайдалануға болады:

а) Тіл дамыту жұмыстарын көркем-әдеби үлгілермен емес, таза «бала тілін» бақылау арқылы жүргізу.

ә) Тіл дамытуда газет-журналдардың, ресми іс-қағаздардың тілін пайдалану.

б) Тіл дамытуда көркем-әдебиет тілінен үлгі алу.

Тіл дамыту жұмыстарын үш салаға бөледі:

1.сөздікпен жұмыс;

2.сөз тіркесі және сөйлеммен жұмыс;

3.байланыстырып сөйлеуге дағдыландыру жұмыстары.

Тілді оқытудағы ең басты мақсат- оқушыны сөйлеуге, яғни айтар ойын жеткізе білуге үйрету. Сөйлеу тілдік қарым-қатынас барысында адамның өз ойын жарыққа шығару процесі, өз сөзін екінші біреуге түсінікті етіп жеткізуі.Сөйлеуге үйрету дегенде мынадай ұғымға мән беріледі: бұл-адам мен адамның тілдік қарым-қатынаста бір-бірімен тілдесуі, сөйлесуі яғни бір адамның өз ойын екінші адамға ауызша жеткізуі, сөйлеуі, айтуы. Сонымен бірге айтылған ойдың адамға түсінікті болып, оны қабылдау арқылы екінші адамның оған өзіндік жауап қайтаруы. Бұл сөйлеуге үйретудің бір адамға ғана мәселе емес екендігін көрсетеді. Ол тілдік коммуникация арқылы жүзеге асады. Сөйлеу әрекеті-тілді үйрену жолындағы маңызды баспалдақ, қажетті шарт қана емес, ол-адамзаттың қоғамдағы орнын, қызметін көрсететін күрделі әрекет. Өйткені, сөйлеу әрекеті адамдық қасиетті білдіретін басты өлшемдердің бірі. Ауызша сөйлеуге үйрету- тілді жалаң үйрену емес, адамның жалпы ойлау қабілетін кеңейту, жетілдіру деген сөз. Жалпы сөйлеу әрекетін меңгеру үшін мына жағдайларды ескеру қажет: Үйрететін тілде сөйлеуге деген қажеттілік; қоршаған орта, жағдайдың әсері; жеке бастың қабілеті; сөйлеудің негізгі мақсатын айқындау.

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызша сөйлеудің маңызы зор. Сөйлеуге үйрету үшін оқыту әдісі ситуативті әдіс болуы керек себебі: ситуативтілік сөйлеу әрекетінің табиғи қасиеті болып табылады.

Сөйлеуге үйрету үшін қажетті ситуацияларды мынадай жолдармен беруге болады:

а) «көз алдыға елестетіп көр», «қиялдап көр» деген сияқты т.б. тапсырмалар арқылы ситуациялар құру;

ә) белгілі бір ситуацияны жасайтын сурет немесе ситуацияны дамытатын, күшейтетін суреттер тізбегіне қарап, соның көмегімен сөйлеу;

б) күнделікті өмірдегі болып жатқан жағдайға ұқсас нәрселерді сипаттау.

Оқытудың ситуативтілігі оқушылар мен мұғалім арасындағы қарым-қатынасқа негізделген жағдайда ғана сабақ үстінде қатынас ситуациясы пайда болады. Е.Пассов ұзақ жылдар бойы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижесінде коммуникативтік оқытуда «ситуация» мен «ситуативтілікті» анықтап алу қажет екеніне көз жеткізген. «Ситуация»-дегеніміз, қарым-қатынас жасаушылардың, сөйлесушілердің санасында қалыптасқан өзара қарым-қатынасының жүйесі; ал «ситуативтілік-қарым-қатынастармен байланыс» деп қорытынды жасайды. Ол іс-әрекеттерде өзара қарымқатынастарда мынадай жетекші факторлар болады деп көрсетеді:

а) статустық;

ә) рольдік;

б) іс-әрекеттік;

в) ізгілік.

Қарым-қатынас процесі оқытудың мақсатына, жағдайына, мүмкіндігіне қарай үнемі өзгерісте болады. Сондықтан, сөйлеуші сол өзгерістерге байланысты қарым-қатынастағы өзгерістерді де ескеріп отыруы керек. Оқушыларды қарым-қатынастың әр түріне дайындау үшін материалдарды да жиі түрлендіріп отыруды қажет етеді. Осы ұстанымға байланысты тілдік дағдылар да өзгертіліп отырылуы керек. Бұл оқушылардың айтқысы келген ойын басқаша жеткізуге, сөйлеу біліктілігін жетілдіруге, тез сөйлеуге көмектеседі.

Сонда ғана, оқушылар жаңа материалды іс жүзінде қолдануға тезірек машықтанады. Материал жаңа болуы керек, сонымен бірге қайталау кезінде сол қалпында емес, басқа контекстерде өзгертіліп берілуі керек, сол кезде ғана оқушылардың білік дағдылары бірте-бірте дамиды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бабинская П.К., Леонтьева Т.П., Андреасян И.М., Бутько А.Ф., Чепик И.В. «Практический курс методики преподавания иностранных языков», Минск-2003
2. Сақтағанова М. С., Алиева Н. Қ., Айтбаева Н. Қ. «Ағылшын тілін оқытудың әдістері», Білім, 43-бет, №3, 2006 ж..
3. Шолпанбай С.К. «Шетел тілін оқытуда интерактивті тәсілді қолданудың ерекшеліктері мен тиімділігі», журнал «Мектептегі шет тілі» № 2-2008
4. Иманқұлова С. «Жаңаша оқыту әдістемесі», Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің хабаршысы, Филология сериясы, 97-98 беттер, №1, 2006 ж.
5. Ботағарина Г., «Ағылшын тілін оқытудағы бүгінгі белес», Білім, 70-бет, №3, 2006 ж.

Резюме

В статье рассматривается о развитии навыков речи на иностранном языке у учащихся колледжей.

Summary

In article is considered about development of skills of the speech in a foreign language at pupils of colleges.

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ ОҚУШЫЛАР БОЙЫНДА ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Сүндетбаева Ж.,
магистрант

Мақалада шет тілін оқыту үрдісінде оқушылар бойында этномәдени құндылықтарды қалыптастырушы технологиялардың маңызы туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: шет тілі, оқушылар, құндылықтар, этномәдениет, технология.

Шетел тілін оқытудың негізгі мақсаты - ағылшын тілінде сөйлей және жаза білетін тұлғаны қалыптастыру ғана емес, оқушылардың бойында адами құндылықтары жоғары шеттілдік тұлғаны қалыптастыру. Бұл мақсатқа жетуде ағылшын тілі мұғалімнің тек сыныпта оқушылармен бірлескен кешенді жұмыстары аздық етеді. Сондықтан, зерттеу жұмысымыздың өзектілігі жұмыстар арқылы оқушының этномәдени құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді әдістерін анықтау болып табылады.

Этномәдени құзыреттілік сөйлеу әрекетімен тікелей байланысты. Этномәдени құзыреттілік мәселесі жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерттелуі тіл білімінде ХХғасырдан бастау алады. Шетел тілін оқытуда этномәдени құзыреттілікті зерттеу үлкен мәселелердің бірі екендігін швед лингвисті Фердинанд де Соссюр алғаш болып көрсеткен болатын. Шеттілдік білім беруде этномәдени құзыреттілікті зерттеген ғалымдар: Л.Щерба, Выготский Л.С., Полат Е.С., Е.И.Пассов, И.Л.Бим, Шахнарович А.М, Канцнельсон, Зимняя, И. А., Г.В.Колшанский, Э.П.Шубиндерді атауға болады. Ал, шеттілдік білім берудегі сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың мазмұнын мен мәні, маңыздылығы жөнінде көптеген ғалым-әдіскерлер еңбектері кездеседі, атап айтсақ: Ушаков Н.Н.,

Шкутина Л.А., Сарсекеева Ж.Е., Щуркова Н.А., Денисова Л.Г., Савина С.Н., Сматова К.Б. еңбертері зерттеу жұмысымызда қолданыс тапты.

Соңғы жылдары шетел тілін үйренуге қажеттілік артып келеді. Мұндай құбылыс көптеген себептермен түсіндіріледі. Солардың бірі - әлемді тану, басқа елдің мәдениетін, әдеп-ғұрпын білуге деген қызығушылық. Олай болса, шетелдермен қатынастың өркендеуіне байланысты қоғамда тіл, мәдениет және әлеуметтенумен байланыстыра қарастыратын бағыт үздіксіз дамуда.

Оқушы жастардың әлемдегі озық білімді меңгерулері үшін, өзге ортамен еркін тілдік қарым-қатынас жасау үшін шетел тілін меңгерудің маңызы зор, заман талабы болумен қатар, болашақта бәсекеге қабілетті маман болудың бірден-бір жолы. Сондықтан да қазір барлық білім беру оқу орындарында шетел тілін, оның ішінде әлемде ең кең тараған ағылшын тілін оқыту қолға алынған.

Зерттеулер жұмысының барысында, оқушы жастардың этномәдени құзыреттілігін қалыптастыру қоғамдағы маңызды мәселелердің бірі екендігіне көзіміз жетті. Тәрбие және білім беру салаларында негізгі орындағы әлеуметтену мәселесіне Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде ерекше мән беріліп, үлкен жұмыстар жүргізілуде. Ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында орта білім беру жүйесінің 12 жылдыққа көшуіне баса назар аударуы осының дәлелі болса керек. Қоғамда болып жатқан өзгерістердің мазмұны, жылдамдығы өте жоғары қарқынмен дамуда [1, 66].

XXI ғасырда білім беру орындарының негізгі міндеттерінің барлығы білім алушының тұлғалық дамуын, оның ішкі әлеуетін негізге ала және әлемнің ең озық мәдени-тарихи, технологиялық жетістіктерін байланыстыра отырып қоғам талабына сай тәрбиелеп, заман ағысына бейімдеуге, дайындауға бағытталған. Қазіргі заманда қоғамдық қатынас тұлғаға жаңа талаптар қояды. Заман талабына сай адамның ең басты қасиеттері белсенділік, ұтқырлық, өздігінен білім алуға құштарлық болуы тиіс. Білім беру жүйесі тұлғаның табиғи қасиеттерін ашуға бағытталуымен қатар, оның қалыптасуына ықпал етеді. Осыған орай еліміздің білім беру саласында үлкен өзгерістер болып жатыр [2, 836].

XX ғасыр басында қазақ топырағында ұлтты тану мен сапалы білім берудің үлгісін жасаған отандық ғалымдардың әдістемеге қатысты ой-пікірлері, еңбектері зерделеніп, олардың оқыту үдерісіне қатысты білім беру жолдары технология түрінде дәйектелді. Себебі оқыту технологияларының нышандары орыс ғалымдары Шабанова Л.Н., Шепелева В.И., Козлова Н.Б., қазақ ғалымдары А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, М.Балақаев, Кенесарина З.У. т.б. еңбектерінен бастау алады [3, 4, 5,6]. Зерттеуде олардың әдістемелік тұжырымдары қазіргі таңда қолданылып жүрген оқыту технологияларымен салыстырылды. Нәтижесінде әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылып жүрген технологиялардың қазақ әдістеме ғылымында да өз іргетасы болғаны анықталды. Олардың қай-қайсысының да құрылымдық жүйесі технологияға қойылатын талаптарға толық жауап береді. Бұл технологияларда мәдениет пен тілге, ғылым мен білімге ерекше назар аударылған.

Елімізде шет тілін оқыту, оның ішінде ағылшын тілін оқыту өзге мемлекеттермен ғылыми, техникалық және экономикалық байланыстарына байланысты кеңінен қолға алынып отырған кезеңде ағылшын тілі мамандары өте қажет болуда. Ағылшын тілінен әдіснамасы жоғары мазмұнды және технологиялық жағынан тиімді білім берудегі түбегейлі өзгерістермен әдістерді қажет етіп отыр. Негізгі мектептерде білім беру жүйесін реформалау бағытында гуманистік принцип бойынша жанартылған теориялық-әдіснамалық жеке тұлғаға бағытталған тәсіл арқылы іске асу көзделуде. Осы бағытта ағылшын тілін оқытуда үйдегі жұмыстар мен СТЖ-ды барынша тиімді әдіс-тәсілдермен меңгертуге күш салу жұмысымыздың негізгі мақсаты болған еді.

Жалпы білім беруде шетел тіліне оқытудың мақсатының бірі оқушылардың этномәдени құзыреттілігін қалыптастыру.

Осы бағытта, шетел тіліне оқытудың мақсаттары жүзеге асады:

-жаңа тілдік құралдарын және оларды шеттілдік қатынаста қолдана білу әдісін меңгеру (фонетикалық, лексикалық, грамматикалық, орфографиялық);

-тілдік әрекеттің төрт түрі арқылы тілдік қатынас құзыреттілігін дамыту – тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу;

-білім алушыларды тілі оқылатын елдің мәдениетімен, әдет ғұрпымен, салтымен таныстыру;

-шеттілдік мәдениаралық қатынас негізінде өз елінің мәдениетін;

-жалпы және арнайы әдіс тәсілдер, оның ішінде ақпараттық технология арқылы, шетел тілі мен мәдениетін өздігінен үйрену дағдыларын қалыптастыру және дамыту;

-білім алушылардың заманауи қоғамда шетел тілінің орны мен ролін түсіну; өзін өзі бақылау, саралау және тілдік қатынасын дамыту;

-ұлттық сезімінің дамуы; түрлі ұлт өкілдерін және шетел мәдениетін өзара түсінушілік.

Тілдерді оқыту тұлғаның дамуында басты роль атқарады, себебі тіл әлемдік мәдениет кеңістігіне ену және өзінің ұлттық-мәдени құндылықтарын түсіну, әлеуметтік қарым - қатынас және тұлғаның қалыптасуы мен әлеуметтену құралы болып табылады. Шетел тілін меңгеру қажеттілігі басқа ұлттың тілі мен мәдениетін түрлі өмірлік мақсаттар үшін қолдана білуде басты рольді атқарады. Бірнеше тілді меңгеру қоғамда ғылыми-техникалық прогрестің алдыңғы шебіне шығуға, әлемдік білім беру және экономикалық кеңістікке тез көтерілудің бірден-бір жолы.

Жалпы қоғам мен экономиканың дамуының маңызды факторларының негізі - тұлғаға толыққанды білім беру. Мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік өмірінің өзгеруіне оқытудың міндеттері мен мақсаттарының түбегейлі өзгеруін талап етеді. Білім берудің тиімді критерийлерінің бірі- оның әлеуметтік өмірдің барлық салаларына белсенді араласушы, сенімді, дербес және жауапкершілігі жоғары тұлғаны дайындау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Алматы 2010.6-б
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы // Егемен Қазақстан, 26 желтоқсан 2003ж. - 83б.
3. Ильясов, И.И. Личностно ориентированное образование в школе: миф или реальность? / И. И. Ильясов // Вопросы психологии. 2001. -№6. -С. 133-
4. Шабанова Л.Н. - Внеклассная работа по английскому языку с «трудными» детьми. - ИЯШ, 1997, №3, с. 52-55.
5. Шепелева В.И. Принципы организации внеклассной работы. - М.: Высшая школа, 1991 – 117с.
6. Козлова, Н.Б. Развитие профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка в процессе иноязычной подготовки в вузе : дис. . канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Б. Козлова. Магнитогорск, 2003. - 149 с.

Резюме

В статье рассматривается о значимости технологии формирования этнокультурных ценностей у учащихся в процессе обучения иностранным языкам.

Summary

In article is considered about the importance of technology of formation of ethnocultural values at pupils in the course of training in foreign languages.

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ТРЕБОВАНИЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ РОСТУ УЧИТЕЛЯ

Рахимбердиев А.,
магистрант

В статье рассматривается о современных моделях требованиях к профессиональному росту учителя.

Ключевые слова: модель, требования, профессиограмма, рост, учитель.

Государственные ориентиры в развитии системы повышения квалификации педагогических кадров поставлены в Посланиях Президента Республики Казахстан народу Казахстана [1] и в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы [2].

Как указано в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан, для реализации положения Закона Республики Казахстан «Об образовании», обязывающего прохождение курсов повышения квалификации каждым учителем не реже одного раза в пять лет, ежегодно повышение квалификации должны проходить 54000 учителей. В настоящее время, по официальному признанию, такой охват еще не достигнут и «недостаточно эффективно используются механизмы материального и морального стимулирования приобретения новых знаний руководителями и сотрудниками организаций образования, слабо внедряются активные тренинговые технологии обучения, ориентированные на практическую деятельность» [3, с. 16]. В связи с этим ставится задача осуществления переподготовки и повышения квалификации учителей и руководителей организаций образования с учетом нового содержания образования, изменения технологий обучения и методик преподавания [3, с. 30], совершенствования системы методической поддержки преподавателей образовательных учреждений всех уровней.

Развитие учителя в соответствии с данными требованиями это задача всей системы повышения квалификации страны, превращающая непрерывную поддержку профессионального роста учителя в ее миссию. Сегодня институты повышения квалификации работают над подготовкой учителя-менеджера, организатора, консультанта, тьютора, который может научить ребенка самостоятельно добывать знания, вести исследовательскую работу. Выстраивая свою деятельность на основе принципов непрерывности и преемственности, современный учитель должен подготовить учащихся и к обучению в ВУЗе, где доминирующей сегодня становится кредитная форма обучения, подразумевающая умения обучающихся самостоятельно пользоваться библиотекой, Интернетом и учебно-методическими комплексами. Работники организаций системы повышения квалификации должны понимать требования к деятельности учителя как систему, имеющую историю развития и сложную структуру. Эти требования определяются функцией, выполняемой учителем в целостном педагогическом процессе.

В начале XX века требования к учителям были выражены в профессиограмме и включали, по данным И.П.Подласого, такие показатели, как: физическое здоровье, уравновешанность характера, наличие развитой воли, предприимчивость, инициатива, организаторские способности и навыки, достаточное общее образование и хорошее знание своего предмета, стремление пополнять умственный багаж новыми сведениями и быть в курсе дела, знакомство с основными течениями современной рефлексологии, педагогики, методики, знакомство с методикой своего предмета, знание своего ученического коллектива (группы, аудитории), социально-экономическая и политическая подготовка, интерес к общественной жизни и активное участие в ней, ясное и отчетливое осознание целей и задач проводимой работы, знакомство с родственными формами политико-просветительской работы, внимательное и любовное отношение к

учащимся, образцовое поведение учителя в смысле дисциплинированности, аккуратности, опрятности, коллективизма, чувства долга, любви к делу, добросовестности, отсутствия лицемерия и т.д. [4].

Требования к учителю, педагогу весьма выросли к концу XX века. Они, по данным психологов, стали касаться таких субъектных сфер, как:

- психофизиологические (индивидуальные) свойства (задатки), выступающие как предпосылки осуществления учителем своей профессиональной роли;
- способности;
- направленность и другие личностные свойства;
- профессионально-педагогические и предметные знания, умения, компетенции [5, 6].

По данным В.И.Зверевой к профессионально важным характеристикам личности педагога относятся следующие группы особенностей:

- характеристики, выражающие профессионально-педагогическую направленность (новаторство, творчество, работоспособность, бескорыстие и т.д.);
- интеллектуальные характеристики (педагогическое внимание, способность наблюдать, ясность мысли, развитая речь, логичность мысли, глубина и широта мышления, критичность ума, способность педагогического прогнозирования и др.);
- эмоциональные характеристики (оптимизм, бодрость, веселость, доброжелательность, скромность и др.);
- характеристики, выражающие отношение к воспитанникам (любовь к детям, гуманность, общительность, требовательность, готовность помочь, тактичность, сочувствие и др.);
- характеристики, выражающие отношение к свойствам учительской работы (критическое отношение к своим знаниям, опыту, умениям и профессиональному мастерству, требовательность к качеству своей работы и стремление повысить ее уровень, ответственность, профессиональное самовоспитание и саморазвитие и др.) [7, с. 223-224].

В.П.Симоновым была представлена трехуровневая и четырех- компонентная модель профессионально значимых качеств педагога [8, с.86-89]. Им выделены такие компоненты, как:

- психофизиологические черты личности, как индивидуальности;
- педагог в структуре межличностных отношений;
- профессиональные черты личности преподавателя;
- эффективность профессиональной деятельности.

Каждый компонент охарактеризован на трех уровнях: оптимальном, допустимом и критическом.

М.Н.Ермоленко [9] выделяет доминантные, периферийные, негативные и профессионально недопустимые качества. К доминантным качествам по мнению автора относятся: социальная активность, готовность и способность деятельно содействовать решению общественных проблем в сфере профессионально-педагогической деятельности; целеустремленность - умение направлять и использовать все качества своей личности на достижение поставленных педагогических задач; уравновешенность - способность контролировать свои поступки в любых педагогических ситуациях; желание работать со школьниками - получение духовного удовлетворения от общения с детьми в ходе учебно-воспитательного процесса; способность не теряться в экстремальных ситуациях - умение оперативно принимать оптимальные педагогические решения и действовать в соответствии с ними; обаяние - сплав духовности, привлекательности и вкуса; честность - искренность в общении; добросовестность в деятельности; справедливость - способность действовать беспристрастно; современность - осознание учителем собственной принадлежности к одной эпохе с учениками (стремление найти общее в интересах); гуманность - стремление и умение оказать квалифицированную педагогическую помощь ученикам в их личностном развитии; эрудицию - широкий кругозор в сочетании с глубокими познаниями в области предмета

преподавания; педагогический такт - соблюдение общечеловеческих норм общения и взаимодействия с детьми с учетом их возрастных и индивидуально-психологических особенностей; толерантность - терпеливость в работе с детьми; педагогический оптимизм - вера в ученика и его способности.

Л.Г. Пискун анализирует требования к учителю в рамках педагогической культуры как части общечеловеческой культуры.

Описанные выше профессиографические модели представляют собой тезаурус жестких и многообразных требований к учителю, являющихся своеобразной решеткой отбора.

Итак, благодаря высокому уровню развития педагогической науки, опирающейся на многие позитивные философские учения, включая синергетику, становятся актуальными и возможными исследования педагогических и образовательных процессов в рамках понятий саморазвитие, самореализация, самоопределение, самоменеджмент и самомониторинг, что особенно значимо в системе субъект-субъектной педагогической парадигмы, ставшей ведущей в образовании Республики Казахстан.

Литература:

1 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире: Стратегия "Казахстан-2030" на новом этапе развития Казахстана: послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 3 февраля 2007 года. - Астана, 2007.

2 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. - Астана, 2010.

3 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы. - Астана, 2005.

4 Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: в 2-х кн. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Т.1. - 256 с.

5 Мижериков В.А. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. - Ростов н/Дону: Феникс, 1988.

6 Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. пособие. - Ростов н/Дону: Феникс, 1997.

7 Зверева В.И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. - 2-е изд. - М.: МП «Новая школа», 1997. - 320 с.

8 Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. - М.: Международная педагогическая академия, 1995.

9 Ермоленко В.А. Теоретические основы проектирования содержания непрерывного профессионального образования: дис. ... д. пед. наук. - Казань, 1999. - 517 с.

Түйін

Мақалада мұғалімнің кәсіби өсу моделіне қойылатын талаптар туралы қарастырылады.

Summary

In article is considered about modern models the requirement to the professional growth of the teacher.

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПРАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жолдыбаева А.,
магистрант

Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың теориялық-практикалық негіздері туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпарат, коммуникация, технология, негіз, үдеріс.

Ақпараттық қоғам – бұл саяси, әлеуметтік-экономикалық, қоғамның әрбір мүшесінің кез келген ақпарат көзіне еркін ену қабілетін қамтамасыз ететін ғылыми факторлардың өзара байланысқан жиынтығы. Қоғамды ақпараттандыруды дамытудың негізгі факторларының бірі – білім беруді ақпараттандыру. Олай болса, қоғамның әрбір мүшесі ақпаратты сауатты, ақпаратты мәдениеті мен ақпаратты құзыреттілігі дамыған тұлға болуы қажет.

Осы факторға сәйкес, жоғары білім беру саласындағы бүгінгі күнгі алға қойылған мақсаттардың бірі – жаңа ақпараттық технологияны білім беру жүйесіне пайдалана алатын, ақпараттық мәдениеті жоғары, білімді тұлғаны қалыптастыру. Білім беруді ақпараттандыру нәтижесінде әрбір студент ақпаратты еркін пайдалануға, оны қажетіне қарай талдай білу мүмкіндігіне ие болуы қажет. Өйткені, бұл білім беру үдерісіне қатысушылардың интеллектуалдық белсенділігінің артуына, сол арқылы білім беру жүйесінің дамуын жетілдіруге негіз болады.

Білім беру жүйесіне оқытудың жаңа технологияларын енгізу және ақпараттық технологиямен қамтамасыз етуді жақсарту, студенттің ақпараттық мәдениетін қалыптастыру міндеттері бір-бірімен өзара тығыз байланысты, яғни оқу үдерісін қазіргі заманғы технологиялар мен оқытудың техникалық құралдарын енгізуді талап етеді. Мұндай талаптарды қанағаттандыру – білім беру жүйелеріне жоғары білікті мамандарды дайындау мәселелерін ғылыми негізде шешу қажеттілігімен тікелей байланысты.

Жалпы «Ақпараттық технология» термині ғылымда XX ғ.-дың 40-50 жылдары пайда болып, Америкада XX ғ.-дың басында дидактиктер «оқуға арналған медиа» (instructional media), «оқыту машиналары» (teaching machines), «оқытуды автоматты түрде басқару» (programmed instruction) сияқты ұғымдармен байланыстырылған [1].

Осы орайда білім беруді ақпараттандыру процесі, оның негізгі бағыттары мен болашағы, АКТ-ны пайдалануға дайындаудың мақсатын, мазмұнын, принциптерін, психологиялық-педагогикалық негіздерін және білім беру сапасын арттыруда бағалау ынталарының жүйесін дамытуды Ж.А.Қараев, А.Ғ.Қазмағамбетов, Г.Қ.Нұрғалиева, Е.Ы.Бидайбеков, Т.О.Балықбаев, С.М.Кеңесбаев, М.Қ.Қаламқалиев, А.Тәжіғұлова және т.б. қазақстандық ғалымдар жан-жақты зерттеген.

Оқыту үдерісінде компьютерлік технологияны пайдаланудың негізгі мәселелері С.Пейперт, В.Я.Ляудис, Г.И.Дацюк, И.В.Роберт, Ж.А.Қараев, С.М.Кеңесбаев, Б.К.Тульбасова, Д.М.Жүсібалиева, К.З.Халикова және т.б. ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде кеңінен қарастырылған.

Сонымен қатар, елімізде қазіргі заман талабына әр түрлі ғылымдар бойынша оқыту үрдісінде компьютерлік технологияны пайдаланудың негізгі мәселелері А.Х.Аренова, И.В.Роберт, Ш.Х.Құрманалина, Ж.Ы.Сардарова, С.Т.Мұхамбетжанова, Ж.Ж.Нұржанова, Н.Ғ.Даумов, А.Б.Медешова т.б., сонымен қатар компьютерлік оқыту құралдарын енгізу бағытындағы жұмыстар Д.К.Сулеев, Н.Т.Ермеков, Н.Т.Данаев, К.Халықова т.б. ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылады.

Оқыту үдерісінде компьютерлік технология мен техниканы қолданудың негізгі педагогикалық-психологиялық мәселелерімен айналысқан ғалымдар, білім беруді

ақпараттандыру саласында зерттеушілер И.И.Антипов, Е.Ы.Бидайбеков, Ж.А.Қараев, А.А.Кузнецов, Э.И.Кузнецов, И.В.Роберт, В.М.Монахов, Г.К.Нұрғалиева, В.В.Гриншкун, А.П.Ершов, М.Г.Лапчик, Е.И.Машбиц, В.В.Рубцов, В.Ф.Шолохович және т.б. өз еңбектерінде орта және жоғары оқу орындарында ақпараттық технология құралдарын қолданудың іс-тәжірибесі, танымдық әрекеттерді басқару үдерісі, жоғары оқу орындары пәндерінің мазмұны, әдістері, құралдары, оқыту түрлері мен оның нәтижесін бақылау жаңа дидактикалық шарттарға негізделіп және жаңа құрылым, ұйымдастыру қызметі, орындалу нәтижесі, көп ізденуді қажет ету керектігін, педагогикалық-психологиялық сипаттамаларын нақтылап көрсетеді.

Орта және жоғары оқу орындарында информатика теориясы мен әдістемесінің дамуына зор үлес қосқан ғалымдар С.А.Бешенков, А.Г.Гейн, С.Г.Григорьев, С.А.Жданов, А.А.Кузнецов, Э.И.Кузнецов, Ю.С.Брановский, М.П.Лапчик, А.С.Лесневский, Т.В.Добудько, В.И.Пугач, И.А.Румянцев, В.Ф.Шолохович, Е.К.Хеннер және қазақстандық ғалымдар Г.К.Нұрғалиева, А.О.Тәжіғұлова, С.С.Құнанбаева, С.Ә.Әбдіманапов, А.А.Шәріпбаев, Б.Бөрібаев, Е.Қ.Балапанов, Ғ.М.Мұтанов, т.б.

Жоғары білім беру жүйесін ақпараттандыру, оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын оқу үдерісінде пайдалану мәселелері, Н.В.Макарова, Е.И.Машбиц, И.В.Роберт, Б.С.Гершунский, Г.А.Козлова, Н.В.Чекалева және т.б., қазақстандық ғалымдар Д.М.Жүсібәлиева, К.Т.Искакова, т.б. колледжде ақпараттық технологияны қолдану Ш.Х.Құрманалина т.б. еңбектерінде жете қарастырылған.

Ғалымдардың ой-тұжырымдарын жинақтайтын болсақ, білім беруді ақпараттандыру – білім беру саласының теориясы мен практикасына жаңа ақпараттық технологияны жан-жақты пайдалану және оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарын жүзеге асыратындай жағдайда оның мүмкіндіктерін қолдану үдерісі болып табылады. Осыған сәйкес, И.В.Роберт [2] білім беруде ақпараттық технологияларды қолданудың мынадай педагогикалық мақсаттарын атап өтеді: студентті тұлғалық дамыту, ақпараттық қоғам жағдайындағы өмір сүруге дайындау, қазіргі қоғамның ақпараттануынан туындайтын әлеуметтік тапсырысты орындау, оқу-тәрбиелеу үдерісінің барлық деңгейін жеделдету.

Келесі зерттеуші В.Б.Поповтың [3] айтуынша, білім беруді ақпараттандырудың міндеттерін жүзеге асыру үшін студенттен бастап, білім беруді ұйымдастырушыға дейін компьютерлік технологияны пайдалануға дайындығы болулары тиіс. Олардың әртүрлі ақпаратты дербес компьютерде өңдеуге, қазіргі заманғы бағдарламалық мүмкіндіктерді пайдалану іскерлігі мен дайындығын қалыптастыру міндеті өзекті бола түседі, яғни дербес компьютерді «пайдаланушыны» дайындау міндеті туындайды.

Ал Г.В.Лаврентьев жоғары оқу орындарында студенттердің білім деңгейінің көптеген жағдайда төмен болуы, ол оқытушылардың кәсіби тәжірибесінде ақпараттық технологиялардың қолданылмауын ең басты себебі ретінде көрсетеді [4]. Г.Н.Бояркин, Н.С.Жилин, В.К.Белашапка, А.С.Лесневский және т.б. ғалымдар оқытушылардың ақпараттық дайындығында коммуникативті мүмкіндіктерінің сәйкес болмауы, ақпараттық техникалармен жұмыс дағдыларының болмауы және үйлерінде компьютерлері бар интернетке қосылған едәуір бөлігі жаңа технологияларды меңгеруге кедергі келтіретін оқытушылардың ерекше ойлау стилі, психологиялық кедергілер кездесетінін жазады [5, 6].

Сондай-ақ отандық ғалым С.М.Кеңесбаев жоғары педагогикалық білім беруде болашақ мұғалімдерді жаңа ақпараттық технологияны пайдалана білуге даярлаудың педагогикалық негіздерін зерттей отырып, білім беруде жаңа ақпараттық технологияны пайдаланудағы болашақ мұғалімнің даярлығын теориялық негіздеп, жаңа ақпараттық технологияны пайдаланудағы «мұғалім даярлығы» ұғымын және педагогикалық қызметке даярлықтың бірнеше деңгейін қарастырады [7].

Білім берудің ақпараттық үдерісі оқудың тиімділігі мен сапасын көтеруге, білімге қол жеткізуді жеңілдетуге, қоғамның әрбір мүшесінің өмір бойы үздіксіз білім беруді,

қайта дайындауды дамыту үшін жағдай жасау мүмкіндігін береді. Осы тұста В.А.Извозчиков, С.А.Каменецкий, В.В.Лаптев А.В.Романов, А.В.Смирнов және тағы басқалардың зерттеу сараптамалары дәстүрлі әдістемелік оқытудан жаңа ақпараттық технологияға көшу қажет деп көрсетеді. Ал В.В.Вихрев, А.А.Федосеев, С.А.Христочевский қазіргі таңда студенттерден қарапайым компьютерлік сауаттылық қана емес, одан гөрі терең білім талап етіледі деп атап өтеді.

Мәселен, қазақстандық Д.М.Джусубалиева қашықтан оқыту жағдайында студенттердің ақпарат мәдениетін қалыптастырудың теориялық негіздерін зерттеп, онда студенттің ақпараттық мәдениеті қазіргі заман маманының моделіндегі құрамдас бөлік, тұлғаның интеграциялық білім алуы деп түсіндіреді [8].

Сонымен қатар, көптеген педагогикалық зерттеулерде мектептер мен жоғары оқу орындарында компьютерлік техника базасында ақпараттық-коммуникациялық техника құралдарын пайдалану проблемалары мынадай бағыттарда қарастырылады:

- білім беруді компьютерлендіру жағдайларында жалпы теориялық, дидактикалық тұрғыда (Н.В.Апатова, Е.П.Велихов, Б.С.Гершунский, А.П.Ершов, Ж.А.Караев, Д.Ш.Матрос, Е.И.Машбиц, В.М.Монахов және т.б.);

- педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерін кәсіби-педагогикалық даярлауда, жалпы білім беретін мектептің оқу үрдісін жетілдіруде және кадрлардың біліктілігін арттыруда компьютерлік техниканы пайдалану (А.А.Абдукадыров, С.К.Қалдыбаев, Ю.С.Брановский, Г.Гаевская, А.Б.Жолдасбеков, Л.В.Нефедова және т.б.);

- педагогикалық бағдарламалық құралдар әзірлеу және қолдану (Д.В.Зарецкий, В.Каймин, М.Лебедева, И.С.Лосев, В.В.Гриншкун, И.П.Половина, С.В.Рах және т.б.);

- АКТ пайдаланудың психологиялық-педагогикалық мәселелері (И.М.Пучкова, Н.Ф.Талызина, А.Я.Савельева, Т.А.Сергеева және т.б.);

- жекелеген пәндерді оқытуда АКТ пайдаланудың жалпы әдістемелік бағыты (математика бойынша П.М.Маланюк, Е.Е.Минина және т.б.);

- физика бойынша Н.В.Апатова, В.М.Глушков, А.П.Ершов, А.А.Кузнецов, С.Кариев, О.М.Хасанова және т.б.;

- математика, информатика бойынша А.А.Журин, В.Н.Стародубцев, К.Ж.Аганинаның және т.б.;

- химия-биология бойынша: Т.В.Васильева, орыс тілі бойынша Б.Б.Баранов).

Сонымен бірге ғалымдар мен зерттеушілердің түрлі пікірлерін зерттей келе, оқыту үрдісінде АКТ атқаратын функциялардың барлық жиынтығын екі топқа бөлуге болады:

- білім алушылардың оқу қызметіне байланысты функциялар (коммуникативтік, танымдық, білімдік, құндылықты-бағдарлаушы, диагностикалық);

- әлеуметтік маңызы бар функциялар (ізгіліктілік, басқарушылық, теңестірушілік, оңтайландырушылық, оңалтушылық, көңіл көтеруші-тыныштандырушылық).

Сонымен ақпараттандырудың негізгі бағыты - ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары, тиімді технологияларына сүйенген жаңа білім мазмұнына көшу болып табылса, оқыту үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану білім беруші және білім алушы субъектілердің қарым-қатынасының бұрынғы қалыптасқан жүйесін, олардың іс-әрекеттерінің мазмұнын, құрылымын елеулі өзгерістерге ұшыратады. Қалыпты білім беру жүйесінде *білім беруші - білім алушы - оқулық* түрінде құрылған үш жақты байланыс бұзылып, *білім беруші - білім алушы - компьютер* жүйесі пайда болды. Мұндай жүйеде білім беру оқу-тәрбие үрдісінде компьютерді қолдану оқытушының білімі мен біліктілігіне, ақпараттық құзыреттілігіне қойылатын талаптарды қайта қарап, жүйелеуді және жетілдіруді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Беркінбаев К.М., Сыдықов Б.Д. Информатикалық пәндерді оқытудың педагогикалық технологиясы. // Қазақстан мектебі. 2006, №11, 33-35 б.

2. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения / Т.С. Панина, Л. Н. Вавилова. М.: Изд. Центр «Академия», 2008. 176 с.
3. Сыдықов Б.Д. Информатикалық пәндерді оқытудың педагогикалық технологиясы. // Қазақстан мектебі. 2007, №3, 43-45 б.
4. Роберт И.В. Новые информационные технологии в обучении: дидактическая проблема, перспектива использования // Информатика и образование. 1991, №4, 18-25 б.
5. Попов В.Б. Повышение качества образования через формирование элементов информационной культуры работников образования // Информатика и информационная культура в современной школе. Сб. материалов I и II Всероссийских научно-практических конференций (под. ред. Александра Ю. В. Пугача В.И.). – Самара, 1986. -С. 98-102.
6. Лаврентьев Г.В. Психолого-педагогические условия подготовки преподавателей для применения образовательных инноваций в вузе. Сайт <http://enit.ulsu.ru/d/011>.
7. Бояркин Г.Н., Жилин Н.С., Лузгина В.Б., Майстренко В.А., Шамец С.П. Повышение квалификации преподавателей гуманитарных и экономических дисциплин в области информационных технологий. Омский государственный технический университет (ОмГТУ), г.Омск. Сайт <http://www.bitpro.ru/ito/2000/I/3/388.html>
8. Белошапка В.К., Лесневский А.С. О классификации учебных программных средств и изучении основ информатики и вычислительной техники в средней школе: опыт и перспективы. – М., 1987. -247с.

Резюме

В статье рассматривается о теоретико-практических основах информационно-коммуникационных технологий.

Summary

In article is considered about teoretiko-practical bases of the information-communication technologies.

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСТАРЛАРЫ

Жолдыбаев Д.,
магистрант

Мақалада шет тілін оқытуда оқушылардың этномәдени дағдыларын қалыптастырудың психологиялық астарлары туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: шет тілі, этномәдениет, психология, қалыптастыру, дағды.

Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы - өмірдегі ең қызықты аумақтың бірі болып табылады. Қарым-қатынастағы қиындықтар мен қуаныштар, конфликтер мен көңіл күй толқулары, үйлесімділік пен қарама-қайшылықтар қаншама ғасырлар бойы адамдарды өзінің құпиялылығымен елтіп келеді. Соған қарамастан, адамдар бір-бірімен түсіністікте, сенімділікте өмір сүруге талпынады.

Яғни қарым-қатынас қажеттілігін өтей отырып, адамдар өзара әсерлену, әрекеттесу, өзара ақпарат алмасуды жүзеге асырады. Өзара әрекеттесу мәселесіне бүгінгі таңда философтар, психологтар, педагогтар ерекше мән беріп, әр қырынан зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Сонымен қатар қазіргі таңда білім беру жүйесі полимәдениетті білім беру мақсатын жүзеге асыруда. Полимәдениетті білім беру жағдайында білім субъектілері міндетті түрде поли этностық қарым-қатынас мәселесімен тікелей ұшырасатыны белгілі. Осыған орай, психология ғылымында осы бағыттарға байланысты көптеген зерттеулерге талдау

жүргізілді. Мәселен, этнопсихологиялық жалпы зерттеу мәселелері (Л.М. Дробижева, И.М. Кузнецов, Г.У. Кцоева, В.С. Агеев, М.М. Муқанов); этникалық өзіндік сананың психологиялық ерекшеліктері мен полиэтностық және моноэтностық топтардың өзара қатынастары (Т.А. Ратанова, А.А. Шогенов, В.Ю. Хотинец, Ю.В. Ставропольский, Қ.Б. Жарықбаев, О.Б. Мухамметбердиев, С.М. Жақыпов, Л.К. Көмекбаева, Б.Ә. Әмірова); әлеуметтік және этностық идентификация мәселесі (Н.Л. Иванова, В.А. Штроо, А.А. Меланьина, А.В. Сухарев, С.Л. Бухарева, Ж.Д. Жукешова); полимәдениеттілік және толеранттылық мәселесі (Н.Л. Иванова, С.Қ. Бердібаева); этникалық және кроссмәдени психологиялық бағыт мәселелері (Н.М. Лебедева, О.В. Марковская, М.И. Воловикова, Л.М. Соснина, А.Н. Татарко, О.П. Николаева, А.Т. Малаева); түрлі аумақтардағы қарым-қатынас процесінің этностық ерекшеліктерге байланыстылығы (Л.А. Алиева, Р.С. Оганджян, Фан Тхи Ким Наган, Р. Нойман, Ф.Т. Джафаров); творчестволық іс-әрекеттің этнопсихологиялық және тұлғаның өзін-өзі таныту ерекшеліктері мәселелері (С.Қ. Бердібаева, И.Қ. Аманова) бойынша құнды зерттеулерді көруге болады [1, 3-4 бб.].

Соңғы уақыттарда адамдардың басқа ұлт өкілдерінің ерекшеліктерін қабылдауға дайындығы, нақты жағдайда осыған сәйкес әрекет жасауына, яғни этникалық бағыт-бағдарын анықтау немесе түрлі әлеуметтік жағдайларда этникалық идентификацияны анықтауға байланысты зерттеулер көптеп жүргізіліп отыр. Мұндағы этникалық бағыт-бағдар дегеніміз – адамның басқа ұлт өкілдерінің ерекшеліктерін қабылдауға дайындығы, нақты жағдайда осыған сәйкес әрекет жасауы [2, 77 б.], ал этникалық идентификация - этностық қауымдастықтағы адамдардың өзара бірігуі, ұқсастығы. Бұл зерттеулер әлеуметтік идентификациялану теорияларының әдіснамалық негізінде құрылған.

Көптеген зерттеулердің нәтижесі көрсеткендей, этностық идентификацияның қалыптасуында әлеуметтік-мәдени және дүниеге келген ортасы мен тұрғылықты жері соның ішінде, ландшафтты-климаттық, нәсілдік-биологиялық және әлеуметтік сипаттамалары маңызды роль атқарады [3, 40-64 бб.].

Бір ғана емес, бірнеше этномәдени топтарға қолдануға мүмкіндік беретін этномәдени идентификацияны қалыптастырудың бес баспалдақты моделін ғалымдар Д. Эткинсон, Дж. Мортен және Д. Сью «ұлыстардың идентификациясын қалыптастыру моделі» деген тақырыпта жасаған. Аталмыш модель этномәдени идентификацияны қалыптастыруды үздіксіз процесс ретінде түсіндіре отырып, бір кезеңнен екінші кезеңге бірқалыпты өтеді; кезеңдер арасында қатаң аралықтар болмайды. Дегенмен барлық этномәдени топ өкілдері өз өмірлерінің соңына дейін жоғарыда көрсетілген бес кезеңнен түгел өтпейді, тіпті кейбір адамдар бірінші кезеңді де аяқтамай өмір сүре береді.

Д. Эткинсон, Дж. Мортен және Д. Сьюдің моделдерінің алғашқы кезеңінде этномәдени топ өкілдері өз мәдени өлшемдері мен құндылықтарына қарағанда қоғамдағы доминанталық құндылықтар мен мәдени өлшемдерге таңдау жасайды. Ролдік моделдерді, өмірлік стилдерді, құндылықтар жүйесін таңдау – доминанталық топқа ілесуге бағытталады.

Екінші, яғни диссонанс кезеңінде – алғашқы – конформдық кезеңде қалыптасқан әлеуметтік ұстанымдар мен құндылықтарға деген сенім бірмезетте жойылып, қандай да бір мәдениетке деген бағдарлану болмайды.

Үшінші – қарсылық білдіру және иммерсия кезеңінде – индивид толықтай өз тобының көзқарастарын бөлісіп, доминанталық қоғам мен оның мәдениетіне қарсылық білдіреді.

Төртінші, яғни интроспекциялық кезеңде индивид өз тобының «қарсылық білдіру және иммерсия» кезеңінде қалып қоюына байланысты қанағаттанбау сезімін бастан кешіреді. Бұл кезеңде жетекші мотив – жеке бас тәуелсіздігін (автономность) кеңейтуге бағытталады [4, 115 б.].

Аталмыш модель кезеңдері адамның кәсіби жолында көбірек кездеседі. Ал адамның кәсіби жолы оның жалпы өмірлік жолының құрамдас бөлігі болып табылады. Адамның өмірлік жолы тұлғаның қалыптасу және даму тарихы ретінде қарастырылады [5,

9 б.] Қазіргі таңда «субъект - субъектілік» қарым-қатынас қызметін жүзеге асырушы кәсіп иелерін «коммуникативтік кәсіп субъектілері» деп атау процеске еніп барады. «Коммуникативтік кәсіп» субъекті өз қызметтерін үнемі басқа адамдармен немесе бір топ адамдармен өзара әрекетте және қарым-қатынаста жүзеге асырады [6, 14 б.].

Көптеген ғалымдардың көпұлтты ұжымдар мен мекемелерді зерттеу жұмыстарын зерделей және әлеуметтік-психологиялық ғылымдағы тұжырымдарға сүйене отырып түрлі этнос өкілдерінен тұратын ұжымдардағы әлеуметтік-психологиялық ахуалға әсер етуші факторларды көрсете отырып, көпұлтты кәсіби ұжымның ерекшелігі, ондағы адамдардың жалпы өзара қатынастары мен өзара әрекеттері бірқатар келесі факторларда өзінің белгілі ізін қалдырады:

а) ұжымдағы ұлттық және ұлттардың психикалық жиынтығы;

б) ұлт өкілдерінің бір-біріне қатынасындағы ұстанымдары мен бағалау стереотиптерінің болуы. Кейде адам өзіне қолайсыз қалыптасқан жағдайларды өзінің белгілі бір ұлтқа тән болуымен түсіндіруге тырысады, ал шындығында бұл жағдайлар басқа ұлт өкілдеріне де кездесуі мүмкін немесе тек бір ғана адамға тән ерекшелік болып табылып, сол этникалық қауымдастық өкілдеріне мүлде сай келмеуі мүмкін [7, 8 б.].

Сондықтан осындай ұжымдарда қарым-қатынас құзыреттілігін дамыту мәселесін алға қойған жөн. Қарым-қатынас жасай білу іскерлігін коммуникативтік іскерлік немесе құзыреттілік деп атауға болады, өйткені тұлғаның коммуникативтік іскерліктерінің қатарына: адамдар алдында сөз сөйлей білу, таныс емес ортада қарым-қатынасқа жеңіл түсе білу, түрлі жағдайларда шығармашылық іс-әрекетті ұйымдастыра білу, креативтілік таныту, өзге этнос менталитеті ерекшеліктерін жақсы білу, бірнеше тілдерді меңгеру, конфликттік ситуациялардан шыға білу, толеранттылық таныта білу және т.б. жатқызуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Еркінбекова М.А. Біліктілікті арттыру жүйесіндегі этностық қарым-қатынастың психологиялық маңыздылығы. 19.00.01 б/ша к.дисс. – Алматы. -139 б. 2009 ж.
2. Жарықбаев Қ.Б. Жантану негіздері. - Алматы, 2002. – 415 б.
3. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. - М.: Смысл, 1998. С.40-64.
4. Ставропольский Ю.В. Модели этнокультурной идентичности в современной американской психологии // Вопросы психологии, №6. 2003. С. 112-121.
5. Чернявская А.Б. Психологическая оценка и повышение уровня профессиональной готовности в целях профконсультации: Автореф. Дисс. канд. психол. н. – СПб. -1992. С. 16.
6. Тимофеев Ю.П. Профессиональное общение и его развитие с помощью видеотренинга: Автореф.Дисс.докт.психол.н. – М.1994. С. 42.
7. Джафаров Ф.Т. Особенности социально-психологического климата в многонациональном производственном коллективе: Автореф. Дисс.канд. психол. н. – М. 1989. С. 18.

Резюме

В статье рассматривается о психологических аспектах формирования этнокультурных навыков учащихся в обучении иностранным языкам.

Summary

In article is considered about psychological aspects of formation of ethnocultural skills of pupils in training in foreign languages.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА В РАМКАХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Джамалова Э.,
магистрант

В статье рассматривается о психолого-педагогических проблемах формирования коммуникативной компетенции студентов вуза в рамках педагогического процесса.

Ключевые слова: *формирование, компетенции, коммуникация, вуз, процесс.*

Компетентностный подход как одно из причин обновления образования призван обеспечить достижение свежего передового свойства дошкольного, совместного и проф образования. Неувязка профессиональной компетентности была ведущей в работах почти всех российских воспитателей и специалистов по психологии. В их числе М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Кравский, Г.П. Щедровский, В.В. Давыдов, Д.А. Иванов, О.Е. Лебедев, Е.Я. Коган, В.В. Лаптев, Е.А. Ленская, А.А. Пинский, И.Д. Фрумин и другие. [1, 2, 3].

На данный момент, как знаменито, мысль компетентностного расклада и перечень основных компетенций обретает отражение в свежих Муниципальных стереотипах. Все большие ценность получают притязаний системно - санкционированных интеллектуальных, коммуникативных, рефлексировующих, самоорганизующих начал, позволяющих с успехом организовывать работа в широком профиле, педагогическом и культурном контекстах.

Образовательное место передового сообщества, характеризуясь динамизмом и обновлением структурно-содержательных качеств, предъявляет все наиболее высочайшие притязаний к коммуникативной компетентности воспитателя. Впрочем, на практике, грядущие профессионалы, обладающие на содержательном уровне объемом знаний по собственной профессии, порой добиваются предельного улучшения прилагаемых педагогических усилий и итогов личной работы связанным с малой коммуникативной компетентностью.

Поиск путей улучшения прогрессивной модели образования провоцирует инноваторские процессы в доктрине и практике, содействует существованию свежих направлений педагогической идеи. Одним из их считается компетентностный расклад, который в последнее время стал необыкновенно распространенным. К реальному времени концептуальные базы компетентностного расклада разработаны достаточно детально, его основное назначение – усилить фактическую ориентацию образования, выйдя за границы "знаниевой" педагогики.

Энтузиазм к задаче компетентностного расклада зарождался в 60-х годах минувшего века. В данное время было заложено осознание осматриваемых отличий меж понятиями "зона ответственности" и "профессионализм". Тест дел по дилемме зонах ответственности и компетентности (Н. Хомский, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Абсолютно не Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторской, Н.А. Гришанова и др.) разрешает символически выделить 3 шага развития СВЕ-подхода в образовании [5, 6].

По вопросу актуальностью трудности в Казахстане научные работники начинают не совсем только изучать зоны ответственности, подчеркивая от 3-х до 39 (Дж. Равен) видов, но и возводить изучение, имея в виду ее составление как окончательный эффект данного процесса (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.А. Петровская, Л.М. Митина, Л.П. Алексева, Н.С. Шаблыгина и др.).

В 1990 году выходит книжка Н.В. Кузьминой "Мастерство персоны учителя и профессионалы производственного преподавания", где на информации педагогической работы профессионализм рассматривается как "свойство персоны".

Компетентная профессионализм, по Н.В. Кузьминой, включает 5 частей либо видов компетентности:

1. Специализированная и умелая профессионализм в сфере преподаваемой выдержки;
2. Методическая профессионализм в сфере методов формирования познаний, умений у учеников;
3. Социально-психологическая профессионализм в сфере действий общения;
4. Дифференциально-психологическая профессионализм в сфере тем, возможностей, направлений студентов;
5. Психологический профессионализм в сфере достоинство и дефектов личной работы и персоны" [7].

В тоже время в общественной психологии бывает замечено книжка Л.А. Петровской "Профессионализм в разговоре", где не совсем только рассматривается сама коммуникативная профессионализм, но и предполагаются точные особые формы тренингов для формирования данного "качества персоны" [8].

Рубеж изыскания компетентности как научной группы применительно к образованию, начиная с 1990 г., характеризуется выходом в свет дел А.К. Марковой (1993, 1996), где как говорится контексте психологии труда умелая профессионализм и ее текстура стают предметом особого многостороннего рассмотрения [9].

В тот же период Л.М. Митиной было продолжено изыскание Л.А. Петровской в смысле упора на социально-психологический (конфликтология) и коммуникативный нюансы компетентности учителя. Сообразно Л.М. Митиной, понятие "педагогическая профессионализм" включает "познания, мастерства, умения, также методы и приемы их реализации в работы, общении, развитии (саморазвитии) персоны" [10].

Характеризуя значение понятия "профессионализм", прогрессивный ученый В.А. Сластенин дает под компетентностью учителя сознавать согласие его теоретической и фактической готовности к претворению в жизнь педагогической работы, собственно, будет считать он, определяет его компетентность [11].

В информации "Стратегии модернизации содержания совместного образования" представлена грядущая текстура коммуникативной компетентности:

- профессионализм в области самостоятельной познавательной работы, базирующаяся на усвоении приемов приобретения познаний из разных источников статьи, такие как внешкольных;
- профессионализм в области гражданско-общественной работы, (исполнение ролей господина, избирателя, покупателя);
- профессионализм в области социально-трудовой работы (такая как мастерство подвергать анализу обстановку на рынке вакансий, расценивать личные проф. полномочия, ориентироваться в нормальных состояниях и этике отношений, умения самоорганизации);
- профессионализм в домашней сфере (включая нюансы личного самочувствия, домашнего бытия и проч.);
- профессионализм в области коммуникативной работы (включая выбор путей и методов применения вольного времени, культурно и духовно обогащающих персона) [12].

Признаками педагогического мастерства грядущих профессионалов обязаны быть единые педагогические искусства, в том числе:

- прогностические (составление вида грядущего);
- проективные (освоение проектной работы);
- рефлексивные (самоанализ работы); организаторские (подключение всех соучастников в работа);
- коммуникативные (высочайший уровень общения);
- информационные (переустройство и интегрирование инфы) и др.

На базе перечисленных выше умений у грядущего воспитателя складывается

профессиональная компетентность:

- базисная, либо репродуктивная (воспроизведение, использование познаний в практике);
- творческая (индивидуальное переустройство, приращение, прибавление чего-нибудь);
- интеллектуальная (способность к продуктивной аналитической, мыслительной работы);
- общественная (познание правовой культуры, гражданская грамотность);
- коммуникативная (организация взаимодействия меж субъектами образовательного места), включающая последующие коммуникации: обращение, перцепция, сопереживание, работу в группе;
- поведенческая (этико-эстетическая и конфликтные зон ответственности);
- социально-личностная (критичность, самокритичность, сомнение и так далее);
- проектная культура (решение трудностей через творение планов);
- рефлексивно-результативная (тест эффектов, доработка);
- компетентная мобильность (то есть мастерство адаптироваться к изменяющемуся образовательному месту);
- авторство [13, 14, 15].

В отличие от обычных данных мастерства – познаний, умений и умений – в понятии "профессионализм" подчеркиваются эти свойства, как:

- интегративный и коммуникативный нрав;
- высочайшая отдача эффекта;
- практико-ориентированная тенденция образования;
- соотнесение аспекта с ценностно-смысловыми чертами персоны;
- составление мотивировки самосовершенствования;
- академическая и трудовая мобильность.

Коммуникативный подход пребывает еще в стадии исследования, желая сам расклад не классифицируется нам безусловно новеньким. Он подходит классическим ценностям, нацелен на осознание научной картины мира, становление возможностей персоны, общественную активность.

Помимо всего этого, в прогрессивной педагогической науке имеют место 2 термина "профессионализм" и "зона ответственности". "Профессионализм" у Ожегова С.И. рассматривается как интегральное качество личности, включающее способности, знания, общественный навык и позволяющее на высочайшем уровне скрупулезно исполнять собственные коммуникативные прямые обязанности, то есть мастерство применить познание в фактической работы. В словаре С.И. Ожегова "зона ответственности" значит особый круг знаний, в каких человек превосходно осведомлен, круг возможностей, производимых человеком на высочайшем уровне.

Тест дел А. Хуторского дозволил устроить вывод, собственно создатель держится такового расклада, при котором случается разделение зонам ответственности и компетентности, основывающегося на том, собственно основная роль отводится понятию "профессионализм". Создатель выделяет профессионализм как "владение, обладание человеком подходящей зонами ответственности, включающей его личностное отношение к ней и к предмету работы". А зона ответственности – "включает собрание взаимосвязанных достоинств персоны (познаний, умений, умений, приемов работы), задаваемых относительно к особому кругу вещей и действий, важных для высококачественной продуктивной работы относительно к ним".

Русский изыскатель И.А. Зимняя уделяет основное внимание термину "профессионализм", который понимается ею как "злободневное проявление зоны ответственности". Этот расклад к раскрытию сути анализируемых понятий разрешает ей устроить вывод про то, собственно базирующийся на компетентности расклад (но не на разбирательстве) характеризуется как усилием собственно-педагогический, но и

гуманистической тенденции образовательного процесса [16].

В изыскании А.П. Огурцова превосходства компетентности как образовательной цели содержится в том, собственно она:

1) принимает во внимание внутреннюю суть, природу жителя нашей планеты как субъекта собственной работы и соотносит ее с критериями и притязаниями передового мира, именно тем позволяет получать интересы персоны и сообщества;

2) подтверждает, вроде как серьезные, интенсивные фактические деяния персоны по реализации социально-значимых целей, с иной – подтверждает борьбу персоны за самосовершенствование.

Характеризуя зону ответственности как способность жителя нашей планеты удачно и автономно работать в которой или сфере, способность применить познания и деяния, пригодные для решения трудности и самым что ни на есть, выделяя его фактическую тенденция, ряд изыскателей при всем при этом отождествляют данные 2 понятия. Хотя идет выделить, собственно процесс фактического решения задач невыполнимо выполнить в отсутствии:

- прибавления конкретных волевых усилий (воля, являясь структурным компонентом человеческой работы и поведения, по выражению К. Ушинского, "то, собственно выдает жизнь воздействия, либо жизнь фактическую";

- в отсутствии осознания тем работы, собственно помимо прочего дает для персоны необыкновенную задачку – "задачку на личностный значение" (А. Леонтьев), то есть такую "субъективно-ориентированную, внутреннюю задачку, областью поиска решений, в какой выступает сам субъект, он ведь считается инициативной стороной их постановки" (В. Петровский);

- в отсутствии рефлексии – претворение в жизнь вторичной работы, в процессе коей начальная работа делается предметом общественной обработки.

С.Е. Шишков считает, собственно "зона ответственности" - данное "единая способность, базирующаяся на познаниях, опыте, ценностях, предрасположенностях, которые приобретены спасибо обучению".

В базе основных компетенций имеют все шансы выступать эти образования, как личные свойства жителя нашей планеты: настойчивость, усидчивость, уверенность, целеустремленность и т.п., которые совместно с идентичностью, ценностями, убеждениями и другие задают личностное своеобразие жителя нашей планеты и обретают свое отражение в его субъективном опыте [17, 18].

Коммуникабельность - интегративная черта такового парадокса как итог образования, распадающееся на диапазоны отдельных компетенций, нацеленных на исполнение явных общественных функций (Н. Хомский, Д. Равен, Р. Уайт, Хуторской А.В., Зимняя Н.А., Маркова А.К. и др.) и ее необходимо рассматривать как окончательный эффект процесса преподавания. Ряд изыскателей между большого количества компетенций выделяют те, которые они находят основными.

Составление основных компетенций исполняется в следствии осознанной работы субъекта согласно со сменой типов водящей работы. Разновидности водящей работы характеризуют состав основных компетенций. В педагогической литературе исследованием этого вопроса промышленяли И.А. Зимняя, А. Хуторской, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов и др [19].

Для нашего экспериментального изыскания величайший энтузиазм представляют ключевые зонах ответственности личной работы Зимней И.А.

В их числе:

Зоне ответственности, относящиеся к лично человеку, как к личности:

- зонах ответственности здоровье сбережения: познания и соблюдение общепризнанных мерок здорового стиля жизни; познание и соблюдение верховодил собственной гигиены;

- зонам ответственности ценностной – смысловой ориентации: значения бытия

жизни, значения культуры;

- зона ответственности интеграции: расширение и соблюдение общепризнанных мерок и верховодил, повинностей господина, гражданский долг, убежденность внутри себя;

- зона ответственности самосовершенствования, саморазвития личной и предметной рефлексии, толку жизни, речевого общения [20, 21, 22].

Зонах ответственности, относящиеся к соц. взаимодействию жителя нашей планеты с общественной сферой:

- зонам ответственности общественного взаимодействия с сообществом, коллективом, средой, приятелями, партнерами, толерантность, соц. мобильность;

- зоны ответственности в разговоре: устном и письменном, разговор, монолог, познание и соблюдение обыкновений, этикета, иноязычное обращение, решение коммуникативных задач [23, 24].

Зонах ответственности, относящиеся к работы жителя нашей планеты:

- зонах ответственности познавательной работы: постановка и решение познавательных задач; неординарные решения, проблематичные ситуации, исследовательская, интеллектуальная работа;

- зон ответственности работы: забава, учение, труд и методы работы: проектирование, конструирование, прогнозирование, моделирование, исследовательская работа;

- зоны ответственности информационных технологий: прием, переработка, выдача материала, владение инновациями и компьютерными технологиями.

Методологической основой этой градации считается лично – дельный расклад, базирующийся на философии диалектического материализма, осматривающего хоть какое действие в развитии и изменении. Эта методология служит прототипом научных раскладов в формировании всевозможных личных компетенций учеников и в том числе общественные.

Д.Б. Элькониным и В.В. Давыдовым была разработана разработка формирования основных коммуникаций, Они выделяют последующие рубежи: рубеж знания, эмоционально-мотивационный, рубежи эмпирического и теоретического прогнозирования, актуальный, шаг контролирования и оценки. Эта разработка разрешает взрастить у малыша конкретные зоны ответственности, кроме того ними выведенными:

1. Эмоционально-психологические;
2. Регулятивные;
3. Общественные;
4. Учебно-познавательные;
5. Актуальные;
6. Зонам ответственности самосовершенствования [25].

Эта разработка разработана конкретно для процесса учебной работы.

Следовательно, зная многообразные расклады и объяснения понятия "профессионализм", "зона ответственности", "педагогическая компетентность", мы осматриваем ее как высшую ступень мастерства, как 1 из наиглавнейших сторон коммуникативной культуры воспитателя. Профессионализм - это совокупность индивидуальных умений в некоей сфере, обретенных в следствии образования, в купе с инициативностью, адекватным общественным поведением, действенной коммуникацией, возможностью к совместной работе и преодолению столкновений в массовый работы.

Определение текстуры коммуникативной компетентности исполняется как через систему педагогических умений учителя, но и с выделением отдельных компетентностей согласно с водящими видами творческой работы преподавателя в областях: самостоятельной образовательной и преподавательской деятельности; воспитательной работы; научно-методической и научно-исследовательской деятельности; социально-педагогической и культурно-просветительской деятельности; коррекционно-

развивающей работы; управленческой работы.

Список использованной литературы

1. Мулдашева Б.К. Гуманизация как система основ и притязаний к организации педагогического процесса // Білім. Образование, Алматы, 2009, №5 (47), с. 99-103.
2. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн. 1: Единые базы психологии. – М.:ВЛАДОС, 2007. – 687 с.
3. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн. 2: Психология образования. – М.:ВЛАДОС, 2007. – 606 с.
4. Стратегия модернизации содержания единого образования. Мат-лы для исследования документов по обновлению совокупного образования. – М., 2001.
5. Разработка общественной работы / Под ред. Е.И. Холостовой. – М.: ИНФА-М, 2010. – Четыресто с. - С. 124-133.
6. Уиддет С., Холлифорд С. Управление по компетенциям. Пер с англ. – М.:НПРО, 2003.
7. Фатеев А.М. Прогрессивные информационные и коммуникационные технологии в образовании / А.М. Фатеев. – М.: МГПУ, 2008.
8. Никитина Н.А. Внедрение в педагогическую работа / Н.Н. Никитина, Н.В. Кислинская. – М.: Изд. "Академия", 2011. – 224 с.
9. Суховершина Ю.В., Тихомирова Е.П., Скоромная Ю.Е. Тренинг коммуникативной зонах ответственности. - М.: Академический план. Трикста, 2011
10. Нурғалиева Г.К. Становой доклад о введении информационно-коммуникационных технологий в систему среднего совместного образования Республики Казахстан. – Алматы, 2007. – 120 с.
11. Нуржанова А.А. Зона ответственности и профессионализм как задача системы подготовки экспертов в системе казахстанского институтского образования // Білім. Образование, Алматы, 2009, №5 (47), с. 87.
12. Педагогика: учебное пособие / под ред. П.И. Пидкасистого, - М.: Высочайшее образование, 2008.
13. Митина Л-т Мтр. Наставник как персона и специалист — М.: 2008.
14. Овчарова Р.В. Справочная книжка общественного воспитателя. – М.: ТЦ "Сфера", 2011. – 480 с.
15. Оскарссон Б. Базисные умения как непременно составляющих качественного проф. образования / Оценка свойства проф образования. Отчет / Под общ. ред. В.И. Байденко, Дж. ван Зантворта, Европейский фонд подготовки кадров. План ДЕЛФИ. – М., 2001.
16. Педагогика / Под ред. Сластенина В.А.: изд. 3-е – М.: Владос, 2006.
17. Педагогика: Учеб. пособие для учащихся ВУЗов пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – 3-е издание – М.: Среднее учебное заведение – Пресс, 2011. – 512 с.
18. Петровская Л.А. Профессионализм в разговоре. Общественно – психологический тренинг. – М.: Издательство МГУ, 2009. - 216 с.
19. Петровская Л.А. Профессионализм в разговоре: Социально-психологический тренинг. — М.: Изд-во МГУ, 2012.
20. Петухов М.А. Аксиологические базы компетентностного расклада к проф. становлению выпускников педагогического университета // Аксиологические базы педагогического образования. – Ульяновск, 2009.
21. Трудности фундаментализации и универсализации образования на базе становления инноваторской работы: Мат-лы научно-практической конференции / Под ред. С.Л. Коротковой, Н.В. Горновой, С.В. Фроловой. – Саратов, 2004. – 189с.
22. Психодиагностика персоны: от А до Я / автор-составитель Г.И. Колесникова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – 314 с.

23. Айкенова Р. Исследование учебно-методического ансамбля по формированию лингвистической зоне ответственности в контексте информационных технологий // Білім. Образование, Алматы, 2009, №5 (47), с. 83-86.

24. Романенко О.А. Социально-психологический тренинг, как 1 из причин становления коммуникативной компетентности. В сборнике "Гуманитарные науки". - Ставрополь: СевКавГГУ, 2010. - №10

Түйін

Мақалада педагогикалық үдеріс барысында ЖОО білімгерлерінің коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың психолого-педагогикалық мәселелері туралы қарастырылады.

Summary

In article is considered about psychology and pedagogical problems of formation of communicative competence of students of higher education institution within pedagogical process.

БОЛОН ҮРДІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

借□了欧洲教育改革之后的哈□克斯坦高校教育□状

Акбархан Даулетәлі

ҚХР ШИ НАН мемлекеттік университетінің

доктаранты

中国西南大学教育学部高等教育学博士 Akbarkan Dauletali

"Білімді болу деген-жаңалық ашуға қабілетті болу"

(Әл-Фараби)

Мақалада Болон үрдісіндегі Қазақстанның білім беру жүйесі туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: Болон, үрдіс, Қазақстан, білім, жүйе.

Бүгінгі дәуірді білім мен университеттер, ғылым мен жоғарғы технологиялар ғасыры болады деп халықаралық ЮНЕСКО ұйымы сипаттағандай, білім мен ғылымның, технологиялар мен инновациялардың уақыты болып саналады. Жоғары білім мен ғылым жетістіктерсіз қазіргі уақытта ешқандай мәселе өз шешімін таба алмауы ақиқатқа айналды. Сондықтан ХХІ ғасырдың кілті білім мен ғылымда жатыр.

Қазіргі уақыт жаһандану үрдісінің дамуы мен белсенділігі ықпалына тап келіп отыр. Жаһандану дегеніміз әлемнің бірегейленуі мен бірізділігі үрдісі немесе ұлттық барьерлердің жоққа шығарылуы. Жаһандану үрдісінің зардаптылығы зор болғанымен оның жағымды тұстары да жетерлік. Яғни мәселенің не жетістіктің мемлекеттік сипатынан аймақтық-жалпы адамзаттық сипатына ауысуында. Жаһандану үрдісін терең түсіну үшін оның кодтық сөздерін (кодвое слова) ұғынуымыз қажет. Жаһандану кодтық сөздері болып «жалпыадамзаттық»-«өзарабәсекелестік»-«өзаратәуелділік» табылады. Бұның мәнісі, адам өмірінің және қоғамның барлық саласында өзаратәуелділікке әкелу. Бүгінгі жаһандану үрдісі бүкіл ғаламды өзара жақындасуды талап етеді. Нәтижесінде жаһандану заманында әлем барлық салада болмасын «біртектіленіп» келе жатыр. Бұл білім саласын да айналып өтпеді. Білім саласында қазіргі уақытта өзарабәсекелестік немесе әлемдік студенттер ресурсына таласу негізінен АҚШ пен Еуропа елдерінің жоғарғы оқу орындары арасында жүруде. Неліктен студенттерге таластық деген сұрақ

туындайды. Өйткені, қазіргі жоғарғы білім жүйесі мемлекеттен ажыраған, нарыққа бейімделген өз алдына жеке субъект ретінде қызмет ететіндіктен олардың барлық байлығы студенттер болып саналады. Студенттерге тартымды университет болуы мақсатында білім ордасы оқу жүйесін, оқу бағдарламаларын, оқу техникалық базалары мен оқу мазмұнын және оқытушы-профессор құрамын барынша жандандыруға, жетілдіруге мүдделі. Бұл жерде жоғары оқу орындарында "барлығы жастар үшін" қағидасын "барлығы студенттер үшін" қағидасының орын алмастырғанын көреміз.

Аталған жаһанданудың кілттік мәнісін терең ұғынған батыс елдері, АҚШ білім мен ғылымын мемлекеттік қолдаулар мен бағдарламалары арқылы бәсекеге қабілеттілігін нығайту жолында жүйелі жұмыстар жүргізуде. Қазіргі уақытта АҚШ білім жүйесі, колледждер мен университеттер, ғылыми зерттеу институттары, оқытушы-профессорлық құрамы мен ғалымдарымен әлемдік аса тартымды магниттік қоғамға айналды. АҚШ пен бәсекелестікте және әлемдік еуропалық модельді құру мақсатында еуропа елдері жоғарғы білім беру жүйесін реттеуді қолға алды. Ең алғашында 1970 жылдар ортасында Еуропалық Одақ Министрлер Кеңесінің білім жүйесіндегі ынтымақтастық жөніндегі қабылдаған алғашқы резолюциясынан бастау алады. 1988 жылы Италияның Болонья қаласында Университеттердің Ұлы Хартиясы (Magna Charta Universitatum) және 1998 жылы Парижде Сорбон декларациясына қол қойылуымен еуропалық білім архитектурасы қалыптаса басталды. Бұл декларацияларда еуропалық білім жүйесін дамытуға басымдық берілді. Еуропаның білім жүйесін интеграциялау арқылы еуропалық жоғарғы оқу орындарының оқу бағдарламаларының әлемдік бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруға баса назар аударылды. [1] ЕО Министрлер Кеңесі еуропалық жалпыға ортақ білім кеңістігін қалыптастырудағы бағдарламаларды 1999 жылы 19 маусымында ресми мақұлдады. Болонья қаласында еуропаның 29 мемлекетінің білім министрлерінің конференциясында «Еуропалық білім беру зонасы» декларациясын қабылдады және бұл Болон декларациясы жалпы атауымен білімнің еуропалық интеграциясына негіз қалады. Басты мақсатына 2010 жылы жету жоспарланған бұл декларация қазіргі уақытта әлемнің 47 елінің ұлттық білім жүйелеріне басты құжаты ретінде танылды. Болон декларациясында оған мүше еуропаның жоғары оқу орындары еуропалық жоғарғы білім кеңістігі мен "Университеттердің Ұлы Хартиясының" негізгі ережелерін жүзеге асыру мен басшылыққа алу міндеттемелерін алды. Болон кеңістігіндегі ЖОО лары "Университеттердің Ұлы Хартиясы" бойынша дербес ретінде жоғарғы білім мен ғылымды қоғам талаптарына сәйкес өзгертіп не бейімдеп отыру құқығына ие болды. Декларацияда еуропаның жоғарғы білім жүйесінің халықаралық өзарабәсекеге қабілеттілігіне назар аударылып оның мәдениет пен ғылымдағы еуропалық мойындалған жүйелері секілді престиж қалыптастыру мақсаты қойылды. [2] Болон үрдісінің басты мақсаттары:

1. Еуропаның жоғарғы білім беру кеңістігін қалыптастыру;
2. Еуропаның мәдени, әлеуметтік, ғылыми-техникалық және интеллектуалдық потенциалын орнату және нығайту;
3. Еуропалық білім беру және оқу орындарының әлемдік беделін көтеру;
4. Еуропалық жоғарғы оқу орындарының басқа аймақтардың оқу орындарымен өзарабәсекеге қабілеттілігін негіздеу;
5. Жоғарғы білім беруде ұлттық бірыңғайлықты дамыту;
6. Еуропалық білім сапасын көтеру;
7. Еуропаның мәдени құндылықтарын дамытуда университеттердің өзіндік рөлін арттыру;

Болон үрдісінің негізгі жеті басымдығын бөліп көрсетсек:

А) Студенттің оқуды аяқтағаннан кейінгі жұмысқа жедел орналасуына мүмкіндіктер жасаудағы дипломға өзгерістер енгізу және еуропалық оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

Ә) Екі циклді оқу мерзімін енгізу: бірінші цикл бойынша оқу, білім алу яғни дәрежеге дейінгі (үш жылдық) ал екінші цикл бойынша дәреже алу мүмкіндігі; (магистр, доктор)

Б) Студенттердің мобильділігін жақсарту және еуропалық кредит жүйесін дамыту, (European Credit Transfer System жүйесі) студенттердің пәнді таңдау құқығын қамтамасыз ету;

В) Оқытушылардың мобильділігін жақсарту және трансұлттық білім стандартын енгізу;

Г) Кретерилер мен методологияны дамытуда еуропалық ынтымақтастық;

Д) ЖОО да білім сапасын қадағалайтын сырттық бақылау жүйесін енгізу және студенттерді жұмыспен қамтамасыз етушілер тарапынан оқу орнының қызметіне бағалау жүйесін нығайту;

Е) Бірігіп білім беру, тәжірибелер алмасу, ғылыми зерттеулерді өткізу мен дамытудағы институтаралық байланысты дамыту; [3] Сонымен Болон жүйесі дегеніміз еуропалық білім жүйесін әлемдік масштабтық бәсекегеқабілеттілігін арттыру мен бірыңғай еуропалық жоғары білімнің кеңістігін құру болып табылады. Болон жүйесіне мемлекеттердің қосылуы ерікті және декларацияға қол қою арқылы жүзеге асырылады. 2005 жылдан бастап аталған декларацияға мүше елдердің жоғарғы оқу орындарын бакалавр және магистр бітірушілерінің дипломдарына еуропалық бірыңғай қосымша қағаз (приложение) енгізілді. 2010 жылға дейін мүше елдер ұлттық білім жүйелерін декларацияға сәйкес реформалау міндеті қойылды. Болон жүйесін дамыту мен нығайту жолында мемлекетаралық кездесулер 2001 жылы Прагада, 2003 жылы Берлинде, 2005 жылы Бергенде, 2007 жылы Лондонда, 2009 жылы Лувенде, 2010 жылы Будапеште болып өтті.

2010 жылы 12 наурызда Венгрия астанасы Будапеште өткен Еуропалық елдер Білім министрлерінің II форумы Қазақстан білім жүйесі үшін тарихи оқиға ретінде қалды. Қазақстан Болон жүйесінің 47 ші толыққанды мүшесі болып қабылданып және еуропалық білім кеңістігіне енген алғашқы орталық азиялық ел болып саналды. Қазақстанның ұлттық білім беру жүйесі алдағы уақытта болондық құжаттамаға басымдық беретіндігі айқын. Болон үрдісі елімізге қандай артықшылықтар әкеледі. Ең бастысы, ұлттық оқу бағдарламалары мен жоспарлары еуропалық стандартқа сәйкестендірілуі, мамандықтар мен академиялық дәрежелердің халықаралық мойындалуы, қос дипломды жүйесінің енгізілуі, қазақстандық дипломдардың еуропалық (Болон кеңістігі бойынша) мойындалуы және бітірушілердің жұмысқа орналасуы мүмкіндігі артуы, Қазақстандық және еуропалық оқу жүйелерінің бірыңғайлығының артуы. Еліміз тәуелсіздік алған жылдарынан бастап ұлттық білім жүйесіне реформа жүргізіле басталды. Бұл жолда соңғы жылдары 2007 жылы «Білім туралы» ҚР заңы, «2005-2010 жылдарға арналған ҚР да білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «2008-2012 жылдарға арналған ҚР да техникалық және кәсіби білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы », «2007-2012 жылдарға арналған ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» және басқа нормативтік-құқықтық құжаттар қабылдануда. Қазақстан Лиссабон конвенциясын ратификациялады. Қазақстандық 145 ЖОО ның 30 ы Университеттердің Ұлы Хартиясына қосылды. Еліміздің білім кеңістігінде «бес жылдық-аспирантура-докторантура» кеңестік жүйесінің орнына «бакалавриат-магистратура-PhD докторантура» жүйесі енгізіліп 2005 жылы жаңа модель бойынша (бакалавриат-магистратура-докторантура) бойынша алғашқы докторанттар қабылданып, 2008-2009 жылдары PhD жүйесі бойынша алғашқы бітірушілер шықты. Оқытудың кредиттік технологиясы қалыптасты. 2008 жылдан бастап азаматтық бағыттағы 132 ЖОО ны кредиттік технологияға көшірілді. Кредиттік технологияның мәнісі, студенттер мен оқытушылардың құқықтарының тепе-теңдік деңгейінде алғашқысының ізденушілік, кейінгісінің бағыттаушылық еркін құқықтарының сақталуы әрі жүзеге асырылуы. Яғни кредиттік технологиясының ерекшелігі оқу жоспарында көрсетілген пәндерді және оны оқытатын оқытушыларды таңдауда студенттердің тікелей

атсалысуы немесе таңдау компонентінің еркіндігі. Оқытушылар мен студенттердің оқу мен оқыту үрдісінде тығыз ынтымақтастығы, оқытушылар мен студенттердің нәтижелілігін анықтау мақсатында сынақтық бірлік бағалау жүйесінің енгізілуі, студенттердің білімін анықтауда балдық-рейтингтік бағалау жүйесінің қолданылуы болып табылады. Бұл кредиттік оқыту жүйесі студенттердің білімі мен біліктілігін анықтап қана қоймай студенттердің оқытушы-профессорларды таңдауы арқылы оқытушылардың біліктілігін айқындаушы және олардың арасындағы студенттік таңдау үшін шығармашылық белсенділігін дамытатын сол арқылы студенттің де білімінің жоғары болуына мүмкіндік жасайтын механизм болып саналады. Еліміздің ғылымында өзгерістер орын алып кеңестік немесе германиялық жүйесінің (кандидаттық-докторлық ғылыми атақтарын қорғау) орнына американдық жүйесі (магистрлік-PhD докторлық академиялық атақтарын қорғау) орныға басталды. Қазақстандық білім жүйесін халықаралық стандарттарға сай және бәсекегеқабілеттілігін арттыру бағытында аталған үрдістермен бір мезгілде оқу орындарын оңтайландыру жүргізіліп келеді. Мысалы, Қазақстанда 2008 жылы 178 ЖОО дан 36, және 58 филиал талапқа сай емес деп жабылды. "Білім-біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік сол білімді іске асыра білу дағдысы" деп А. Байтұрсыновтың айтқандай, бұл жолда жоғарғы оқу орындарының орны зор.

ЖОО мақсаты-жалпыадамзаттық құндылықтарды, технологияларды меңгерген өзарабәсекеге қабілетті, теориялық және практикалық білімді ұштастырған рухани бай, ақыл-сана сезімі ояу, білікті ұлттық адам капиталын тәрбиелеп шығару болып табылады. Білімді жас еліміздің тірегі, болашағы. Болашақ ұрпақтың тәрбиесі мен білімі мемлекет күшінің, тұрақтылығының кепілі.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2008 жылдың басында «Болашақ » бағдарламасының иегерлерімен кездесуінде «Интеллектуалдық ұлт-2020» бағдарламасын жүзеге асыру керектігі жөнінде айтты. Бұл бағдарлама мақсаты – қазақстандық бәсекеге қабілетті жаңа форматтағы ұрпақты тәрбиелеп шығару. Бағдарлама бұл бағытта негізгі үш басымдықты айқындаған: А) Ұлттық білім беру жүйесін жаңғырту арқылы жаңа заманғы білім жүйесін орнықтыру. Бұл дегеніміз жастардың тек білім алумен шектелмей ол білімді пайдалана алу, жаңалықтар ашуға ұмтылу. Ә) Дүниежүзілік ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кеңістігіне еліміздің кең ауқымда енуі. Ақпараттық қоғам құру. Халықтың ақпараттық сауаттылығы. Б) Жастардың тек білім алумен шектелмей оның рухани тәрбиесін көтеру. Рухы күштінің ешкімнің ығына көнбейтіндігі тарих дәлел бола алады. Сондықтан жастардың рухани соның ішінде ұлттық тәрбиелеу үрдісін қолға алу. Аталған бағдарламаның басты мақсаты қазақстандық жастардың бәсекелік қабілетін, білімі мен біліктілігін көтеру. Н.Ә. Назарбаев Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінде «Қазақстан дағдарыстан кейінгі дүниеде: Болашаққа интеллектуалдық секіріс» тақырыбындағы оқытушылар мен студенттер алдында оқыған дәрісінде «Бізге ұлттық интеллектуалдықтың діңін құруымыз қажет. Бізге халықаралық деңгейде бәсекеге түсе алатын эрудициялы адамдар керек» деген болатын. Яғни тәуелсіздік алған жылдардан білім саласының реформалауының мақсаты білім жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру мен әлемдік сапалық деңгейін көтеру және жастардың, мамандардың бәсекеге қабілеттілігін көтеру. Бұл бағытта еліміз білім жүйесін қаржыландыруды жыл сайын арттыруда. Білім және ғылым министрі Ж. Түймебаевтың 2009 жыл бойынша баяндамасында соңғы он жыл ішінде білім саласын қаржыландыру жеті есе артып 2009 жылы білім саласының бюджеті 9,5 пайызға артып 702,0 млрд. теңгені құраған. (салыстырар болсақ 2008 жылы 641,1 млрд. теңге болған)

Елімізде жүргізілген реформалар да өз нәтижесін бере бастады. Оны халықаралық ұйымдардың бағалауынан білуге болады. Азия даму банкісінің "Білім және кәсіби дағды: Азия және Тынық мұхиты аймағындағы елдерді жеделдетіп дамыту стратегиясы " зерттеу қорытындысында, Қазақстан Азия аймағында білімнің дамуы индексі бойынша 1 орынға ие болды. (ЕДИ бойынша) ЮНЕСКО ның 2009 жылғы жалпыға бірдей білім беру бойынша бүкіләлемдік баяндамасында Қазақстан білім беруді дамыту индексі бойынша 129 елдің

ішінен 1 орынға ие болды. ЮНЕСКО ұйымының қалыптастырған "білім берудің төрт тағаны"-«іс істеуге, білім ала білуге, өмір сүре алуға, бірлесіп өмір сүре білуге үйрету» Қазақстандық білім жүйесінің болашақ модулі ретінде сипатқа ие болмақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Болонский процесс в документах и статьях (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага) // Сост. Е.В. Шевченко.-СПб.: ГТУ, 2001.
2. The Bologna Declaration on the European Space for higher education / [http: elfa. bham. ac. uk](http://elfa.bham.ac.uk) (ELFA) Bologna Declaration 1999 \ european credit transfer system. htm
3. The Bologna Declaration on the European Space for higher education / [http: elfa. bham. ac. uk](http://elfa.bham.ac.uk) (ELFA) Bologna Declaration 1999 \ european credit transfer system. htm

Резюме

В научно-исследовательской статье на тему: «Болонский процесс и система образования в Казахстане», рассматривается современное европейское научное обозрение и внедрение ее в Казахстане. Рассмотрены вопросы образования в Казахстане.

Summary

This scientific article is devoted to the theme « Bologna process and educational system in Kazakhstan ». It reveals modern European scientific review and it's spread in Kazakhstan. Problems of education in Kazakhstan are also investigated in this article.

摘要

为了融入到欧洲教育区，1997年哈萨克斯坦与一批欧洲国家共同签署了里斯本公约，哈政府在“到2010年的哈萨克斯坦共和国教育发展理念”中阐述了其教育体制调整方针。其中一条就是将会为实现高校的国际学分转换及教学大纲，保障学生和教师学术流动性而创造条件。解决此问题所借鉴的欧洲经验；

ЭКОНОМИКА И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КАЧЕСТВО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ

Мухашова М.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматривается социально-экономическое значение повышения качества и конкурентоспособность продукции, в условиях рыночных отношений направленная на более эффективны системы хозяйствования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятия, система, монополия, конкуренция, продукции, финансовая стабильность фирмы, эффективность размещения.

Социально-экономическое значение повышения качества и конкурентоспособности продукции состоит в том, что мероприятия такой направленности содействуют формированию более эффективной системы хозяйствования в условиях рыночных отношений. Социально-экономическая эффективность повышения уровня качества и конкурентоспособности продукции, изготовляемой предприятием, проявляется в следующем:

- высококачественная и конкурентоспособная продукция всегда полнее и лучше удовлетворяет общественно-социальные потребности в ней;
- повышение качества продукции является специфической формой проявления закона об экономии рабочего времени: общая сумма затрат общественного труда на изготовление и использование продукции более высокого качества, даже если достижение таковой связано с дополнительными расходами, существенно уменьшается;
- конкурентоспособная продукция обеспечивает постоянную финансовую стабильность фирмы, а также получение максимально возможной прибыли.

Конкурентоспособность предприятия - это его преимущество по отношению к другим предприятиям данной отрасли внутри страны и за ее пределами. Конкурентоспособность не является имманентным качеством предприятия, это означает, что конкурентоспособность предприятия может быть оценена в рамках группы предприятий, относящихся к одной отрасли, либо предприятий выпускающих аналогичные товары. Конкурентоспособность можно выявить только сравнением между собой этих предприятий как в масштабе страны, так и в масштабе мирового рынка[1].

В условиях рыночной экономики предприятия, обеспечивая выпуск продукции требуемого потребителю качества, действуют в конкурентной среде, являющейся неотъемлемой чертой рынка. Для обеспечения эффективной деятельности предприятия, ориентированной на выпуск продукции, обладающей необходимыми потребителю качеством и конкурентоспособностью, необходимо целенаправленно и профессионально изучать и анализировать конкурентную среду, реализуя один из принципов маркетинга: «Кто забывает о конкурентах, того завтра забудет рынок».

Характер конкурентной среды зависит от конкурентной структуры или типа рынка, При этом обычно выделяют четыре возможные конкурентные структуры в распространенной типологии рынков.

Совершенная конкуренция характерна для рынка, в котором участвует множество продавцов и покупателей одинакового товара или услуги. Здесь ни одно предприятие не может влиять на положение на рынке, так как его доля на нем невелика. В современных условиях такие рынки встречаются только по ограниченному кругу товаров или услуг.

Монополистическая конкуренция возникает на рынках с большим числом продавцов, предлагающих схожие, но не идентичные товары. В этих условиях предприятие должно приложить усилия, чтобы сделать свой товар более привлекательным для потребителя, чем аналогичный товар конкурента.

Олигополистическая конкуренция существует на рынках, где преобладает и доминирует продукция нескольких крупных предприятий, производящих как одинаковую по качественным характеристикам продукцию, так и различную по своим параметрам. При олигополистической конкуренции в создании благоприятной конкурентной среды предприятия преобладающую роль играют технологические и организационные факторы производства, маркетинговые стратегии и средства предприятия.

В случае чистой монополии на рынке представлено одно предприятие или отрасль - монополист, создающее и реализующее конкретную продукцию или услугу, что позволяет им установить монопольную цену в соответствии с платежеспособным спросом[2].

Рассмотренные типы рынков и конкуренции в чистом виде встречаются сравнительно редко и распространяются на весьма ограниченный круг товаров и услуг. В реальных условиях чаще встречаются такие ситуации на рынке, носящие смешанный характер.

Однако знание основных особенностей различных типов рынка конкуренции важно для методически осознанного и обоснованного создания конкурентной среды предприятия.

Конкурентная среда, то есть изучение и вариативный анализ по предприятиям – конкурентам, конкурирующим товарам и услугам, необходимы для целенаправленного создания конкурентных преимуществ предприятия, включает значительное количество факторов и показателей.

Анализ характеристик основных конкурентов целесообразно проводить по следующим направлениям.

Рынок: емкость рынка и его основные сегменты; способы проникновения конкурентов на рынок; расстановка приоритетов конкурентов на данном рынке; гибкость и адаптивность рыночной стратегии конкурентов; устойчивость положения конкурентов на определенных сегментах рынка; реакция конкурентов на возможные изменения рыночной ситуации[3].

Продукция и услуги: степень новизны; качество; уникальность; универсализм; многовариантность в использовании; упаковка; уровень сервисного обслуживания; гарантийный срок; престиж торговой марки.

Цена и финансовые отношения с потребителями: преysкурантная цена; льготная цена и уровень льготных скидок; формы и сроки платежа; условия кредита; политика ценообразования конкурентов в отношении освоенных в производстве изделий и услуг.

Организация сбыта; каналы сбыта; степень охвата рынка; эффективность размещения складских помещений, системы контроля запасов, системы транспортировки.

Продвижение товаров и услуг на рынке: использование форм и видов маркетинговых коммуникаций, включая рекламу для потребителей и для торговых посредников; формы индивидуальной продажи; продвижение по каналам торговли.

Объективная оценка положения предприятия в конкурентной среде должна проводиться по всем функциям, подразделениям и направлениям деятельности.

Изучение конкурентной среды, деятельности конкурирующих предприятий и конкурентоспособности продукции позволяет выявить положение предприятия в этой среде, его сильные и слабые стороны с точки зрения конкурентоспособности. Для этого необходимо постоянно проводить маркетинговые исследования с тем, чтобы оценить положение на рынке предприятия и выпускаемой им продукции с сравнением с конкурентами; использовать потребительские панели для оценки собственных товаров и товаров конкурентов, проводить опросы дистрибьютеров, специалистов, покупателей.

Для оценки конкурентоспособности предприятия проводится сравнительный анализ

по приведенным выше основным образующим факторам и составляющим относительно ведущих конкурентов. Конкурентоспособность предприятия и продукции - понятие относительное, особенно в динамике. Она зависит от конкретных условий, складывающихся на определенном рынке.

Конкурентоспособность предприятия - понятие относительное: одно и то же предприятие в рамках, например, региональной отраслевой группы может быть признана конкурентоспособной, а в рамках отраслей мирового рынка или его сегмента - нет.

Оценка степени конкурентоспособности, то есть выявления характера конкурентного преимущества предприятия по сравнению с другими предприятиями, заключается в первую очередь в выборе базовых объектов для сравнения, иными словами, в выборе предприятия-лидера в отрасли страны или за ее пределами. Такое предприятие-лидер должно обладать следующими параметрами:

- соизмеримостью характеристик выпускаемой продукции по идентичности потребностей, удовлетворяемых с ее помощью;
- соизмеримостью сегментов рынка, для которых предназначена выпускаемая продукция;
- соизмеримостью фазы жизненного цикла, в которой функционирует предприятие.

Таким образом конкурентное преимущество одного предприятия над другим может быть оценено в том случае, когда оба предприятия удовлетворяют идентичные потребности покупателей, относящихся к родственным сегментам рынка. При этом предприятие находится примерно в одних и тех же фазах жизненного цикла.

В том случае, если данные условия не соблюдаются, сравнение будет некорректным.

В настоящее время, для того чтобы предприятие было конкурентоспособным в борьбе с ведущими предприятиями, требуются совершенно новые подходы к организации производства и управления, чем те, на которые руководители ориентировались в прошлом. И прежде всего новые подходы нужны в инвестиционной политике, при проведении на предприятии технической реконструкции, в процессе внедрения новой техники и технологии.

Конкурентоспособность предприятия зависит от ряда факторов, которые можно считать компонентами конкурентоспособности. Их можно разделить на три группы факторов:

- технико-экономические;
- коммерческие;
- нормативно-правовые[4].

Технико-экономические факторы включают: качество, продажную цену и затраты на эксплуатацию или потребление продукции или услуги. Эти компоненты зависят от производительности и интенсивности труда, издержек производства, наукоемкости продукции.

Коммерческие факторы определяют условия реализации товаров на конкретном рынке. Они включают:

- конъюнктуру рынка (острота конкуренции, соотношение между спросом и предложением данного товара, национальные и региональные особенности рынка, влияющие на формирование платежеспособного спроса на данную продукцию или услугу);
- предоставленный сервис (наличие дилерско-дистрибьютерских пунктов изготовления и станции обслуживания в регионе покупателя, качество технического обслуживания, ремонта и других предоставляемых услуг);
- рекламу (наличие и действенность рекламы и других средств воздействия на потребителя с целью формирования спроса);
- имидж фирмы, популярность торговой марки, репутация фирмы, компании, страны) [5].

Нормативно-правовые факторы отражают требования технической, экологической и

иной безопасности использования товара на данном рынке, а также патентно-правовые требования. В случае несоответствия товара действующим в рассматриваемый период на данном рынке нормам и требованиям стандартов и законодательства товар не может быть продан на данном рынке. Поэтому оценка этой группы факторов и компонент с помощью коэффициента соответствия нормативам лишена смысла.

Таким образом, понятие конкурентоспособность - понятие комплексное, предполагающее несколько уровней конкурентного превосходства. Чтобы обеспечить лидирующее положение предприятия на рынке, важной стратегической задачей предприятия становится опережение конкурентов в качестве своей продукции, разработке и освоении новой продукции, новой технологии, дизайна, уровней издержек производства, цен, нововведений в системе распределения и сбыта. Тем самым достигается совокупность факторов и параметров конкурентного преимущества, конкурентоспособности производства и продукции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. – М.: Прогресс, 1986.
- 2 Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: Реориентация теории стоимости. – М.: Экономика, 1996.
- 3 Хайек Ф. Дорога к рабству. /Составитель Борисов Е.Ф. – М.: Прогресс, 1978.
- 4 Сабден О., Кошанов А.К. и др. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии оценки и пути повышения. Монография. - Алматы: Экономика, 2007.
- 5 Федорченко А.В. Современные тенденции территориальной организации промышленного производства. – М.: Пресс-Соло, 2013.

Түйін

Бұл мақалада өнімнің сапасын бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері және әлеуметтік экономикалық маңызы бар неғұрлым тиімді басқару жүйесіне бағытталған нарықтық жағдайларды қарастырылған.

Summary

In article social and economic value of improvement of quality and the competitiveness of production in the conditions of the market relations directed on is considered systems of managing are more effective.

НОВАЦИИ В МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Акпанбаева А.Ж.,

Гуманитарно-экономический и
технологический институт г. Москва,
магистрант специальности «Менеджмент»

В данной статье рассматриваются вопросы касающиеся: формирования межбюджетных отношений на 2015 – 2017 годы, распределения дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности на 2014 – 2015 годы, финансовая помощь регионам, причины изменения объема субсидий. Решением этих вопросов является государственная программа РФ «Создание условий для эффективного и ответственного управления региональными и муниципальными финансами, повышения устойчивости бюджетов субъектов Российской Федерации»

Подход к формированию межбюджетных отношений на 2015 – 2017 годы основывался на ожидаемом исполнении консолидированного бюджета субъектов РФ на этот период. Минфин России в целом исходил из того макроэкономического прогноза, который в мае 2014 года был одобрен Правительством Российской Федерации с учётом позитивного тренда по основным налоговым доходам.

Данные об исполнении консолидированных бюджетов субъектов РФ на 1 августа 2014 года показывают, что, несмотря на снижение доходов по налогу на прибыль организаций, в целом по налоговым и не налоговым доходам уровень прошлого года превышен на 1%.

Самый значительный прирост отмечен по налогу на имущество организаций (+17% к уровню прошлого года), налогу на доходы физических лиц (+11%), а также акцизам (+10%).

Расходы региональных бюджетов в целом выросли на 5%, а на заработную плату – на 14%. Профицит региональных бюджетов составляет 159 млрд. рублей. Остатки средств на счетах субъектов РФ – более 1 трлн. рублей. Объяснить это можно, в первую очередь, наличием значительного количества остатков, имеющих целевое назначение (более 400 млрд. рублей), а также существенными остатками на счетах в бюджете г. Москвы. За счёт снижения остатков будет осуществляться финансирование отдельных расходов во второй половине текущего года [1].

Исходя из фактических поступлений доходов и утверждённого в мае 2014 года макроэкономического прогноза (напомню, что рассмотрение уточнённого прогноза Минэкономразвития состоится в Правительстве РФ одновременно с проектом федерального бюджета на 2015 – 2017 годы), в 2015 г. ожидается прирост налоговых и не налоговых доходов более чем на 10%, в первую очередь, за счёт поступлений по налогу на доходы физических лиц и доходов от уплаты акцизов. Общий объём доходов на 2015 г. ожидается на уровне 8,9 трлн. рублей.

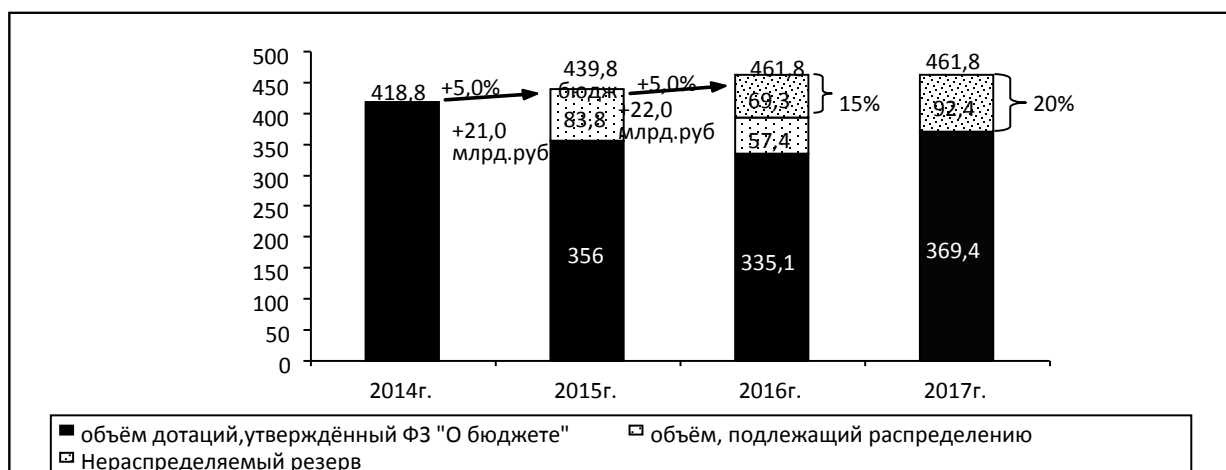
Расходы бюджетов субъектов РФ в 2015 г. увеличатся более чем на 5% и превысят 9,1 трлн. рублей.

При формировании региональных и местных бюджетов нужно очень взвешено подходить к принимаемым и действующим обязательствам, учитывать все риски, сосредоточившись на приоритетах, обозначенных Президентом РФ. И, как было отмечено в Бюджетном послании Президента РФ о бюджетной политике в 2015-2017 годах, расходы субъектов РФ должны в максимальной степени соответствовать собственным доходным источникам.

Структура межбюджетных отношений несколько изменилась. В проекте бюджета на предстоящую трёхлетку преобладают дотации. (Это отчётливо показывают данные приложения В таблицы 1).

Их объём в 2015 г. достигнет примерно 45% от общего объёма межбюджетных трансфертов. Основную их долю формируют два вида дотаций – на выравнивание уровня бюджетной обеспеченности субъектов РФ и на поддержку мер по обеспечению сбалансированности бюджетов субъектов РФ, связанные с частичной компенсацией расходов регионов, направленных на повышение заработной платы. Объём дотаций на реализацию майских указов Президента РФ (на повышение заработной платы бюджетникам) в 100 млрд. рублей, которые были заложены в федеральном бюджете на 2014 г., сохранятся и на 2015 – 2016 гг., а в 2017 г. запланированы с ростом на 50 млрд. рублей [2].

Принято решение о индексации дотаций на выравнивание ежегодной индексации дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности регионов на уровень инфляции, что означает ежегодную прибавку более чем в 20 млрд. рублей. Так, в 2015 г. их объём составит 439,8 млрд. рублей, в 2016 г. – 461,8 млрд. рублей (см. рис. 1).

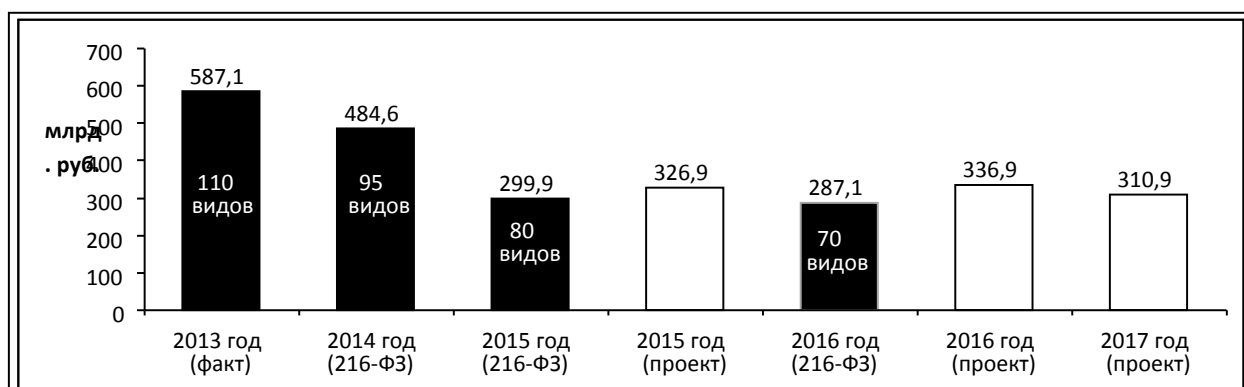
Рис. 1. Схема распределения дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности на 2014 – 2015 годы

Стоит обратить внимание на то, что дотации на выравнивание бюджетной обеспеченности в значительной мере уже распределены между регионами на три года вперёд, что зафиксировано в федеральном бюджете на 2014 – 2016 годы. Это позволяет субъектам РФ планировать свои бюджеты на три года уже с учётом распределённой федеральной поддержки.

Поэтому в федеральном бюджете на предстоящую трёхлетку для 2015 г. будет распределён резерв, который согласно Бюджетному кодексу РФ составляет 15% от общего объёма дотаций на выравнивание. А с учётом принятого решения об индексации дотаций дополнительно к уже утверждённым трансфертам в 2015 г. будет дораспределено 84 млрд. рублей, в 2016 г. – 57 млрд. рублей. Причём дотации регионам не будут корректироваться в сторону снижения относительно уже утверждённых объёмов.

В 2017 г. в соответствии с Бюджетным кодексом РФ Минфин России распределит между регионами 80% общего объёма дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности, или 369 млрд. рублей [2].

Другие виды финансовой помощи регионам, которые в 2015г. увеличатся относительно текущего года на 27 млрд. рублей, предоставляются в виде субсидий в целях софинансирования расходных обязательств, возникающих при выполнении полномочий органов государственной власти субъектов РФ, расходных обязательств по выполнению полномочий органов местного самоуправления по вопросам местного значения (Рисунок 2).

Рис. 2. Динамика субсидий

Изменение объёма субсидий вызвано следующими причинами. 2014 г. характеризуется: предоставлением субсидий на строительство детских садов в размере 50 млрд. рублей; завершением предоставления субсидий на модернизацию региональных

систем общего образования, на которую выделялось в течение трёх последних лет 120 млрд. рублей (20 млрд. рублей – в 2012 г., 60 млрд. рублей – в 2013 г., 40 млрд. рублей – в 2014г.): отменяется субсидия на ежемесячное вознаграждение за классное руководство учителям. Вместе с тем увеличивается субсидия на денежную выплату в случае рождения третьего ребёнка и последующих детей.

Что касается субвенций, то их объём на 2015 г., уже утверждённый законом о бюджете на 2014 – 2016 годы, в новой трёхлетке будет увеличен на 30% или на 75 млрд. рублей (см. рисунок 3).

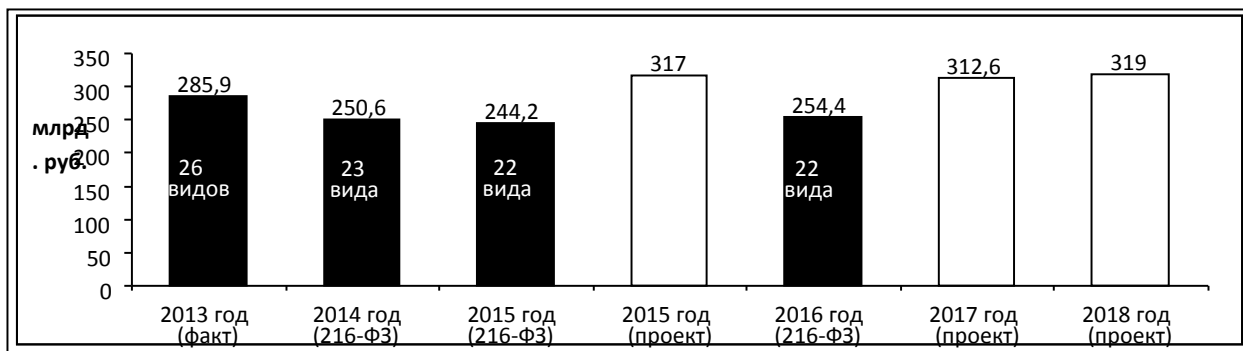

Рис. 3. Динамика субвенций

Появятся 4 новые субвенции общим объёмом 64 млрд. рублей – в связи с передачей регионам финансового обеспечения полномочий Российской Федерации по назначению и выплате пособия по беременности и родам, единовременного пособия женщинам, вставшим на учёт в медицинских организациях в ранние сроки беременности, единовременного пособия при рождении ребёнка, ежемесячного пособия по уходу за ребёнком, ранее финансируемых за счёт предоставляемых из федерального бюджета межбюджетных трансфертов Фонду социального страхования РФ.

Изменения коснутся объёмов субвенции на обеспечение жильём участников Великой Отечественной войны. В 2014 г. её объём составляет 22,7 млрд. рублей, в 2015-м – только 9 млрд. рублей, в связи с прогнозируемым сокращением численности категории получателей субвенции.

В 2015 г. на 13 млрд. рублей увеличится объём субвенции, связанной с предоставлением льгот по оплате жилищно-коммунальных услуг отдельным категориям граждан, на 2,6 млрд. рублей – на социальные выплаты безработным [2].

На протяжении почти десяти лет методика распределения дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности совершенствуется, в том числе и в зависимости от состояния экономики. Заложенные в ней подходы к распределению дотаций показали свою объективность.

Вместе с тем ежегодно обсуждаются с финансистами регионов, экспертами, предложения по её совершенствованию. Например, дискутируется предложение о переходе от использования данных Росстата для расчёта налогового потенциала региона на данные Федеральной налоговой службы, которые больше учитывают действующую ситуацию с поступлением доходов с территории субъекта РФ.

Другое предложение заключается в том, что следует распределить всю сумму дотаций на выравнивание, не оставляя нераспределённого резерва. Минфин России этого не поддерживает, так как итоги текущего года показывают: налоговое законодательство меняется, изменяется структура экономики региона, и не будь такого резерва, Минфин не смог бы в случае необходимости, вытекающих из этих изменений, «досчитать» дотации субъектам РФ, у которых произошли изменения в части поступления доходов.

Ещё одно предложение сводилось к тому, чтобы ограничить объём снижения дотации 10% относительно текущего года. Но в таком случае возникает необходимость установления предела увеличения суммы. В результате опять же не учитывается текущая ситуация с поступлением налогов в региональные бюджеты.

Распределение максимального количества субсидий законом о бюджете – важнейшая задача, решать которую предстоит уже с 2015 года.

Сейчас более чем из 70 межбюджетных субсидий, получателями которых являются несколько субъектов РФ, приложениями к Федеральному закону «О федеральном бюджете на 2014 год и на плановый период 2015 и 2016 годов» утверждено распределение между регионами только 2 субсидий. А ведь распределение субсидий в течение финансового года приводит к необходимости внесения изменений в региональные бюджеты. Эти изменения связаны с необходимостью предусмотреть дополнительные бюджетные ассигнования для выполнения условий получения субсидии.

Предполагается, что как минимум четверть общего количества субсидий будет распределена законом о федеральном бюджете. Для остальных субсидий, не распределённых между регионами законом о бюджете, в закон о федеральном бюджете на 2015 – 2017 годы будет внесена норма, согласно которой распределение субсидий должно быть утверждено Правительством РФ в течение 1 квартала очередного года.

Что касается укрупнения субсидий, то это задача зафиксирована в Бюджетном послании Президента РФ о бюджетной политике в 2015 – 2017 годах и государственной программе РФ «Создание условий для эффективного и ответственного управления региональными и муниципальными финансами, повышения устойчивости бюджетов субъектов Российской Федерации», утверждённой распоряжением Правительства РФ от 18.03.2014 № 376-р.

Прежде всего, предлагается осуществить консолидацию субсидий в рамках Государственной программы развития сельского хозяйства и продовольствия и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2014 – 2020 годы.

Также имеются совместные предложения Минрегиона России и Минфина России по консолидации субсидий в рамках государственных программ «Развитие здравоохранения», «Развитие культуры и туризма» и «Развитие физической культуры и спорта» [3].

Правительством РФ принято решение (распоряжение от 17.08.2014 №1456-р) об объединении 11 субвенций на осуществление переданных регионам полномочий Российской Федерации в «единую» субвенцию.

В перечень субвенций, формирующих единую субвенцию, на 2015 – 2017 годы включены субвенции на осуществление переданных органам государственной власти субъектов Российской Федерации полномочий Российской Федерации (распоряжение Правительства Российской Федерации от 17 августа 2014 г. № 1456-р):

- 1) в области организации, регулирования и охраны водных биологических ресурсов;
- 2) в области охраны и использования объектов животного мира (за исключением охотничьих ресурсов и водных биологических ресурсов);
- 3) на государственную регистрацию актов гражданского состояния;
- 4) по осуществлению деятельности, связанной с перевозкой между субъектами Российской Федерации, а также в пределах СНГ несовершеннолетних, самовольно ушедших из семей, детских домов и иных детских учреждений;
- 5) в отношении объектов культурного наследия;
- 6) в области водных отношений;
- 7) в области лесных отношений;
- 8) в области охраны и использования охотничьих ресурсов по федеральному государственному охотничьему надзору, выдаче разрешений на добычу охотничьих ресурсов и заключению охотхозяйственных соглашений;

9) в области охраны и использования охотничьих ресурсов (за исключением полномочий Российской Федерации по федеральному государственному охотничьему надзору, выдаче разрешений на добычу охотничьих ресурсов и заключению охотхозяйственных соглашений);

10) в сфере охраны здоровья граждан;

11) в сфере образования.

В перечень субвенций, формирующих «единую», вошли субвенции на осуществление переданных полномочий Российской Федерации в области объектов животного мира, водных и лесных отношений, в отношении объектов культурного наследия, в сфере охраны здоровья, образования, на государственную регистрацию актов гражданского состояния, по перевозке между регионами несовершеннолетних, самовольно ушедших из семей и детских домов.

Механизм формирования единой субвенции определён постановлением Правительства РФ от 27.03.2014 № 275. Перечислять единую субвенцию будет Минрегион России.

Межбюджетные отношения всегда несли в себе элемент стимулирования регионов к увеличению собственной налогооблагаемой базы. Сейчас предусматривается в этом направлении, во-первых, неснижение утверждённых дотаций уже является стимулом. Во-вторых, определённые элементы стимулирования субъектов РФ сохраняются в самой методике распределения дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности. За базу берутся данные по налогу на прибыль и по налогу на доходы физически лиц за 3 года и корректируются на темп роста, не превышающий общероссийский уровень, что дополнительно стимулирует регионы к росту этих показателей [1].

В-третьих, Минфин уделяет большое внимание оценке качества управления региональными финансами, которая уже не первый год производится на основании перечня установленных показателей, который регулярно актуализируется с учётом лучших практик управления общественными финансами и новых требований законодательства.

Постоянный мониторинг показывает, что средний уровень балльной оценки качества управления повышается, что, в первую очередь, связано с нормотворчеством. Однако следует отметить, что есть проблемы с бюджетным планированием. Многие регионы в проектах своих бюджетов в качестве источника дохода закладывают бюджетные кредиты.

Этот фактор рассматривается Минфином России как негативный, поскольку он увеличивает риск неисполнения бюджета.

Есть факты нарушения бюджетного законодательства. Так, по итогам прошлого года 7 субъектов РФ нарушили норму Бюджетного кодекса РФ в части предельно допустимого дефицита бюджета. Не все высокодотационные субъекты РФ в полном объёме выполняют принятые на себя по подписанным соглашениям обязательства.

При составлении рейтинга качества управления финансами все эти факторы учитываются.

Со следующего года вводится дополнительная группа показателей, характеризующая выполнение указов Президента РФ в части повышения заработной платы работникам бюджетной сферы.

Кроме перечисленных мер стимулирования Минфином России распределяется субсидия в объёме 1 млрд. рублей на региональные программы повышения эффективности бюджетных расходов. Она будет существовать и впредь. К отбору на её получение принимаются 15 регионов. В этом году распоряжением Правительства РФ изменено несколько положений – по критериям участия и условиям предоставления этого межбюджетного трансферта. Теперь регион не может участвовать в отборе, если у него есть нарушения бюджетного законодательства, а также получать субсидию чаще одного раза в 3 года [3].

Основным стимулом развития налогового потенциала для регионов является рост поступлений по налогам, закреплённым за бюджетами субъектов РФ. Как показывают практика и производственные расчёты, соответствующий рост перекрывает постепенное возможное сокращение межбюджетных трансфертов из федерального бюджета.

Основной документ, который будет определять направления развития межбюджетных отношений на долгосрочную перспективу, как говорилось выше, является государственная программа РФ «Создание условий для эффективного и ответственного управления региональными и муниципальными финансами, повышения устойчивости бюджетов субъектов Российской Федерации». Основными её задачами являются совершенствование системы распределения и перераспределения финансовых ресурсов между уровнями бюджетной системы РФ, сокращение дифференциации регионов в уровне их бюджетной обеспеченности, содействие сбалансированности региональных и местных бюджетов, а также повышение эффективности управления региональными и местными финансами.

Это предполагает совершенствование форм предоставления межбюджетных трансфертов, повышение их эффективности, регулярный мониторинг исполнения консолидированных бюджетов регионов и выявление рисков несбалансированности, а также принятие мер, направленных на улучшение качества управления финансами и повышение эффективности бюджетных расходов.

Несмотря на то, что государственная программа реализуется на федеральном уровне, достижение её результатов будет зависеть, в том числе от участия субъектов РФ и муниципальных образований в её реализации. В связи с этим на каждом уровне публичной власти бюджетная политика должна обеспечивать реализацию приоритетных государственных задач в условиях ограниченных финансовых ресурсов исходя из необходимости обеспечения экономического роста, сбалансированности бюджета и сохранения приемлемого уровня государственного и муниципального долга.

Литература:

1. Ерошкина Л.А. Особенности формирования межбюджетных отношений на 2015-2017годы;
2. www.government.ru — Официальный сайт Правительства Российской Федерации;
3. Бюджетный кодекс Российской Федерации. Принят ГД РФ и одобрен СФ РФ, ред. от 01.01.2014 года.
4. www.minfin.ru - Официальный сайт Министерства финансов РФ.

Summary

This article discusses the issues concerning: the formation of inter-budget relations for 2015 – 2017, the distribution of grants for the alignment of budget funding for 2014 – 2015, causes of changes in the volumes of subsidies. The solution to these issues is the state program of the Russian Federation "Creation of conditions for effective and responsible management of regional and municipal finances and increase of stability of budgets of subjects of the Russian Federation".

ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ: ВИДЫ, ПРИНЦИПЫ КРЕДИТОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УСЛУГ БАНКА

Сагимбева А.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются основные элементы направления и принципы кредитования коммерческих услуг банка.

Ключевые слова: экономика, кредитно-денежная политика, индустрия, банковская система, бизнес.

Стратегия вхождения Казахстана в число 30 конкурентоспособных стран мира требует интенсивного развития и повышения качества экономики страны, кредитно-денежной политики, индустрии, банковской системы и коммерческого бизнеса.

В Указе Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «О банках и банковской деятельности РК» указано: Для поддержания главного и прорывного признака развития экономики страны государство должно повышать требования к качеству продукта и услуг, используя механизмы государственного регулирования эффективного перераспределения основных факторов казначейской, кредитно-денежной политики и индустрии[1].

Известно, что в условиях рыночной экономики в банковской системе Казахстана по сравнению с другими секторами экономики заметны значительные изменения.

Сегодня вступив на путь рыночной экономики, достигнув больших успехов, оказал влияние на стабильный рост экономики.

Сегодня банковская система Казахстана - это один из быстроразвивающихся секторов экономики, а также в будущем имеет большое практическое значение в связи с проблемами экономики Казахстана, в банковской системе, в том числе развития и улучшения кредитования бизнеса.

В нынешнем времени банки оказывают своим клиентам широкий и разнообразный виды услуг, используют новые технологии банковских операции, обеспечивают высокий уровень оказываемых услуг.

Главная экономическая функция банков - это кредиты для финансирования потребительских и инвестиционных целей предприятий, организации, субъектов бизнеса, коммерческих организации, физических лиц и государственных органов.

Насколько хорошо банки будут выполнять функции кредитования, настолько хорошим будет экономический уровень их клиентов. Потому что банки обеспечивают появления новых предприятия, увеличения числа рабочих мест и их экономически жизнеспособность.

Нынешняя рыночная экономика не может существовать без разносторонне развитых систем кредитных отношений. Потому что система кредитных отношений наряду с финансовыми отношениями обеспечивают быструю мобилизацию финансов для широкой переработки, для экономических составляющих в условиях научно-технического прогресса, для повышения конкурентоспособности и для укрепления динамики общего экономического прогресса.

Для того, чтобы понять внутреннее содержание кредита, мы должны раскрыть его основу.

В нынешних экономических исследованиях даются разные объяснения кредита. Для раскрытия содержания кредита мы не должны забывать об его социальных и экономических сторонах. Потому что кредит сам по себе является производным потребностей общества.

Виды кредита - это составляющая кредитных отношений, их основных услуг, при разнообразии внешних и внутренних изменений, полностью сохраняющих свой вид. Как бы ни изменялись связи между кредитором и получателем кредита, виды кредита остаются неизменными.

Коммерческие банки выдают своим клиентам разные виды кредита.

Они делятся по таким известным признакам:

1. по категории получателей кредита:

- кредиты, выдаваемые финансовым институтам (целевые фонды, банки, финансово-кредитные учреждения и т.д.);

- кредиты, выдаваемые нефинансовым агентам (отраслям промышленности, сельскому хозяйству, торговле, производственным организациям, кооперативам, индивидуальным предпринимателям, снабженческим организациям);

- кредиты, выдаваемые на потребительские услуги.

2. по срокам получения кредита:
  - краткосрочные (на 1 год);
  - среднесрочные (от 1 года до 3 лет);
  - долгосрочные (от 3 лет и выше).
3. по уровню обеспечения:
  - обеспеченные (гарантийное письмо, рекомендации, под залог);
  - застрахованные;
  - необеспеченные (доверительный кредит).
4. по уровню возврата:
  - стандартные кредиты - время возврата еще не истекло, но нет сомнений в его возврате;
  - сомнительные - время возврата просрочено, срок продлен и для банка возникают риски. Согласно последним принятым положениям распределения активов, сомнительные кредиты делятся на 5 видов;
    - безнадежные кредиты - время возврата просрочено, записаны в счет просроченных кредитов.
5. по признакам назначения и использования:
  - кредиты, используемые на основные средства;
  - кредиты, используемые на оборотные средства.
6. по выдаче валюты:
  - в национальной валюте;
  - в иностранной валюте .
7. по форме выдачи:
  - овердрафт - форма кредита, выдаваемая на короткий срок по дебитным остаткам, удерживаемым из средств клиентских счетов;
  - ипотечные кредиты - это кредит, выдаваемый под залог недвижимого имущества;
  - овернайт - межбанковский кредит, выдаваемый на 1 ночь с целью компенсации;
  - онкольный кредит - это краткосрочный кредит, выплачиваемый по первому требованию кредитора;
  - межбанковский кредит - кредит, который банки выдают друг другу;
  - ломбардный кредит - быстро осуществимый кредит, выдаваемый под залог ценных вещей;
  - доверительный кредит - кредит, выдаваемый клиенту с высокой оплачиваемой способностью, вошедшему в доверие к банку;
  - консорциальный кредит - кредит, выдаваемый с целью кредитования крупных проектов несколькими объединившимися между собой банками;
  - потребительский - кредит, выдаваемый физическим лицам для покупки товаров и оплаты бытовых услуг;
  - лизинговый - кредит, связанный с взятием в аренду оборудования;

Принципы и методы кредитного обслуживания.

Принципы кредита отражают значение и услуги кредита, вместе с тем требования объективных экономических законов в области организации кредитных отношений. Относительно к принципам кредита выясняются главные условия банковских кредитов, цели кредитов и сроки, результаты их взаимодействия в рамках денежного оборота и т.д.

Сегодня принципы организации кредитных отношений делятся на 2 вида. К первой группе относятся принципы общеэкономического порядка, цели кредита и их кредитная дифференциализация. Ко вторым - срочность, возвратность, платность и обеспечение кредита.

Срочность - это эффективность и законченность возврата денежных средств в установленном порядке, в оговоренное время, взятых получателем кредита у кредитора. Отсюда вытекает принцип возвратности.

Возвратность кредита в качестве экономической категории отделяют особыми признаками от экономической категории товарно-денежных отношений. Невозвратных кредитов не бывает. Поэтому возвратность – это неотделимая часть кредита.

На самом деле насколько дорогими окажутся кредитные ресурсы, привлеченные от юридических и физических лиц, настолько высокой будет цена кредита. Следующий принцип кредитования - это обеспечение кредита с материальной стороны. В порядке обеспечения кредита используется залог, гарантийное письмо, рекомендации, страховые обязательства[2].

Так как методы кредитования связаны с особенностями выдачи кредита и его возврата, в сегодняшнем банковском порядке рассматриваются 3 вида способов кредитования:

- способы кредитования по обороту;
- способы кредитования по остаткам;
- оборотно-остаточный метод.

Во время кредитования по обороту кредит продолжает движение объекта в обороте. Кредит авансирует расходы получателя кредита, пока его ресурсы не иссякнут. В связи с мерами объективной необходимостью расширения кредитования, объем кредита увеличивается, а в связи с уменьшением этой необходимостью, кредит возвращается. Это в основном является непрерывно обновляющимся процессом, связанным с мерами по понижению и повышению необходимости кредитного движения. Во время кредита по остаткам кредитная необходимость, товарно-материальные ценности и расходы взаимосвязаны с остатками. В результате практического соединения оборотного и остаточного кредитования применяется оборотно-остаточный метод. Здесь на первом этапе кредит выдается в связи с возникновением кредитной необходимости, а на втором этапе выданный кредит обязательно погашается

На сегодня развитие системы кредитования коммерческих услуг в РК является одной из актуальных проблем. Потому что оптимизация кредитной системы дает возможность повышения эффективности кредитного процесса, а также информационной основы экономических мероприятий рыночных субъектов Казахстана.

Полный переход хозяйства на рыночные отношения требует от работающего ныне кредитного механизма оказания услуг новыми методами. Потому что оказывающий услуги сегодня кредитный механизм не может в полной мере отвечать требованиям рыночной экономики. Состояние кредитного портфеля Казахстана намного ниже, чем состояние кредитного портфеля развитых стран. Потому что банки во избежание убытков отказывают потенциальным клиентам из-за высоких рисков кредитования на сегодняшнем рынке. В результате, без получения конкретной прибыли часть надежных проектов не реализуется. В связи с развитием кредитования юридических и физических лиц в Казахстане для банков информации о порядке кредитования получателя кредита и связь с другими кредитными организациями являются очень важными.

Следующая проблема - это недостатки специальных нормативно-правовых актов, а также положений, инструкций, связанных с кредитованием, и несвоевременное обновление тех действующих положений и инструкций, которые уже устарели.

Проблема кредитования коммерческих услуг тесно связана с макроэкономическими факторами и состоянием финансового сектора. Для ее решения нужны обоснованные способы и эффективная долгосрочная государственная политика. Для усовершенствования нынешней кредитной системы можно, опираясь на опыт иностранных банков, довести до нужного уровня эффективные стороны принципа обслуживания раннего кредитного механизма кредитных учреждений. Вместе с тем, рассматривая способы усовершенствования путей кредитования, нужно всегда помнить, что успешное обслуживание кредитного механизма уже само по себе обеспечивает интересы банков с одной стороны, и субъектов бизнеса с другой. Развитие банков и коммерческих услуг в нынешнее время оказывает значительное влияние на развитие, в

том числе, анализа системы кредитования малого и среднего бизнеса и ее усовершенствования, что послужило причиной выбора темы данной диссертационной работы[3].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Указ Президента Республики Казахстан от 31.08.1998 года « О банках и банковской деятельности РК», пункты 68, 68-1, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76 и др.
- 2 Василишен Н.И. Регулирование деятельности коммерческого банка – М. : Финансист информ, 2004 год -72с.
- 3 Гамидов.Г.М Банковское и кредитное дело – М.: ЮНИТИ, 2009г.-14с.

Түйін

Бұл мақала коммерциялық банктердегі несиелеудің принциптері негізгі элементтері қарастырылған.

Summary

In article basic elements of the direction and the principles of financing of commercial services of bank are considered.

ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДЕ АДАМ КАПИТАЛЫН БАСҚАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Калымжан А.,

Кайнар Академиясының магистранты

Бұл мақалада жаһандану жағдайындағы дамыған елдердегі адам капиталын басқарудағы ерекшеліктері қарастырылған.

Түйін сөздер: жаһандану, жұмысшылар, менеджер, менеджмент, корпорация, басқару, қаражат, мемлекет.

Нарықтық экономика, жаһандану жағдайында елімізде кез - келген өндірістің әлеуметтік - экономикалық тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік беретін адам капиталын басқарудың қазіргі кездегі түрлері мен әдістерін тәжірибеде пайдалану мәселелері ерекше мәнге ие болып отыр.

Қазіргі кезде меншік түрі әр түрлі кәсіпорындарда нарықтық қатынастардың дамуы мен кәсіпкерлікті ынталандыруға бағытталған ұйымдық құрылымдарды басқару әдістері мен түрлерін қайта өзгерту көбінесе тиімсіз және қойылған мақсаттарға жеткізбей отыр. Мұның негізгі себептерінің ірі - елімізде жүргізіліп отырған реформаларды нарықтық экономиканың күрделі мәселелерін жоғары кәсіптік деңгейде, дәстүрлі емес жолмен шешуге қабілеті бар қажетті кадрлардың аздығы. Бұл мәселелерді шешу үшін персоналмен жұмыс істеудің тиянақты жүйесі керек. Тиімсіздігі белгілі, қазіргі жүйе айтарлықтай өзгерістерге ұшырап отырған жоқ. Себебі ұйымдағы әр түрлі деңгейдегі басшы мен кадр бөлімінің қызметкерлері кадр саясатының негізін айтарлықтай біле бермейді, көбісінің техникалық білімі бар болғандықтан, басқару жүйесін техниканы дамытуға қарай бағыттай береді. Сондықтан басшылардың көбісі әлеуметтік және мәдени мәселелеріне, кәсіпорын персоналын жұмылдыра жұмыс істету жайлы жоспарлау мен ұйымдастыруға немқұрайды қарайды.

Экономиканың қазіргі даму кезеңінде дүние жүзінің көптеген елдеріндегі негізгі проблемалардың бірі - адам капиталымен қалай жұмыс жасау болып отыр. Бұл мәселені шешу жолдарының көптігіне қарамастан өнеркәсібі дамыған әр түрлі елдерде кадрларды таңдау процедуралары мен әдістерін бір қалыпқа келтіру; оларды бағалаудың ғылыми

критерийлерін дайындау; персоналды басқарудың қажеттілігін талдауға ғылыми әдістерді пайдалану, кадрлық шешімдерді негіздеу және олардың жариялылығын кеңейту; мемлекеттік және шаруашылық шешімдерді кадрлық саясаттың негізгі элементтерімен жүйелі түрде байланыстыру негізгі ортақ үрдіске айналып отыр. Өйткені персоналды басқаруды дұрыс ұйымдастыру арқылы ғана қазіргі таңда ұйым өз мақсатына жете алады. Оған дәлел адамдық қатынастар, адамдық ресурстарды басқару теориясына дейін компанияларда орын алған Ф.Тейлор теориясы. Ол өзінің кризистік кезеңде ғана пайдаға асатынын, сонымен қатар, адамды еш уақытта тек бір - ақ қажеттілік - жалақы жұмысқа итермелейтіндігін дәлелдеді. Адамды әрине, қажеттілік алға сүйрейді. Бірақ, Тейлор ойлағандай ол тек - жоғары еңбекақы ғана болмау керек. Міне осы қажеттіліктерді еңбек тиімділігін көздеген қазіргі ұйымдар анықтап алуы қажет. Бір - ақ қажеттілікті ескеріп, оны ынталандыру нысанына айналдырған компания қысқа ғана мерзімдік нәтижеге жетуі мүмкін. Өзінің көздеген мақсатына жету үшін ұйым ұзақ мерзімді жоспар құру керек. Ұзақ мерзімді жоспар міндетті түрде қажеттілік жиынтықтарын талап етеді. Алға жылжуды мақсат тұтқан ұйым барлық жұмысшылардың қажеттілігін ескеру керек. Сонда ғана жұмысшылар барлық мүмкіндіктерін іске салады. Ол қажеттіліктерді атап айтатын болсақ, сенімге деген жұмысшылардың қажеттілігі, жақсы жұмыс жағдайы, қауіпсіздік жағдайы, зейнетақымен қамту т. б. Негізгі осындай қажеттіліктерді қамту арқылы ұйым алға жылжуды өзіне қамтамасыз етеді. Осы құпияны дұрыс ашқан АҚШ, Жапония секілді дамыған елдер компаниялары қазіргі таңда жұмысшылар қажеттілігін дұрыс меңгеру үшін әр түрлі шараларды қолдануда [1].

Сондықтан ұлттық экономиканы дамытудың стратегиялық бағдарламаларын жүзеге асыру әлеуметтік-экономикалық үдерістерді мемлекеттік реттеуді түпкілікті жақсартуды, ең алдымен адам капиталын басқару саласындағы мемлекеттік басқарудың әдістері мен нысандарын жетілдіруді көздейді. Осы уақытқа дейін адам ресурстарының дамуын басқару үдерістеріне қатысты мәселелерге теоретиктер мен практиктер тарапынан тиісті деңгейде назар аударылмай келді. Көбінесе адам ресурстарын дамытуды басқару емес, адам ресурстарының ұдайы өндірісі мен оларды қолдану мәселелері қаралып келген. Бірақ экономикалық өсу жаңа сапалы жұмыс күшін қалыптастырумен байланысты көптеген міндеттердің шешілуін мақсат етті. Бұл атаулы мәселеге терең ғылыми зерттеу жүргізуді, адам ресурстарының тұрақты дамуын басқару жүйесін жетілдіру бойынша теориялық-тәжірибелік ұсыныстарды жасауды талап етеді.

Профессор И.Н. Герчикова менеджментті нарық жағдайындағы фирманың кез-келген шаруашылық қызметінде белгілі бір мақсаттарға материалдық және еңбек ресурстарын ұтымды қолданып және менеджменттің экономикалық механизмінің принциптерін, қызметтерін және әдістерін пайдалана отырып қол жеткізуге бағытталған дербес кәсіби қызметтің түрі деп қарастырады.

Менеджмент саласындағы маман Веснин В.Р. басқару және менеджмент деген түсініктерді ажыратпайды. Менеджмент (мекеме, коммерциялық немесе коммерциялық емес фирмалар мен олардың жекелеген бөлімшелеріне) жетекшілік жасамау.

Біз, менеджментті қолда бар ресурстарды ұтымды қолдану арқылы ұйымның мақсаттарын қалыптастырып, оған қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған білімдер мен кәсіби қызметтің саласы деп қарастырған ғалымдардың көзқарасын қолдаймыз.

Тіпті, білікті басқару саласының өзінде де менеджмент ұғымы түрліше түсіндіріледі. Менеджмент теориясын алғашқы жасаушылардың бірі Ф.Тейлордың пірінше, менеджмент-ережелер мен принциптерге негізделген шынайы ғылым деп есептеледі.

П. Друкердің түсіндіруінше, жоғарыда аталған элементтері бола тұрса да, менеджмент ғылым немесе кәсіптен гөрі практикаға жуықтау. Ол менеджмент ұғымына кең мағынада түсінік беруге қарсы болып, оны іскерлік кәсіпшілікке, былайша айтқанда тауар өндіру мен алуан түрлі экономикалық қызмет көрсетуге жатқызады.

Менеджмент ұғымына Э.Петерсон мен Э.Плоумен кеңірек түсінік берді. Бұлар бастығы іскерлік әлемге «Бизнес пен менеджментті ұйымдастыру кітабының авторы

ретінде аламыз». Олар былай деп жазды: Кең мағынада, әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, менеджмент дегеніміз адамдарға тән үрдістерде топты қалыптастыру нәтижесінде өрістейтін техника немесе тәсіл. Мұндай топтың мысалына, үкіметті алуан түрлі клубтарды және іскер кәсіпорындарды жатқызуға болады. Қандай топ болмасын, оның өзінің дербес менеджменті болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда менеджментті тәсілдер жиынтығы ретінде қарастыруға болады әрі сол арқылы белгілі бір адамдар тобының мақсаттары мен міндеттері белгіленеді және айқындалады.

Басқарудың осындай жалпы қағидасы адамдар тобының алуан түріне түрліше қолданылғанымен, оның түпкі негізгі мағынасы сол қалпында сақталады. Осыған орай белгілі бір әлеуметтік топтарға сәйкес келетін менеджменттің негізгі алты түрі тармақталады:

1. Үкімет. Менеджмент ұғымы үкімет қызметіне қолданылғанымен, Петорсонмен Плоуменнің пікірінше оның қызметі барлық жағынан алғанда менеджменттің жалпы анықтамасына сәйкес келеді.

2. Мемлекеттік менеджмент. Көп мемлекеттік мекемелерді ұйымдастыру және сондағы қызметкерлерге билік жүргізуді жүзеге асыру.

3. Әскери менеджмент. Мемлекеттік менеджменттің ерекше түрі. Қарулы күштерді ұйымдастыру және оларға жетекшілік ету.

4. Құрама одақтық (ассоциациялық) немесе клубтық менеджмент. Мемлекеттік мекемелер секілді мұнда қызметкерлер тобының іс әрекетінің ұйымдастырып оларға басшылық ету қажет.

5. Бизнес - менеджмент. Үкіметтіктен және мемлекеттіктен өзгеше келетін менеджменттің ерекше түрі.

6. Мемлекеттік меншіктегі менеджмент. Бизнес - менеджментті арнайы түрі. Жеке меншік іскерлік кәсіпорын қызметімен қоса, мұнда менеджмент сипатына мемлекеттік және әлеуметтік проблемалармен ой пікірлер ықпал етеді.

Петерсон мен Плоумен былай атап көрсетеді: Менеджменттегі мұндай өзгешіліктерін көп жағдайда елеулі айырмашылығы бола тұрсада, бұлардың барлығы адамның мінез құлқы туралы «негізге алынатын түсініктерге» сүйенеді.

Осы аталғандар менеджментті жеке адамдар арасындағы психологиялық қарым-қатынасқа тәуелді етеді де, бұлар материалдық жағдайларға тәуелсіз ретінде қарастырылады, өйткені соңғы айтылғанның алуан түрлігінде шек жоқ.

Менеджментке алуан түрде түсінік бергенімен, классиктердің бұл жөніндегі тұжырымдары көп жағдайға қарап ғылымды (басқару саласындағы ұйымдық ілім негізі) қолдану.

Көрнекті америка экономисі В.В. Леонтьевтің анықтамасы бойынша: «Менеджмент-бұл өнім, технология, өндірісті ұйымдастыру, басқару еңбегі, әлеуметтік қатынас саласында жаңарту, инновациялау, жаңалық енгізу мақсатында фирмаларды, компанияларды тиімді басқару принциптерінің, тәсілдері мен нышандарының жиынтығы».

Қазіргі кездегі менеджмент жоспарлау қызметі мазмұнының өзгеруімен байланысы фактілерді жан-жақты зерттеуімен, кәсіпорындардың ойдағыдай іс-әрекетімен, басқаруды түпкі нәтижесіне қарай ұйымдастырумен, дамыған теориясымен және маркетинг практикасымен, жаңа технологияны жасаумен, адам факторын жандандыратын шешімдер қабылдауымен сипатталады[2].

Сонымен, менеджменттің бастапқы ұғымы-бұл басшылық.

Іскер кәсіпорындар тек өз органдары, яғни басшылары, немесе менеджмент арқылы ғана әрекет ете алады.

Жеке кәсіпорынның, өзінің құқықтық нышандарына қарамастан, басшылығы болуы тиіс. Басқадай басқару түрлеріне іскер кәсіпорын менеджментінің айырмашылығы сол, кәсіпорынның мақсаты, демек оның басқару міндеті тауар өндіру немесе қызмет көрсету, басқаша айтқанда, жұртышылықтың қажет өтеу, немесе нарық арқылы әлеуметтік

қажеттілікті қанағаттандыру. Өндірістік кәсіпорындағы менеджменттің басқа ұйымдардан өзгешілігі, олар өзінің шешімдерінде экономикалық түсінікті басшылыққа алуы тиіс. Оның өмір сүруі мен мәртебесі қызметінің экономикалық нәтижесіне негізделеді.

Менеджментті зерттей отырып, оның атқаратын қызметтерін және әдістерін игеру қажет.

Менеджмент төмендегідей қызметтердің атқарылуын қарастырады:

– кәсіпорын жұмысын жоспарлау және болжау. Басқару стратегиясын, бағдарлама іс-әрекетін жасау, қаржыландыру көздерін іздестіру және белгіленген шешімдер мен бағдарламаның орындалу мерзімін анықтау;

– ранг дәрежесіне байланыссыз барлық жұмыскерлердің орындауға, жүзеге асыруға тиісті жұмыстарын ұйымдастыру, яғни жұмыстың орындалу құрылымын ұйымдастыра білу қажет; сөйтіп барлық қызметкерлердің күш-жігерін өнімді жұмысқа мақсатпен бөлу және оны жоғарғы тиімділікке мақсатты бағыттау

– басшы мен оның қарамағындағылардың істерін үйлестіру. Өзінің және басқалардың қызмет атқаруын тұрақты қарау, сөйтіп оны өзінің және сол ұйымның қойған мақсатына жету үшін бағыттау;

– алдағы мақсаттарды қамтамасыз ету үшін ұйымның жұмысын бақылау[3].

Қазіргі өнеркәсіп корпорациясында басқару қызметкерлерін үш топқа бөлуге болады.

Нарық жағдайында менеджер нартәуекелділікке бел бууы және оны басқара білуі де керек. Менеджер үшін нартәуекел болатын саланы таба білу өте қажет. Оның болатын мүмкіндігінің дәрежесін бағалап, алдын-ала шаралар қолдануы керек. Бұл жағдайда менеджерге мынадай сипаттар-батылдық, іс-қимылдың стандартты еместігі, тәуелсіздік, экспериментке жақындығы, парасатты есеп, көп қырлы қабілеттілік және жағдайы тез бағалап, оның өзгергендігіне жедел реакция жасау, түпкі нәтижені нақты бағалау тән болғаны дұрыс.

Менеджердің осындай кең спектрлі қызметті қолдануы оның басқаруда жоғарғы тиімділікке қолын жеткізеді яғни, кәсіпорын жұмысының жоғарғы нәтижелілігі, алдымен пайда табу жағдайы ескеріледі. Нарық жағдайында пайда алға қойған міндеттерге жетудің түпкі мақсаты болып табылады.

Өндіріс пен капиталдың шоғырлануының күшейуі, монополистік топтар арасындағы бәсеке күресінің күрт шиеленісуі, ғылыми-техникалық прогрестің жоғары қарқыны басқаруды жетілдіру жұмысында ұйымдық проблемаларды бірінші орынға қойды. Техникалық тұрғыда күрделі өнімдерді шығаратын американдық және жапондық ірі компанияларды салыстырмалы талдағанда, тек негізгі өндірісті автоматтандыруды инвестициялаудан (ұзақ мерзімді капитал жұмсаудан) гөрі, мамандықты арттыру мен ұйымдық басқару құрылымдарын жетілдіруді инвестициялау анағұрлым тиімді болатындығын көрсетті.

Сол себепті АҚШ-та өндірістік қызметтің ұйымдық нышандарын мемлекеттік монополистік капитализмнің жаңа жағдайына бейімдеу, өндірісті одан әрі қарқынды өркендету және неғұрлым көп пайда табу үшін ұйымдық ірі резервтерді пайдалану міндеттері қойылып отыр.

Орталықтан басшылық етуден гөрі, пайда табатын орталықтардың, бөлімдер мен кәсіпорындардың құқықтары мен жауапкершілігін ұлғайту АҚШ-тағы шаруашылық өмірде елеулі құбылыс болды. Осының нәтижесінде компанияларда жаңа бөлімшелер құрылды, бөлемше топтарының қызметін үйлестіретін арнайы жоғарғы басқарма енгізілді, штабтық органдар корпорацияның жоғарғы басшыларына қызмет көрсетуге көбірек көңіл бөле бастады, төменгі буындарда (зауыттарда) функциялық қызметтерді толық орталықтандыру жүргізілді.

Корпорациялық басқарудың біршама шағын органдарына ірі инвестицияға байланысты дамытудың стратегиялық мәселелерін шешу шоғырландырылады. Әрбір бөлімше өз қызметін толық қаржыландырады, коммерциялық негізде кез келген ұйыммен

серіктестік қатынас орнатады. Алайда, ұйымдық құрылым мәселелерінің күрделі іс екендігі соншалық, ұйымды құрудың әмбебап схемасын жасау мүмкін емес.

Қазіргі Жапониядағы басқаруды американдық менеджеризм мен жапондық традиционализмнің қоспасы деп түсінуі қажет. Сондықтанда мұнда «менеджмент» термині толық сай келеді. Жапондықтардың өзінде, басқару туралы әңгіме болғанда, осы терминді қолданады.

Қазіргі кезде басқару саласындағы жапондық тәжірибеге американдықтар көбірек көңіл бөле бастады, атап айтқанда, ұның өзі Массачусетс технологиялық институтында зерттелуде.

Жапонияда істі, өндірісті және басқаруды ұйымдастырудың жоғары деңгейі кімді де болса қайран қалдырады. Жапония - өндірістік қатынасты, сонымен қатар басқару сипатын айқындайтын монополистік капитализм мемлекеті. Франция мен Голландиямен қоса, Жапония экономиканы программалайтын капиталистік мемлекеттердің бірі.

Жапон экономикасының жетістігі басқарудағы әлеуметтік кәсіптік саланың қызметіне негізделген. Жапония өз экономикасын басқарудың бірегей жүйесі арқасында дамытты. Басқарудың табанды принциптері арқасында көздеген мақсатына жетіп отырды.

Тұтастай алғанда экономикалық стратегия төрт негізге негізге сүйенеді:

- экономикалық ресурстарды жинау және консервілеу;
- елдің бәсекелесу қабілеттілігін жоғары деңгейде ұстау;
- адамдарды ғылыми-техникалық прогрестің талаптарына бейімделетіндей етіп баулу;
- ғылыми зерттеулер мен ізденістерді интенсификациялау.

Жапондықтарда әлемдік және ұлтық тәжірибе элементтерінің ең тиімдісі жинақталған. Американдық жапонтанушы Фогельдің деректеріне қарағанда, Жапония 1968 жылдан бастап 20 жыл бойы әлемдегі ең таңдаулы институттарды және мемлекет, бизнес, әскери іс білім беру мен өнер саласындағы басшылық етуді мұқият зерттеді.

Жапондық менеджмент ерекшеліктері қызметшілерді басқару.

Жапонияда қызметшілерді басқару нақтылы, көбінесе дәстүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Оның ең бастылары: жұмыскерлерді ұзақ мерзімге, өмір бойы жалдау, жасына қарай еңбек ақы төлеу және қызметін жоғарылату болып табылады. Осының арқасында жапондықтар ұзақ уақыт бойы жұмыссыздықты барынша азайтып отыр.

Жапон кәсіпорындарында жұмысшы тобында 4-6, кейде одан көп жұмысшы істейді. Ең қолайлысы 10-20 адам болып табылады. Мұндай топта тығыз байланыс орнату, еңбек операцияларын бірлесіп орындау қамтамасыз етіледі.

Жапон кәсіпорындарында әрбір жас менеджерге қамқоршы, яғни американдық мамандардың айтуынша «Өкіл әке» тағайындалады. Өкіл әке орта деңгейдегі беделді басшыдан таңдап алынады. Ол міндетті түрде өзі қамқорлыққа алған адам бітірген жоғарғы оқу орнының түлегі болуы тиіс. Өкіл әкені ешқашанда тікелей басшысы немесе жас менеджер жұмыс істеп жүрген бөлімшенің бастығы тағайындамайды.

Жапонияда шешім қабылдаудың елеулі ерекшелігі - келісу принципі. Еуропалықтардың шешім қабылдау тәсілінен айырмашылығы - жапондықтар әуелі мәжілістер мен ресми емес келіссөздерде түйінді мәселелерді көпшілік дауыспен шешіп алады. Олардың пікірінше, мұндай процедура бірауыздылыққа, келісіп әрекет жасауға ықпал етеді.

Жапон менеджменттеріне тән сипат фирманың корпоративтік рухы, мұның өзі өмірлік жалданатын жұмыскерлердің, олардың еңбек ақысының, жасының ұлғайуына қарай қызметінің жоғарылуының, шағын топтар психологиясын сіңірудің тегеруінді күші болып саналады.

Қорыта келе, біз американдық және жапондық менеджменттің ерекшеліктерін қарастырдық. Шетел тәжірибесі негізінде «Корпоративтік рух» ұғымы ұйымдық идеал мен соның жолын ұстаушылық бірліктің, берілгендіктің көрсеткіші ретінде қабылданады.

Жапон болмысында адам капиталының фирма идеясына берілгендік бірқатар дәрежеде байқалады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Менеджмент. Управление финансами предприятия: Е. Ф. Тихомиров -Москва, Академия, 2014 г.- 384 с.
- 2 Экономика предприятия. конспект лекций: Учебное пособие: Мельник Л.Г., Каринцева А.И. - Санкт-Петербург, 2012 г.- 400 с.
- 3 Менеджмент: А. Д. Выварец - Санкт-Петербург, Юнити-Дана, 2012 г.- 544 с.

Резюме

В этой статье рассматриваются особенностей управления человеческого капитала развитых странах в контексте глобализации.

Summary

In this article it is considered features of management of the human capital the developed countries in the context of globalization.

СТРАХОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ СОХРАНЕНИЯ БЛАГОСТОЯНИЯ ОБЩЕСТВА

Қойшыбайұлы Қ.,

ст. преподаватель, доктор Ph.D.

Цель данной статьи является раскрытие сущности страхования и его роли в сохранении благосостояния общества, а также рассмотрение развития правовой грамотности по страхованию в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *страхование, инструмент, благосостояние, финансы, общество.*

Проблема развития финансового образования и повышения уровня финансовой грамотности населения является относительно новой, очень интересной и сложной для современного Казахстанского общества. Переоценить актуальность решения указанной проблемы (особенно в условиях неблагоприятной экономической конъюнктуры) крайне сложно.

Это связано с низким уровнем осведомленности граждан и большинства предпринимателей об основах финансовой системы Республики Казахстан, в том числе об основах страхования; пенсионного обеспечения, налогообложения, кредитования и инвестирования.

Государство, конечно, разрабатывает какие-то программы повышения уровня финансовой грамотности населения, однако, данные его усилия не систематизированы и ничтожно малы в масштабах всего общества.

В результате чего, неосведомленность в финансовой сфере вкупе с неумением управлять собственными/привлеченными финансовыми ресурсами негативно отражается на финансовой безопасности и уровне жизни граждан.

Кроме того, необходимо обратить внимание на то, что вопросы непрерывного (ступенчатого) повышения финансовой грамотности населения (в том числе повышения правового сознания) в настоящее время приобретают особую актуальность. Это связано с ограниченностью финансовых ресурсов и необходимостью эффективного управления ими, а также невозможностью в современных условиях решения всех проблем в один момент.

Цель данной статьи является раскрытие сущности страхования и его роли в сохранении благосостояния общества, а также рассмотрение развития правовой грамотности по страхованию в Республике Казахстан.

В настоящее время на мировом уровне возрастают разные рисковые ситуации в силу имеющих глобальный характер процессов и явлений:

- 1) усиление геологической нестабильности, изменение климатических условий и рост частоты и тяжести стихийных бедствий и других неблагоприятных событий;
- 2) усложнение хозяйственных связей в процессе развития экономики, появление новых видов предпринимательских рисков, особенно в финансовом рынке (скажем банковском деле);
- 3) повышение риска катастрофического ущерба вследствие возрастания плотности размещения производственных объектов;
- 4) появление новых рисков, связанных с развитием научно-технического процесса;
- 5) старение населения, возрастание потребности в страховой защите лиц пожилого возврата;
- 6) появление ранее не известных заболеваний;
- 7) криминализация общества.

В условиях такого усложнения рисков ситуации *проблемы управления риском*, в том числе *обеспечения страховой защиты*, выходят на первый план и приобретают уже высокую значимость на 3-х уровнях общественной жизни: микро, макро и мега.

На микроуровне страхование выступает способом защиты интересов физических и юридических лиц путем переноса риска на профессионала - страховую организацию, имеющую компетентных специалистов по работе с риском.

В связи с чем, развитых странах каждое физическое лицо исходя из своей потребности и реальной рискованной ситуации старается сформировать для себя и своей семьи «страховой зонтик» - комплект договоров страхования, которые нейтрализует или смягчает ущерб при наступлении риска. То есть, страхование в развитых странах стало одним из важных способов управления рисками семьи и индивидуального (семейного) финансового планирования. Посредством которого поддерживается достигнутый уровень жизни семьи или индивидуума вне зависимости от каких-либо негативных жизненных ситуаций.

Физические лица посредством страхования могут защитить свои имущественные интересы:

- с владением, пользованием и распоряжением имуществом (принадлежащее гражданам строения, имущество, транспортные средства, животные, предметы искусства и др.);
- возможностью нанесения ущерба или вреда третьему лицу (гражданская ответственность владельцев автотранспортных средств, владельцев животных; профессиональная ответственность);
- жизнью, здоровьем, трудоспособностью и пенсионным обеспечением человека (медицинское страхование, страхование пенсий, страхование жизни, страхование от несчастных случаев и болезней, страхование детей и др.).

Кроме того, юридические лица так же, как и индивидуальные предприниматели посредством страхования могут защитить свои имущественные интересы, осуществляя, например:

- страхование зданий, сооружений, оборудования, транспорта, строи-тельно-монтажных рисков, урожая сельскохозяйственных культур, интеллектуальной собственности и др.;
- страхование гражданской ответственности организаций, эксплуатирующих опасные объекты, за причинение вреда третьим лицам, за неисполнение и ненадлежащее исполнение обязательств по договору и др.;

- медицинское страхование, страхование выезжающих за рубеж, страхование от несчастных случаев трудового коллектива за счет средств предприятия (как правило, в рамках социального пакета).

Данные виды страхования показывают, что предприниматели также имеют широкие возможности по защите деятельности фирмы от различных видов рисков. Важно отметить, что в отличие от физических лиц предприниматель, защищаясь от конкретных видов рисков, преследует более сложные цели:

- обеспечить прибыльность бизнеса (или минимизировать убыток) вне зависимости от рискованных обстоятельств;
- упростить рисковую ситуацию и оптимизировать процесс управления риском фирмы путем переноса на профессионала (страховщика) ряда рисков;
- стабилизировать денежные потоки организации путем уплаты страховой премии, величина которой заранее известна, что освобождает организацию от внезапной необходимости изыскивать средства для компенсации ущерба при наступлении случайных неблагоприятных событий.

В данном случае, преимущества страхования заключается в том, что организации в случае колебания денежных потоков не придется увеличивать размер оборотного капитала или брать новые кредиты.

Специальные исследования в области психологии показали, что в стране, где предприниматели и население имеют страховые полисы «на все случаи жизни», социальная напряженность в обществе значительно снижена.

На макроуровне - значение страхования проявляется в экономике, социальной сфере, экологии, инновационной деятельности.

Компенсируя ущерб, страхование обеспечивает непрерывность хозяйственной деятельности субъектов и тем самым вносит вклад в стабильность национальной экономики. Снижая неопределенность и конъюнктурные колебания, страхование компании сглаживают экономические циклы и воздействия кризисов как на макроэкономическом, та и на микроэкономическом уровне. Доступность страховой защиты стимулирует развитие производства, торговли и гарантирует сохранение имущественных прав.

В процессе страхования мелкие, разрозненные взносы страхователей объединяются страховщиком в инвестиционный капитал. В странах с развитым рынком страховые компании входят в тройку крупнейших институциональных инвесторов наряду с банками и пенсионными фондами.

Страхование способствует инновационному развитию экономики и стимулирует научно-технический прогресс. Страховые компании финансируют мероприятия, направленные на снижение риска, прикладные исследования в этой сфере, а также способствуют внедрению результатов исследований в практику (например, повышение безопасности на транспорте, снижение заболеваемости и смертности населения и др.). Такие программы в ряде случаев имеют социальный характер и способствуют повышению качества жизни населения.

Важно отметить, что страховая отрасль является одним из крупнейших владельцев информации. Страховые компаниями накоплены уникальные статистические данные об авариях, катастрофах, стихийных бедствиях.

На мега уровне - значение страхования связано с современными процессами глобализации и международным передвижением капитала, трудовых ресурсов, материальных ценностей и обусловленными этим рисками. В настоящее время страхование широко используется для защиты:

- производства, персонала и гражданской ответственности организации при вывозе капитала;

- международной торговли, соответственно грузоперевозок (страхование грузов, гражданской ответственности перевозчика, страхование ответственности товаропроизводителя);
- туризма (страхование от несчастных случаев, медицинское страхование выезжающих за рубеж, их багажа, гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств и др.).

Таким образом, можно сделать вывод, что страхование является одним из важнейших инструментов сохранения благосостояния индивидуума, семьи, предпринимателей и государства, посредством которого стабилизируется их экономическое положение, вне зависимости от каких-либо негативных жизненных ситуаций. В итоге создаются благоприятные условия для дальнейшего увеличения их экономического благосостояния.

В этой связи, развитие сферы страхования и правовой грамотности по страхованию является *очень актуальным и важным для нашей страны.*

Правовая грамотность - это совокупность профессионально ориентированных и граждански значимых знаний государственных законов, умений и определенных навыков руководствоваться ими в конкретной деятельности, на основе гражданской позиции личности[1].

Учитывая изложенное определение «правовой грамотности, а также изучив заинтересованность участников правовых отношений в страховании (*посредством поисковых интернет систем*), в Республике Казахстан страхование не стоит на первом, или на втором, или на третьем или иных важных местах среди физических лиц или среди субъектов малого и среднего предпринимательства. Уровень их заинтересованности аспектами страхования очень низок, следовательно, их правовая грамотность по страхованию оставляет желать лучшего.

При этом, знать сущность страхования (за чем она нужно[2]) и на понятийном уровне знать термины «страхователь», «застрахованное лицо», «выгодоприобретатель», «страховая премия», «страховая выплата», «условия страхования» и «основания для отказа в осуществлении страховой выплаты»[3] при взаимодействии со страховщиком является очень важным. Так как это позволяет участникам правоотношений иметь общее представление о страховании и в случае необходимости адекватно реагировать и отстаивать свои права и законные интересы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Правовая грамотность обучающихся как условие формирования их правовой культуры / А.В. Терехина - <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2013/2013-2-42.pdf>
2. Закон Республики Казахстан «О страховой деятельности»
3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Особенная часть)

Түйін

Мақаланың мақсаты – сақтандыру мен оның қоғам жағдайын дамытудағы мәнін ашу, сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы сақтандыру бойынша құқықтық сауаттылықты дамыту жолдарын қарастыру.

Summary

The purpose of this article is disclosure of essence of insurance and its role in preservations of welfare of society, and also consideration of development of a legal gamotnost in insurance in the Republic of Kazakhstan.

ИСТОРИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ И ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

ӨСИЕТ БОЙЫНША МҰРАГЕРЛІКТІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Утеева Айгуль Бауржановна

«Қазақстан тарихы және құқық» кафедрасы
Қайнар академиясы

Жұмыста қазіргі таңдағы мұрагерліктің өзекті мәселелері және Қазақстан Республикасының заңдары бойынша мұра қалдырудың сипаттамасы және заң бойынша мұрагерлік түсінігі қарастырылған.

Түйін сөздер: өсиет, мұра, мұрагер, мұра қалдырушы, құпия өсиет, мұрадан бас тартпаса, мұрагерлік құқығынан айыру, өсиеттен бас тарту.

Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы бойынша мұрагерліктің екі түрі бар: заң бойынша мұрагерлік және өсиет бойынша мұрагерлік. Заң бойынша мұрагерлік тек келесі жағдайларда ғана орын алады, егер: мұра қалдырушы өсиет қалдырмаса; қалдырылған өсиет заңға сәйкес емес, жарамсыз деп танылса; өсиетте көрсетілген тұлғалар мұраны қабылдаудан өсиеттегі адамдардың пайдасына емес немесе басқа тұлғалардың пайдасына бас тартса; барлық өсиет бойынша мұрагерлер заңға сәйкес тиісті емес мұрагерлер деп танылатын болса.

Қазақстан Республикасының заңнамасы бір мұрагерлік істе заң бойынша мұрагерлікті де, өсиет бойынша мұрагерлікті де тани береді. Мысалы, егер де өсиетте мұра қалдырушы тек қана өзіне тиесілі мүліктің бір ғана бөлігіне қатысты ғана өсиет қалдырса, онда мұраның қалған бөлігі заңды мұрагерлер арасында бөліске салынады. Ал кейбір елдердің заңнамаларын қарастыратын болсақ, мұрагерліктің екі түріне қатар жол берілмейді. Мысалы, егер мұра қалдырушы өсиет бойынша мұрасының жартысын ғана қалдырған болса, онда қалған бөлігі де өсиет бойынша бөлінуі тиіс [1, 159 б]. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1051-бабының 4-бөліміне сәйкес «құпия өсиет» деген түсінік берілген [2]. Оған сәйкес өсиет қалдырушының тілегі бойынша нотариус өсиеттің мазмұнымен таныспай-ақ оның куәландырады. Бұл біздің заңнама үшін жаңалықты нәрсе болып табылады. Құпия өсиет, оның жарамсыз болып қалу қаупімен, өсиет қалдырушының өз қолымен жазылуға және қолы қойылуға, екі куәнің және нотариустың қатысуымен куәлар қол қоятын конвертке салынып, желімденуге тиіс.

Куәлар қол қойған конверт куәлардың және нотариустың қатысуымен, нотариус куәландырып қол қоятын басқа конвертке салынып, желімденеді. Бұл жердегі оның жарамсыз болып қалу қаупі дегеніміз, оның мазмұнының тексерілмей куәлануы оның ертеңгі күнгі жарамсыздығына алып келуі мүмкін болып табылатындығында. Осыны болдыртпас үшін, өсиет қалдырушы өсиетті қалдырған кезде заңның талаптарын қатаң сақтауға міндетті болып табылады.

Өсиеттің мазмұнына деген талап ҚР АҚ-інің 1046-1048 және 1057-1059 баптарында бекітілген [2]. АҚ-тің 1047-бабында бекітілген талап ерекше қызығушылықты тудырады, оған сәйкес өсиет қалдырушы мұрагер мінез-құлқының сипатына қатысты мұра алуды белгілі бір талаппен байланыстыруға құқылы болып табылады [2]. Осы аталған норманың мазмұнын барынша ашу мақсатында Азаматтық кодекстің 18-бабында көзделген норманың мазмұнымен қатар қойып қарастыруымыз қажет. Оған сәйкес, адамның әрекет қабілеттігін заңда көзделген реттерден басқа кезде ешқалай шектеуге жол берілмейді [2].

Біздің пайымдауымызша, ҚР АҚ-інің 1047-бабының 1-бөлімінде көрсетілген норма заң актілерінің әрекет қабілеттікті шектеуі дегенге келіп саймайды [2].

Осыған байланысты, өсиетте мұра алушының әрекет қабілеттілігін белгілі бір дәрежеде шектеу бөлігіндегі өсиеттің бір бөлігі жарамсыз болып танылуы мүмкін.

Бұл бапта көрсетіліп отырған шектеулер тек қана мұра қабылдаушының өзінің мінез-құлқына байланысты болуы керек (мысалы: спирттік ішімдіктерді және наркотикалық заттарды пайдаланудан бас тартуы, құмар ойындарын ойнамау және т.с.с). Мінез-құлықтық аспектіге сонымен қатар адамдарға оның қатынасы туралы талаптар қойылуы мүмкін. Мәселен, ата-анаға, балаға, бауырға деген қамқорлық және т.б.). Некеге отыру, белгілі бір қызмет түрімен айналысу, бала туу, белгілі бір жерде міндетті түрде тұру біздің ойымызша азаматтық құқық және әрекет қабілеттілігін шектеу болып табылады және мұндай жағдайда ол жарамсыз болып танылуы керек.

Өсиет қалдырушы мұрагер мінез құлқының сипатына қатысты мұра алуды белгілі бір талаппен байланыстыруға құқылы, яғни мұрагер:

1. мұрадан бас тартпаса (АҚ-тің 1074-ші бабы);
2. мұрагерлік құқығынан айырылмаса (АҚ-тің 1045-ші бабы);
3. Өсиеттік бас тарту (АҚ-тің 1056-ші бабы), мұра ашылған уақыттан бастап өзіне тиесілі мұраға немесе оның бір бөлігіне құқық алуын талаппен байланыстыра алады. АҚ-нің 1048-ші бабына сәйкес мұрагерді қосымша тағайындау және ол ҚР АҚ-нің 1072-ші бабына сәйкес мұра алу құқығынан айыру туралы өкімге енгізілген заңға қарсы талаптар жарамсыз болады [2].

Өсиет қалдырушы өсиетте көрсетілген мұрагер мұра ашылғанға дейін қайтыс болған, оны қабылдамаған не одан бас тартқан немесе Азаматтық кодекстің 1045-ші бабына сәйкес лайықсыз мұрагер ретінде мұрагерліктен шеттетілген жағдайда, сондай-ақ мұрагер мұра қалдырушының заңды талаптарын өсиет бойынша орындамаған жағдайда, басқа мұрагер тағайындай алады (мұрагерді қосымша тағайындау).

АҚ-інің 1044-ші бабына сәйкес мұрагер бола алатын кез келген адам қосымша тағайындалған мұрагер болуы мүмкін [3, 692 б].

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодекстің 1046-бабының 7-бөліміне сәйкес мұра қалдырушының өсиетте өзі мұрагер етіп тағайындаған адамдарға, олар қайтыс болған жағдайда өз кезегінде өсиет еткен мүлікті белгілі бір түрде билік ету міндетін жүктеуге құқығы жоқ. Егер өсиеттің түсінігін мағынасын ашып айтар болсақ, өсиет дегеніміз азаматтың өзіне тиесілі мүлігін немесе мүліктік емес игіліктерін өз өлімі орын алған жағдайда біреуге тапсыру туралы акті болып табылады.

Өсиет құқықтық салдарға жету мақсатын көздеген бір тұлғаның арнайы бағытталған әрекеті болып табылады. Нақ осы себептен өсиет біржақты мәмілелерге теңестіріледі. Өсиетті өсиет қалдырушының жеке өзі жасауы тиіс, бірақ көп жағдайларда куәлік ететін адамдардың көмегіне жүгінуге тура келеді, ал егер де өсиет қалдырушы сауатсыз болса немесе оның физикалық кемістігі болса, онда оның атынан жазатын адаммен толтырылады. Бірақ барлық жағдайларда да өсиетті өкіл арқылы жасауға жол берілмейді. Сонымен қатар бірнеше адамның атынан бір өсиетті жазуға да болмайды. Өсиет қалдырушы, жоғарыда атап өткендей, толығымен әрекет қабілетті тұлға болып табылуы тиіс. Ол өзінің әрекетіне толықтай есеп бере алатын және оның салдарын көтере алатындай тұлға болуы тиіс.

Егер де өсиетті толықтай әрекетке қабілетті тұлға жасап, бірақ ол сол кезде өз әрекеттерін басқарып, оған жауап бере алмайтын болса, онда бұл жағдай ол өсиетті жарамсыз деп тануға негіз болып табылады.

Өсиетті біз әдетте мерзімді мәмілелерге жатқызамыз, себебі өсиет қалдырушының өлімі және өсиеттің орындалуы белгілі бір кезде бәрі бір орын алуы тиіс болып табылады [4, 635 б].

Сонымен қатар өсиет қалдырушы кез келген уақытта алдыңғы кезде жасалған өз өсиетін өзгертуге немесе оның күшін жоюға құқылы болып табылады. Сондықтан да біржақты мәміле сияқты шарттылық элементі де бар болып табылады. Өсиетті жасау актісі өсиет қалдырушының өліміне дейін қайтарымсыз болып табылмайды.

Қалдырылған өсиет, оның мазмұны қандай болмасын, өздігінен қандай да болмасын мұрагерлік қатынастарды туындатпайды. Сонымен қатар, өсиет негізінен алғашқы құқықтық акті ретінде табылады. Бірақ келесі бір факт — мұраның ашылуы орын алған кезде мұрагерлік қатынастардың пайда болуын туындатады: өсиет бойынша мұрагерлер мұраға шақырылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гражданское право. Учебник для вузов. Под ред. Диденко А.Г., Басина Ю.Г., Иоффе О.С. и др. Алматы, 1999. С.159.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі
3. Ильясова К.М. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий. Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. - Алматы: «Жеті-жарғы», 2000. С.692.
4. Гражданское право. Учебник под ред. А.П.Сергеева., Ю.К.Толстого. М.: Проспект, 2000.С.635.

Резюме

В статье рассмотрены актуальные проблемы наследства и понятия, характеристика наследования по законодательству РК

Summary

In article actual problems of inheritance and concept, the characteristic of inheritance by the legislation of RK are considered

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КОМПЬЮТЕРНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Тажмагамбет А.С.,
доцент Академии Кайнар
Алданазар Гулнур
магистрант 2-го курса по специальности-
юриспруденция Московского Института
Государственного Управления и Права

В статье рассматривается об уголовной ответственности за компьютерные правонарушения.

Ключевые слова: УП РК, ответственность, право, нарушения, законы.

Уголовного законодательства Республики Казахстан об ответственности за компьютерные преступления требует серьезного совершенствования.

Статья 18 Конституции Республики Казахстан гарантирует права граждан на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства (ч.1), на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Ограничения этого права допускаются только в случаях и в порядке, прямо установленных законом (ч.2).

Общеизвестно, что распространение порнографической продукции через традиционные средства (видеосалоны, видеобары, магазины, стихийный рынок и т.д.), поддается определенному уголовно-правовому регулированию в рамках действующего

закона. Однако, распространение подобного содержания продукции через Интернет, что имеет место в достаточно больших количествах случаев, не поддается четкому правовому регулированию, так как это объективно сложно из-за отсутствия законодательного запрета, технических и нормативных правил и инструкций.

Решение данной дилеммы видится в первую очередь, во включении в ст.312 УК РК "Незаконное распространение порнографических материалов и предметов", следующего содержания: «Прямое или косвенное содействие в распространении информации порнографического содержания лицам, не достигшим 21 года, посредством Интернет, уполномоченными лицами организаций-поставщиков Интернет-услуг (провайдеров) и частных коммерческих заведений (Интернет-кафе), предоставляющих доступ к такого рода информации, в нарушение возложенных на них обязанностей, – наказывается штрафом от ста до трехсот месячных расчетных показателей либо лишением свободы до трех лет.

Естественно, что должен быть принят нормативный акт, где указывается перечень обязанностей провайдеров и иных субъектов, оказывающих Интернет-услуги, в частности, установка блокирующей системы (устройства) на порносайты, устройств по идентификации пользователя услуг и другие.

Неприкосновенность личной жизни гражданина, тайна конфиденциальной корреспонденции, в том числе, посылаемой посредством электронной почты – важнейший объект правовой охраны. Мы считаем, что аналогичного содержания правовые нормы необходимы в УК Республики Казахстана. Нам представляется, что установление уголовных санкций за незаконный перехват и разглашение электронных сообщений и нарушение конфиденциальности электронной почты в уголовном законодательстве возможно путем дополнения ст. 148 УК ".

Статья 148 гласить:- «Незаконное нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений граждан».

1. Незаконное нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений граждан -наказывается штрафом в размере до двух тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо ограничением свободы на срок до двух лет,

2.То же деяние, совершенное лицом с использованием своего служебного положения или специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации, либо путем незаконного доступа к электронным информационным ресурсам, информационной системе или незаконного перехвата информации, передаваемой по информационно-коммуникационной сети, наказывается лишением свободы на срок до пяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок от двух до пяти лет.

Анализ зарубежного законодательства показывает, что законодатель, учитывая особый характер и распространенность компьютерных технологий, повышенную опасность совершения преступных деяний с их использованием, как правило, регламентирует компьютерные подделки и фальсификации официальных и иных значимых документов. Кроме того, из опыта зарубежных стран, можно позаимствовать нормы о подделке с помощью компьютерных технологий. Целесообразно, на наш взгляд, ч. 2 ст. 385 УК " Подделка , изготовление или сбыт поддельных документов, штампов, печатей, бланков, государственных наград", изложить в следующей редакции:

Те же действия, совершенные;

а) повторно или опасным рецидивистом;

б) по предварительному сговору группой лиц;

в) с применением компьютерных технологий, – наказываются исправительными работами от двух до трех лет либо лишением свободы от трех до пяти лет.

Это нововведение, на наш взгляд, вполне оправданно, в свете дальнейшего прогресса компьютерных технологий, совершенствования профессионализма преступников, роста их криминально- материально-технического опыта.

Не лишены оснований предложения некоторых исследователей о том, что в дальнейшем следует ожидать снижения возраста уголовной ответственности за совершение преступлений в сфере компьютерной информации до 14 лет. По данным анализа уголовных дел, совершенных в сети Интернет, в большинстве случаев – 77%, преступления совершаются молодыми людьми в возрасте от 14 до 25 лет. Именно в этом возрастном отрезке у лиц особенно высоки потребности в самоутверждении, стремлении получить максимальное количество жизненных благ при отсутствии, либо неполном характере каких-то моральных или правовых сдерживающих начал.

Целесообразно будет установить возрастом уголовной ответственности за компьютерные преступления не 16, а 14 лет. Это вполне адекватно сегодняшним информационным угрозам и посягательствам на информационную безопасность страны. Вместе с тем, так как у нас есть административная ответственность за соответствующие проступки, нужно предусмотреть для несовершеннолетних административный преюдициальный порядок привлечения к уголовной ответственности, за исключением случаев, когда причиняется существенный вред охраняемым законом прав и интересам граждан.

Для ликвидации очевидного недостатка уголовно-правовых норм, регулирующих преступления в сфере компьютерной информации, необходимо определить конкретные составы подобных деяний, и внести соответствующие изменения и дополнения в закон. В контексте этого, предлагается ввести в Уголовный кодекс Республики Казахстан самостоятельную главу "Преступления против информационной безопасности". Что касается содержания главы, то мы предусмотрели в ней пять статей – "Несанкционированный доступ к компьютерной информации", "Разработка (создание), использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ", "Нарушение правил эксплуатации ЭВМ системы ЭВМ или их сети", "Незаконное завладение компьютерной информацией", "Компьютерный саботаж". В целом, предлагаемые изменения в УК имеют следующие положительные, на мой взгляд, моменты:

- систематизация и упорядочению составов преступных деяний в исследуемой сфере;

- расширение и выделение в отдельной статье существующих ныне частей статьи 205 УК Республики Казахстан приведет к облегчению правоприменительной практики и уменьшит вероятность злоупотреблений со стороны должностных лиц правоохранительных органов, создаст правовые основы для уголовного преследования и привлечения к ответственности лиц, виновных в преступлениях, которые до этого не признавались таковыми;

- совершенствование норм уголовного законодательства и приближение его международным стандартам и нормам, регламентирующим сферу уголовной ответственности и уголовного преследования в сфере компьютерной информации.

В области развития теории уголовного права тоже предстоит осмыслить проблему компьютерной преступности.

Различие в терминологии и понятийном аппарате "компьютерное преступление", указывает на отсутствие единого подхода к исследуемой проблеме. Это объективно обусловлено сложностью совмещения технико-прикладного понятия "компьютерная информация" с традиционными институтами уголовного права, противоречивостью и неопределенностью существующих определений – кибербандитизм, информационные преступления, программные злоупотребления, сетевые преступления. Нам представляется, что в науке и практике более целесообразно употребление термина "компьютерные преступления", под которыми следует понимать общественно опасные деяния (действие, бездействие), совершаемые как умышленно, так и по неосторожности, и

причиняющие вред либо создающие угрозу причинения вреда общественным отношениям, регламентирующим безопасное производство, сбор, обработку, хранение, поиск, передачу, распространение, потребление компьютерной информации и (или) информационных ресурсов, безопасное функционирование компьютерной инфраструктуры, а также создание и (или) использование информационных технологий, средств их обеспечения, защиту компьютерной информации, прав и законных интересов субъектов, участвующих в указанных общественных отношениях. Это связано с тем, что, во-первых, компьютерные технологии изменяют весь мир, они перестают быть просто каким-то техническим средством, превращаясь в некое "виртуальное пространство", где компьютерная техника выступает как предмет,

средство и среда совершения преступных действий; во-вторых, понятие "компьютерные преступления" и "преступления в сфере компьютерной информации" можно считать синонимами, представляется ошибочным их разделение, так как, при этом теряется из виду факт многообъектности компьютерных преступлений; в-третьих, замена термина "компьютерные преступления" другим, например, информационными преступлениями либо сетевыми преступлениями, не представляется правильным, так как слишком расширяет либо сужает спектр преступных деяний. Говоря об информационных преступлениях, можно сказать о том, что информация не всегда хранится в компьютерной системе, она может храниться и в обычных картотеках, сейфах, соответственно преступное изъятие информации из подобных хранилищ не согласуется с сущностью несанкционированного доступа к компьютерной системе. Сетевые преступления не включают в себя те компьютерные правонарушения, безусловно, имеющие место в жизни, которые связаны с проникновением к компьютерной информации, хранящейся в ЭВМ, не подключенном к системе, сети ЭВМ.

Существующие классификации, типологии компьютерных преступлений, дающие в определенной мере возможность охватить совокупность преступных компьютерных деяний, дают несколько поверхностную и недостаточно точную картину, некоторые научные классификации не отражают сегодняшней специфики, состояния компьютерной преступности, практически не упоминают преступления в глобальных сетях. В предлагаемой нами классификации вся совокупность компьютерных преступлений подразделена на три основных, один дополнительный и один вспомогательный виды компьютерных преступлений.

Основные виды компьютерных преступлений состоят из следующих:

а) Преступления против информационной безопасности – это все преступления, которые характеризуются посягательствами на безопасное создание, хранение, владение, использование и распространение компьютерной информации;

б) Преступления против нормального функционирования компьютерной инфраструктуры – к ним относятся все преступления, характеризующиеся посягательствами на целостность компьютерной информации и одновременно компьютерной техники, наступлением последствий в виде выхода из строя компьютерных технологий, сбоев и нарушений эксплуатации;

в) Преступления в глобальных компьютерных сетях – к ним предлагается относить все преступления, совершаемые в особой информационно-коммуникационной среде-глобальной компьютерной сети Интернет.

Дополнительный вид компьютерных преступлений – иные преступления, совершаемые с использованием компьютерных технологий (вся совокупность преступлений, совершаемых с использованием компьютерных технологий, где основным объектом является не отношения в сфере компьютерной информации, а иные отношения, в частности отношения собственности граждан, общественного порядка).

Вспомогательный вид компьютерных преступлений – это преступления, не связанные с использованием компьютерных технологий, но создающие условия для совершения компьютерных преступлений. Характер и целевая направленность данных

преступлений, свидетельствующая об их потенциальной угрозе информационной безопасности общества, подвигла нас к включению этих преступлений в ряд компьютерных..

Выделение преступлений в сфере компьютерной информации – компьютерных преступлений, как особого вида правонарушений, связано в первую очередь, с тем, что здесь речь идет об особом предмете посягательства – компьютерной информации. Он отличается следующими основными признаками:

– является интеллектуальной, личной (персональной), общественной (коллективной) собственностью;

– не обладает натуральными физическими параметрами (свойствами вещи);

– охраняется законом Республики Казахстан;

– содержится на машинном носителе, в ЭВМ, системе либо сети ЭВМ.

С учетом приведенных признаков, предлагается следующее определение компьютерной информации: " Компьютерная информация – это охраняемая законом, объективная форма представления данных любого рода в специальном (машинном) виде, предназначенная и пригодная для автоматизированной обработки, хранения, использования, распространения посредством ЭВМ либо иных устройств обработки данных, зафиксированная на материальном носителе и имеющая владельца (собственника), установившего порядок ее создания (генерации), хранения, обработки, передачи, использования, распространения и уничтожения."

В связи с этим, полагаю, что предметом преступления предусмотренного ст.205УК Республики Казахстан, выступает компьютерная информация, охраняемая законом (конфиденциальные сведения, составляющие служебную, коммерческую, банковскую или государственную тайну, информация являющаяся объектом авторского права или свободы личной жизни). Несанкционированный доступ к компьютерной информации общего пользования, то есть информации, адресованной для использования неограниченно широкому кругу лиц, не образует признаков преступления, ответственность за совершение которого предусмотрена ст.205 УК Республики Казахстан.

В диспозиции ст.205 УК РК законодатель не раскрывает понятия несанкционированного доступа, в связи, с чем в науке предлагаются различные определения и термины. На мой взгляд, прежде чем дать определение, нужно выделить признаки несанкционированного доступа. К ним можно отнести:

– лицо не имело и не имеет законного права к доступу (ознакомлению и манипулированию компьютерной информацией), либо, имея право доступа, использует его с нарушениями установленного порядка;

– несанкционированный доступ осуществляется, как правило, с использованием технических и программных средств;

– несанкционированный доступ осуществляется самовольно, путем проведения активных действий,

– в результате несанкционированного доступа создается реальная угроза общественным отношениям в сфере информационной безопасности.

Под несанкционированным доступом к компьютерной информации, следует понимать самовольные активные действия лица, не имеющего законного права к доступу либо имеющего право доступа, но использующего его с нарушениями установленных правил, направленные на получение возможности совершения любого рода манипуляций с компьютерной информацией, осуществляемые с использованием технических и программных средств либо без таковых, создающие реальную угрозу нарушения прав интересов владельца (собственника) информации либо нарушающие его права и интересы.

В области совершенствования правоприменительной практики предлагается:

На мой взгляд, целесообразно дополнить статью 21 Общей части УК Республики Казахстан, частью 4 следующего содержания: "Преступление, совершенное по

неосторожности, будет признано преступлением, в случае, если об этом специально указано в соответствующей статье Особенной части настоящего кодекса". Это окажет положительное влияние на правоприменительную практику, облегчит деятельность правоохранительных и судебных органов.

В области криминологической борьбы с компьютерными преступлениями: Комплексный криминологический анализ состояния компьютерной преступности в нашей стране и за рубежом позволил выявить и сформулировать ряд тенденций качественного изменения исследуемого вида преступности. При этом учитывается критическое состояние нормативно-правовой базы противодействия компьютерным преступлениям, недостаточная готовность правоохранительных органов к борьбе с ними, низкий уровень их кадрового потенциала, увеличение технической оснащенности производства и непромышленных сфер, рост международных интеграционных процессов, увеличение доли владельцев персональных компьютеров.

Основные криминологические тенденции компьютерной преступности, на наш взгляд заключаются в следующем:

– дальнейший рост организованности и профессионализма преступности; усложнение способов совершения преступлений и сокрытия их следов; рост криминального интернационала в этой сфере; сохранение высокого уровня латентности компьютерных преступлений; увеличение доли категорий несовершеннолетних преступников; дальнейшее повышение общественно опасности компьютерных преступлений; усиление террористической пропагандистской деятельности и шпионажа в компьютерных сетях.

Безусловно, данный перечень неполон и не претендует на всестороннюю полноту материала. Тем не менее, он отражает новейшие изменения количественного и качественного характера состояния компьютерной преступности, в том числе и при анализе ситуации в Казахстане.

В связи с этим предлагается разработать и внедрить государственную концепцию по защите информации. Основные положения концепции защиты информации можно свести к следующим:

– защита информации в государстве должна обеспечивать информационную безопасность личности, общества, государства;

– защита информации должна обеспечивать охрану информационных ресурсов Республики Казахстан.

Концепция должна отображать политику государства в деле защиты информации, подчинять цели и задачи данной деятельности потребностям общественно-политического и социально-экономического развития государства. Концептуальная база должна позволить принимать законы, позволяющие решать задачи защиты прав собственника на информацию и на ее защиту, установление ответственности за покушение на саму информацию и порядок ее защиты, регламентацию данного порядка и процедурных вопросов и т.д. Представляется, что разработка новых законодательных актов, регламентирующих государственную политику в области защиты информации, вопросы использования информационных технологий, стандартизации, сертификации, регулирования общественных отношений в этой сфере, являются велением времени. В этом направлении сделаны определенные шаги (Законы Республики Казахстан: "Об информатизации", "Об электронной цифровой подписи", "О государственных секретах", "Об электронном документе" и т.д.), но в контексте обеспечения информационной защиты некоторые вопросы остаются открытыми.

На мой взгляд, законодательную базу Казахстана следует пополнить законами "О правовых основах государственной охраны конфиденциальной информации",

"О защите персональных данных", "О принципах и формах государственного регулирования международной сети "Интернет" в Республике Казахстан", "Об участии в международном информационном обмене", "О сертификации информационно-

технологического оборудования и телекоммуникационных средств" и рядом других актов, имеющих высшую юридическую силу и регламентирующих общественные отношения в сфере информационных технологий.

Организационные меры по защите информации – это комплекс мероприятий, регламентирующих функциональную деятельность и взаимоотношения субъектов информационных правоотношений, поставленной таким образом, чтобы исключить или существенно осложнить овладение конфиденциальной информацией.

Организационные меры должны регламентироваться во внутренних положениях, инструкциях и руководствах, устанавливающих порядок работы с информационными ресурсами. В них должны быть отражены следующие основные моменты:

а) организация режима и охраны с целью исключить возможность проникновения на территорию, в помещение посторонних лиц; обеспечение удобства контроля за персоналом, соблюдение пропускного режима; б) организация работы с персоналом с целью подбора и расстановки кадров, их изучения, обучения правилам работы с конфиденциальной информацией, ознакомления их с мерами ответственности за нарушение установленных правил защиты информации; в) организация работы с документами конфиденциального характера с целью разработки и использования документов и носителей документальной информации, регламентация правил их учета, исполнения, возврата, хранения и уничтожения; г) организация использования технических средств сбора, обработки, накопления и хранения конфиденциальной информации с целью систематического контроля за порядком использования технических средств обработки, накопления и хранения конфиденциальной информации.

Кроме того, одним из важнейших организационных мер является создание штатных служб защиты информации – администраторов безопасности в сетях, системных администраторов, ответственных за обеспечение сохранности баз и банков данных, содержащих сведения, охраняемые законом.

Полагаю, что, на мой взгляд, создание в Казахстане специального межведомственного центра, возглавляющего борьбу специально создаваемых в различных правоохранительных органах подразделений по борьбе с компьютерной преступностью даст положительные результаты.

Таким образом, организация борьбы с компьютерными преступлениями должна быть построена на двух уровнях. Во-первых, она должна проводиться силами служб, специально созданных для этого в органах МВД, Прокуратуре, КНБ, во-вторых, должно быть обязательно выделено Центральное межведомственное управление, концентрирующее свою деятельность в основном на координации и руководстве, разработке основных направлений противодействия. Центр следует создать при спецслужбах Республики Казахстан, являющимися технически хорошо оснащенными, имеющими неплохой кадровый потенциал. Например в России при ФСБ действует Управление компьютерной и информационной безопасности, подобные органы имеются и в других зарубежных странах..

Подводя итоги исследования, необходимо отметить, что компьютерная преступность должна быть предупреждена и остановлена, но это не значит, что она должна быть остановлена любыми средствами. Предстоит сложный и продолжительный поиск адекватных правовых механизмов, проверка их на практике.

Использованные источники:

1. Конституция Республики Казахстан. Изд. Жеті Жарғы. Алматы 1995.
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан Изд. Юрист. Алматы 2015.
3. Джейсон Т. Порнография в Интернете // Компьютер-Пресс, 1998. – №3. – С. 120-128.
4. Батурин Ю.М. Проблемы компьютерного права. – М.: Юридическая литература, 1991. – С. 126.

5. Мещеряков В.А. Криминологическая классификация преступлений в сфере компьютерной информации. // Ж. Конфидент – 2001 – июль-октябрь – С.16.

6. Ярочкин В.И. Информационная безопасность – М.: Академический проект, 2004. – С.51.

Түйін

Компьютерлік технология саласы бойынша қылмыстық жауапкершілік.

Summary

Criminal liability in spheres of computer technologies.

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАН

Есельбаев Азиз Ахметсагиевич,
магистрант 2 курса Академии Кайнар

В статье рассматривается о проявлении коррупции в обществе современного Казахстана и о том что, коррупция в его политической системе обусловлено комплексом причинно-следственных факторов.

Ключевые слова: коррупция, борьба, опыт, Казахстан, рубеж.

Неоднозначный и сложный процесс перехода казахстанского общества от тоталитаризма к демократии вызвал рост и обострение различных социально-политических проблем, среди которых особое место занимает проблема коррупции. Очевидно, что за годы развития Республики Казахстан как суверенного государства это явление охватило практически все сферы жизнедеятельности общества и приобрело системный характер.

Если в советское время и первые годы независимости Казахстана коррупция рассматривалась как обычное преступление, наряду со многими другими, то, начиная примерно с 1997 года, она уже осознается как явление, создающее реальную угрозу становлению и развитию государственности, политике демократических и рыночных преобразований, законным правам и интересам граждан, обеспечению законности, правопорядка, национальной безопасности государства, такое отношение к коррупции на самом высшем уровне государственной власти не случайно. Проникнув в государственный аппарат и пустив здесь большие корни, коррупция разлагает его изнутри, создает серьезные проблемы во взаимоотношениях между государством, его органами и их должностными лицами, с одной стороны, и гражданами, частными хозяйствующими субъектами, общественными организациями и иными институтами гражданского общества, с другой стороны, и тем самым подрывает у граждан доверие к государству.

В посттоталитарных государствах коррупция стала системным явлением, охватившим практически все сферы жизнедеятельности общества, тем самым она подрывает политические, правовые, экономические и морально-нравственные устои общества.

В условиях формирования глобального финансового рынка коррупция и тесно связанная с нею легализация или, как ее еще называют, «отмывание», криминальных денег, могут вызвать дестабилизацию экономики не только в развивающихся, но и в развитых странах. Очевидно также, что с эволюцией политических отношений, социально-экономической инфраструктуры, научно-технического потенциала и других элементов человеческой цивилизации развивалась и коррупция, приобретая новые формы, виды и масштабы проявления.

В условиях глобализации возрастает опасность того, что международные преступные группировки посредством использования коррупции могут получить реальные рычаги воздействия на политику и экономику не только отдельных стран, но и в международном масштабе. С коррупцией уже тесно сращиваются такие реально угрожающие глобальной безопасности явления, как международный терроризм и наркобизнес.

Постсоциалистические страны осознают негативное влияние коррупции не только на их экономику и политику, но и на международные связи. Она, в частности, способна сильно подорвать репутацию данных стран в мировом сообществе и сократить возможности для привлечения иностранных инвестиций в свою экономику.

В настоящее время в научно-исследовательских материалах и публицистике активно используется понятие "системная коррупция". В данном случае коррупция понимается как часть системы общественных отношений, охватывающая практически все сферы социальной жизни. При этом она признается настолько неотъемлемой частью этой системы, что последняя фактически не может без нее функционировать /3/. Такое понимание коррупции означает присутствие данного явления не только в системе государственной власти и управления, но и в частном секторе. Выступая на расширенной коллегии Генеральной прокуратуры РК Президент государства Назарбаев Н. А., отметил, что « коррупция значительно снижает конкурентоспособность государства, препятствует осуществлению демократических образований в обществе, подрывает в людях веру в закон и справедливость, в конечном счете - доверие к власти»\3/. Коррупция затрагивает все уровни занятости и, более того, является фактически составляющей экономических и политических институтов.

Сложный и неоднозначный переход Казахстана от командно-административной системы управления обществом и государством к демократической модели вызвал целый комплекс не менее сложных и противоречивых процессов и породил ряд довольно острых и болезненно воспринимаемых обществом проблем. В этих условиях произошло расширение форм и масштабов проявления коррупции,, которая сравнительно быстро охватила практически все основные сферы общественной жизни и приобрела таким образом системный характер.

Проявление коррупции в обществе современного Казахстана и особенно в его политической системе обусловлено комплексом причинно-следственных факторов. Обобщение оценок этих факторов, данных казахстанскими и зарубежными экспертами /4/, позволяет вывести следующую их классификацию:

1. Политические факторы:

- Закрытая политическая система.
- Дисбаланс между ветвями государственной власти
- Незрелость институтов гражданского общества.
- Отсутствие у политической оппозиции возможностей и механизмов влияния в политической системе страны,

• Абсентеизм. Данное явление имеет два основных значения. Согласно первому из них абсентеизмом является сознательное уклонение граждан от участия в выборах в органы государственной власти. В широком смысле абсентеизм означает факт равнодушного отношения населения к политической жизни, обывательское представление отдельных людей о том, что от них в политике ничего не зависит

2. Административные факторы:

- Закрытость процесса принятия государственных решений.
- Чрезмерная бюрократизация системы государственной власти и управления.
- Неэффективная кадровая политика

2.4. Коммерциализация системы государственной власти и управления..

2.5 Отступления должностных лиц государственных органов от установленных правил.

2.6. Неэффективность механизмов внутреннего контроля в системе государственной власти и управления.

3. Правовые:

- Правовой нигилизм в общественном сознании
- Несоблюдение прав и свобод граждан.

3.3. Невершенство и неработоспособность действующего законодательства.

3.4. Чрезмерное нормотворчество государственных органов.

3.5. Отсутствие законодательного регулирования лоббистской деятельности

4. Социальные факторы:

- Бедность основной массы населения
- Снижение уровня образования населения
- Неспособность государства обеспечить государственным служащим достойное существование.

5. Экономические факторы:

5.1. Неравенство возможностей экономических факторов.

5.2. Отсутствие прозрачности бюджетной и финансово-кредитной системы.

- Отсутствие прозрачности в сфере приватизации.
- Неэффективная налоговая и таможенная система

5.5. Отсутствие действенной системы контроля за процессом предоставления льгот в различных сферах экономической деятельности.

6. Социокультурные факторы:

- Ухудшение морально-нравственных устоев общества
- Сохранение патриархально-традиционной политической культуры общества.
- Проявления трайбализма.

7. Внешние факторы.

- Геополитическое положение Казахстана.
- Проникновение и усиление позиций иностранного капитала. Необходимо отметить,

что в Казахстане, в том числе и в его политической системе, эксперты выделяют два уровня коррупции:

1) верхушечная коррупция, которая охватывает самые верхние звенья системы государственной власти и управления. На этом уровне берутся "комиссионные" за заключение крупных контрактов, отмывание денег за рубежом, выдачу разрешений на проведение банковских операций с бюджетными средствами, предоставление кредитов, льготных экспортных квот, назначение на высокооплачиваемую либо позволяющую иметь незаконный доход должность в госаппарате и т.д.;

2) низовая коррупция. Этот уровень включает в себя взятки, которые берут чиновники нижнего и среднего звена управления и работники бюджетных организаций за оказание гражданам определенных услуг в процессе своей деятельности вследствие своей очень низкой зарплаты, размытых административных процедур и попустительства со стороны руководства [15].

Низовая коррупция имеет наибольшее распространение и носит устойчивый характер. Она присутствует почти везде, где рядовые граждане сталкиваются с необходимостью обращаться к государству, или, наоборот, государство считает уместным тревожить граждан по тем или иным вопросам. При этом при минимальном риске для обеих сторон она обладает специфической ценностью не только для получателя или вымогателя взятки, но и для взяткодателя. Взятка помогает решать постоянно возникающие бытовые проблемы и одновременно служит небольшой платой за постоянную возможность совершения мелких нарушений законодательства.

Масштабная низовая коррупция представляет и наибольшую опасность для общества и государства. Во-первых, она создает благоприятный психологический фон для существования и проявления остальных форм коррупции. Во-вторых, она способствует распространению коррупции по всей горизонтали и вертикали общественных отношений.

В связи с этим она создает основы для верхушечной коррупции и формирования организованных коррупционных структур и сообществ в целом.

Коррупция также имеет возможности проявляться в процессе проведения выборов в органы государственной власти и местного самоуправления и в деятельности политических партий. В первом случае речь идет о вероятных попытках подкупа избирателей со стороны кандидатов и их доверенных лиц, подкупа кандидатами членов избирательных комиссий в целях получения определенной поддержки с их стороны, вымогательства самими членами избирательных комиссий взяток у кандидатов, наблюдателей, журналистов за невмешательство в их деятельность во время выборов. Сюда также можно отнести возможные махинации кандидатов и политических партий со средствами, направленными для проведения избирательной кампании, включая привлечение в свои избирательные фонды средства незаконного происхождения, использование денег вне фондов и т.д.

В то же время практически все политические партии Казахстана в условиях отсутствия в стране механизмов их реального участия в осуществлении государственной власти и управления фактически лишены вследствие этого серьезного влияния на развитие ситуации в республике.

Поэтому их финансово-хозяйственная деятельность, сопряженная с нарушением действующего законодательства, не играет решающего значения для определения состояния уровня коррупции в республике в целом. Такое значение будет иметь место только тогда, когда участие политических партий при формировании высших законодательных и исполнительных органов власти будет носить решающий характер.

Таким образом, изложенная выше оценка проявления и масштабов коррупции в политической системе Казахстана позволяет утверждать о высокой степени угрозы этого явления для стабильного функционирования как указанной системы, так и всего казахстанского общества и государства. Особенно это угроза обусловлена наибольшим проявлением коррупции в органах государственной власти и управления, чем в других сферах общественной жизни. Данное обстоятельство актуализирует необходимость постоянного противодействия коррупции, а также совершенствования системы и механизмов этого противодействия.

Коррупция всегда будет процветать во мраке тоталитаризма, авторитаризма и диктатуры - режимов, ограничивающих власть в руках нескольких никому не подотчетных лиц. По определению, абсолютизм и диктатура ограничены меньшими этическими требованиями, чем демократия. При тоталитарных режимах коррупция часто напрямую связана с нарушениями прав человека. В Латинской Америке многие диктаторы годами оправдывали свое правление, ссылаясь на коррумпированные режимы недавнего прошлого. Эти самые диктатуры часто были лишь фасадом для воров и казнокрадов. И в каждом из этих случаев граждане и журналисты были лишены законных рычагов разоблачения бесцеремонности и коррумпированности своего правительства посредством компетентной и заслуживающей доверия юридической системы. В то же самое время коррупцию лучше всего изобличать, а также вести с ней борьбу при демократии. Коррупцию можно изучить и искоренить в среде плюрализма, терпимости, свободы слова и личной безопасности - среде, которую гарантирует только демократия.

Борьба с коррупцией представляет собой борьбу с опасным социальным явлением, влекущим за собой разложение общества и государства. Когда государственные служащие, лица, уполномоченные на выполнение государственных и иных управленческих функций, в том числе и в частном секторе, используют свое служебное положение, статус и авторитет занимаемой должности вопреки интересам службы и установленным нормам права и морали в целях личного обогащения.

В целях дальнейшего определения основных направлений антикоррупционной политики государства, Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев своим указом утвердил Антикоррупционную стратегию Республики Казахстан на 2015-2025 годы.

В таком документе ведущая роль должна отводиться комплексным мерам превентивного характера, способным коренным образом сократить уровень коррупции, искоренить причины и условия, ее порождающие в разных сферах жизни государства и общества. То есть акцент должен быть сделан на устранение предпосылок коррупции, а не на борьбу с ее последствиями», - отмечается в стратегии.

Повышение конкурентоспособности национальной экономики предполагает также приоритетность мер по устранению административных барьеров на пути развития бизнеса, эффективную защиту прав и законных интересов отечественных и иностранных предпринимателей, работающих в Казахстане, от любых коррупционных проявлений.

Ключевые направления, основные подходы и приоритетные меры стратегии – это противодействие коррупции в сфере государственной службы, внедрение института общественного контроля, противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторе, предупреждение коррупции в судебных и правоохранительных органах, формирование уровня антикоррупционной культуры, развитие международного сотрудничества по вопросам противодействия коррупции и мониторинг и оценка реализации Стратегии.

«Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением.

Главный стратегический документ нашей страны, отражающий принципиальную позицию Казахстана по этому важному вопросу, служит основой антикоррупционной политики государства в предстоящие годы.

Общеизвестно, что коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие.

Казахстан с первых дней государственной независимости целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных, соответствующих мировым стандартам, институтов и механизмов противодействия коррупции.

В нашей стране действует современное антикоррупционное законодательство, основой которого являются законы «О борьбе с коррупцией» и «О государственной службе», реализуется ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган, комплексно реализующий функции в сфере государственной службы и противодействия коррупции, активно осуществляется международное сотрудничество в сфере антикоррупционной деятельности.

На принципах меритократии, при которой руководящие посты занимают способные и профессионально подготовленные люди, независимо от их социального происхождения и имущественного положения, сформирована система государственной службы, в том числе с четким разграничением и определением функций и полномочий каждого органа и должностного лица государства.

Приняты комплексные меры по развитию сферы государственных услуг и информатизации работы государственного аппарата, сокращающие прямые контакты чиновников с гражданами и минимизирующие условия для коррупционных явлений.

Предпринимаемые меры по повышению уровня жизни граждан, росту национальной экономики, улучшению условий ведения бизнеса, правовой грамотности и социальной активности населения, внедрению электронного правительства, позволившие Казахстану войти в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира, также создают предпосылки для формирования культуры законопослушания и общепринятых антикоррупционных моделей поведения.

Вместе с тем, решение стратегических задач по дальнейшему росту экономики, повышению благосостояния народа, воплощению в жизнь амбициозной задачи по вхождению в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира, требует

принятия новых системных мер, основанных на модернизации антикоррупционной политики государства и повышения роли институтов гражданского общества в ее реализации, что позволило бы максимально минимизировать коррупционные проявления.

В этой связи на данном этапе есть необходимость принятия нового программного документа государства, определяющего стратегию противодействия коррупции (далее – Стратегия или Антикоррупционная стратегия).

В таком документе ведущая роль должна отводиться комплексным мерам превентивного характера, способным коренным образом сократить уровень коррупции, искоренить причины и условия, ее порождающие в разных сферах жизни государства и общества. То есть акцент должен быть сделан на устранение предпосылок коррупции, а не на борьбу с ее последствиями.

Повышение конкурентоспособности национальной экономики предполагает также приоритетность мер по устранению административных барьеров на пути развития бизнеса, эффективную защиту прав и законных интересов отечественных и иностранных предпринимателей, работающих в Казахстане, от любых коррупционных проявлений.

В целом, такая Стратегия должна охватывать основные сферы жизнедеятельности государства и общества, предусматривать разработку и осуществление комплекса разносторонних и последовательных антикоррупционных мер и, тем самым, обеспечить максимальное снижение коррупции на всех уровнях государственной власти, а также в частном секторе, сформировать нетерпимое отношение казахстанских граждан к этому социальному злу.

При этом определяемые Стратегией базовые направления не могут быть раз и навсегда данными. Они должны корректироваться по мере выполнения отдельных мероприятий и с учетом результатов глубокого анализа явления коррупции, ее причин, мотивации коррупционного поведения, серьезной и объективной оценки состояния дел в сфере борьбы с коррупцией.

Литература:

1. Борьба с коррупцией с оглядкой на зарубежный опыт. <http://ria.ru/analytics>
2. Борьба с коррупцией (зарубежный опыт). <http://abiyev.kz/>

Түйін

Мақалада қазіргі таңдағы Қазақстан өміріндегі жемқорлық мәселесінің көрініс беруі және саяси жүйедегі оның болуының себеп-салдарлық факторлар кешені туралы қарастырылады.

Summary

In article is considered about manifestation of corruption in the society of modern Kazakhstan and about that, corruption in its political system it is caused by a complex of cause and effect factors.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ, ПО КОТОРЫМ ЗАКЛЮЧЕНО ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ СОГЛАШЕНИЕ

Нурмашев У.У.,
профессор Академии Кайнар
Копбаев Думан,
профессор Университета Сулеймана Демиреля

В статье рассмотрены некоторые вопросы производства по делам, по которым заключено процессуальное соглашение, соотношения материального и процессуального права при освобождении лица, заключившего такое соглашение и др.

Ключевые слова: закон, процессы, дела, УП РК, прокуратура.

В УПК 2015 года введен раздел «Производство по делам, по которым заключено процессуальное соглашение», Речь идет об уголовно-процессуальной сделке обвинения с защитой, обвиняемого с потерпевшим. Это нововведение, внесенные в УПК РК, направлено на противодействие организованным формам преступности путем привлечения к сотрудничеству с правоохранительными органами лиц, состоящих в организованных группах и преступных сообществах, на условиях сокращения им уголовного наказания и распространения на них мер государственной защиты.

Следует сказать, что в США, Англии и Уэльс, Индии, Италии, Франции, Эстонии, Израиле, Грузии, Украине, России соглашение о сотрудничестве (сделка с правосудием), давно применяется в уголовно-процессуальном законодательстве..

Генеральная прокуратура РК разработчик нового УПК отмечает, что, прежде чем ввести в кодекс институт процессуальной сделки, также как и российские, украинские, грузинские юристы анализировали практику США и ряда других стран, ориентировались на веющий у них опыт.

Процессуальная сделка в зарубежных странах отличается своими особенностями. Например, в США 90–95% криминальных расследований завершаются сделкой с правосудием, остальные дела доходят до суда присяжных. Существует две формы подобной сделки. В первом случае обвиняемый, вне зависимости от тяжести совершенного им преступления, может признать вину в обмен на смягчение наказания в среднем на 35%. Во втором случае обвиняемый взамен на полное или частичное освобождение от ответственности становится свидетелем обвинения. В обоих случаях сделка должна быть утверждена судьей, тогда она становится обязательной для всех сторон.

Только в США, благодаря этой форме сотрудничества подозреваемого и правосудия, раскрываются до 90% особо тяжких преступлений. Лицо, признавшее вину в совершении преступления и, обратившееся с просьбой возместить социальную компенсацию, имеет право на заключение «процессуальной сделки». После зачисления обвиняемым на депозит суммы, определенной прокурором, в судебном заседании будет объявляться перерыв на 15 дней, после чего суд будет решать, принимать или не принимать во внимание социальную компенсацию, внесенную обвиняемым", В 2008 году такая норма "сделка с правосудием" могла быть применена к 1,7 тыс. человек". {1}

В Италии сделка с правосудием применяется с 1970-х годов в рамках борьбы с терроризмом, а с 1980-х – с мафией. В обмен на информацию о своих сообщниках преступники могут рассчитывать на смягчение наказания примерно на треть, а мелкие преступники вообще выйти на свободу. Для «раскаявшихся» предусмотрена программа защиты свидетелей. Первым «раскаявшимся» в расследовании против мафии был Томмазо Бускетта – с его помощью в тюрьму сели 350 членов сицилийского клана, а сам он переехал в США. Критики этой системы указывают, что преступники зачастую используют сделку с правосудием, чтобы свести счеты, или дают неверные показания, чтобы избежать тюрьмы.

Во Франции механизм сделки с правосудием действует в сильно ограниченном виде. Прокурор может предложить обвиняемому в незначительном преступлении сделать признание в обмен на наказание сроком до 1 года. Сделка утверждается судьей. Закон до сих пор вызывает во Франции много споров. Оппоненты – адвокаты и представители левых партий – полагают, что сделка с правосудием нарушает права на защиту, беспристрастное разбирательство и презумпцию невиновности.

Сделка с правосудием в Индии применяется с 2006 года. Возможность смягчения наказания предоставляется только тем, кто признает свою вину в преступлении, за которое предусмотрено не более семи лет тюрьмы: нанесение побоев, подделка документов, опасное вождение и другое. Но рассчитывать на сделку не могут те, кто обвиняется в преступлении против женщин и детей.

В Испании нет института сделки, но элементы его присутствуют. В случае совершения преступления, по которым срок наказания не более 3-х и 6-ти лет, и обвиняемый признает вину, то по соглашению между ним, прокурором и судом, срок наказания не должен превышать 1/3 от санкции нормы. {2}

Процессуальная сделка в Грузии появилась в 2004-м в рамках программы борьбы с коррупцией. Возможности заключения сделки не ограничены видом или тяжестью преступления. Предложение о заключении сделки может исходить как от обвиняемого, так и от прокурора. Прокурор может предложить обвиняемому смягчение наказания или закрытие дела в обмен на уплату денежного штрафа в бюджет страны. Сумма штрафа определяется индивидуально. Сделку утверждает судья, которому прежде необходимо убедиться в наличии обвинений и в добровольности заключения сделки. При рассмотрении дела суд вправе предложить сторонам заключить процессуальную сделку. Основой сделки является достижение соглашения о признании вины или соглашения о наказании. Одной из «особенностей» грузинской процессуальной сделки связана со Статьей 42 УК Грузии, которая гласит, что на основании процессуальной сделки можно установить штраф даже за нарушения тех статей Уголовного кодекса, которые не предусматривают эту меру наказания. Если в 2005 году лишь 12% судебных процессов завершились такими сделками, то к 2009-му этот показатель превысил 50%.

По официальным данным, полученным из судов Грузии, в судах первой инстанции в 2010 году процессуальные сделки были заключены по 79,5% дел из вердиктов, вынесенных в отношении 19 956 лиц. Остальные 20,5% вердиктов были вынесены путем судебных слушаний в отношении 4 089 лиц, и с них взыскано 112,7 млн. лари (1 лари = 1,75 доллару США) от судебных штрафов и процессуальных сделок в доход государства. {3}

Заслуживает внимания предложение юристов Беларуси, внести в свое УПК институт сделки с правосудием, Согласно этому новшеству, сумма "сделки с правосудием" для виновного будет составлять от 300 базовых величин (\$60 тыс.) до 5 тысяч базовых величин, и назначать ее будет государственный обвинитель. Сумма в 60 тысяч долларов США не даст повода для совершения экономических преступлений. "Сделка с правосудием" предполагает 28 видов ненасильственных составов преступлений, в этот список не входят коррупционные преступления. {4} Следует отметить, предложение обвиняемому смягчение наказания или закрытие дела в обмен на уплату денежного штрафа в бюджет страны, как это предусмотрено в УК Грузии или как это предлагают юристы Беларуси для простых людей- неимущих уплата штрафа будет не легкой задачей.

Как показала судебная практика зарубежных стран, сделки с правосудием (процессуальное соглашение), помогают ускорить досудебное и судебное производство, дают больше возможности правоохранительным органам в борьбе с организованной преступностью, пополнить бюджет государства, за счет наложенных судами штрафов.

В связи со сказанным, не однозначную оценку дают СМИ по вопросу применения процессуальной сделки. Одни отмечают, что документально зафиксированная сделка с правосудием не оставляет шансов для злоупотреблений что тот, кто захочет заключить досудебное соглашение о сотрудничестве будет заинтересован использовать это для смягчения вины. Вся информация будет многократно проверяться. Тем более, когда заключается досудебное соглашение о сотрудничестве. В этом случае уже проявляется повышенное внимание к каждому слову". Надо отметить, что следствие сделку заключает далеко не со всеми обвиняемыми, а лишь с

теми, кто владеет ценной информацией для успешного раскрытия преступления. {5} Отдельные авторы, говорят, что в правоохранительных органах не ожидают наплыва желающих сотрудничать со следствием. "Вала желающих пойти на такое сотрудничество не будет. Но, тем не менее, осторожно, потихоньку этот институт будет набирать обороты и у нас в стране", - убежден вице-президент Фонда "Антимафия" Вячеслав Красюков. {6}

Не однозначное мнение высказано в докладе комиссара Совета Европы по правам человека Томаса Хаммарберга о состоянии прав человека в связи с введением процессуальной сделки с правосудием в Грузии. В докладе отмечается, что это успешный механизм в борьбе с коррупцией и организованной преступностью, «его важное преимущество заключается в быстром производстве уголовных дел, в облегчении перегруженной деятельности судов, прокуроров и адвокатов». или, что при введении в уголовный процесс института процессуальной сделки большинство обвиняемых убеждены, что при признании вины, наказание все равно будет установлено, а адвокаты, вместо того, чтобы заботиться о достижении оправдательного приговора для находящихся под их защитой лиц, советуют им войти в процессуальную сделку с прокурором с целью достижения минимального наказания», или, что «совокупность нескольких факторов, в частности, очень высокого показателя обвинительных приговоров, политики строгих наказаний и низкого доверия со стороны населения в отношении осуществления правосудия, на самом деле могут повлиять на обвиняемого и он, даже в случае невиновности, может признать вину, что может вызвать обвал системы правосудия». Автор этого высказывания призывает к осторожности в отношении той роли, которая возлагается на прокурора в процессе переговоров по процессуальной сделке, поскольку также «существует информация и о ее злонамеренном использовании». {7}

Академик Баймаханов М.Т. (эксперт проекта нового УПК РК 2015 г.), допускает возможность пойти на такую сделку, и в порядке эксперимента включить данную норму в проект нового УПК РК, поскольку: «необходима осторожность и даже критический подход к предложениям об использовании таких средств уголовно-процессуального решения вопросов, как договоренность правоохранительных органов с обвиняемыми, подозреваемыми, подсудимыми, заключение сделок и соглашений между ними». Если прежде следователи, дознаватели и иные участники процесса шли по трудному и тяжкому пути сбора доказательств виновности обвиняемого (подозреваемого, подсудимого) в совершении преступления, скрупулезно и в поте лица своего искали и добывали нужные свидетельства и данные, то согласно «американского метода» раскрытия преступлений они встанут на сомнительный путь сделки с совестью и противоречащего истине договора о том, что за счет произвольного уменьшения меры уголовного наказания преступник выдает следствию, дознанию и суду своих соучастников, указывает места сокрытия награбленного или похищенного имущества, а также места закапывания трупов и иных предметов преступлений, сообщает им иные важные сведения, вводит их в курс дела о технике и деталях совершенных деяний. С точки зрения морально-нравственных критериев *такой подход выглядит сомнительным и даже кощунственным*, но ради хотя бы минимально полезного результата можно пойти на такую сделку и в порядке эксперимента включить данную норму в проект нового УПК РК. Вместе с тем, резюмирует он: «в условиях полной морально-нравственной деградации современного казахстанского общества использование «американской новинки» может привести к ничем не управляемому разгулу преступности в сочетании с безграничной ее безнаказанностью». {8}

Несмотря на различные, в большинстве своем негативные мнения отдельных авторов на введение в УПК «процессуальной сделки с обвиняемым», законодатель счел нужным ввести две формы сделки: 1) о признании вины и 2) о сотрудничестве со следствием (ст. 612 УПК). Первая предназначена для сокращения времени расследования и ускорения восстановления ущерба потерпевшему, она не применяется к особо тяжким деяниям. Вторая сделка направлена на раскрытие особо опасных преступлений, связанных с организованной преступностью, экстремизмом, терроризмом (главы 63 и 64 раздела 13 УПК),

Соглашение о признании вины (англ. *Plea bargain*) — разрешённая законом письменная сделка обвиняемого и защитника с обвинителем, в которой зачастую в обмен на признание

обвиняемым (подсудимым) своей вины в менее тяжком преступлении обвинитель отказывается от всестороннего исследования обстоятельств дела, которое прояснило бы истину, а также от поддержания обвинения в более тяжком преступлении. {9}

Процессуальную сделку, в её классическом виде, можно определить как заключение договора (письменно или устно) между обвинением и защитой, в рамках которого прокурор в обмен на смягчение требуемого наказания или изменение пунктов обвинительного заключения, а не редко того и другого вместе, приходит к соглашению с обвиняемым о том, что тот признаёт себя виновным, без слушания в суде свидетельских показаний и без предоставления суду каких-либо улик.

Закрепление такого сотрудничества специальным досудебным соглашением, с одной стороны, дает следствию гарантии, что обвиняемый действительно предоставит необходимую информацию, а с другой, - обеспечит обвиняемому безопасность, а также уверенность в назначении минимального срока наказания.

Инициатива заключения процессуальной сделки может исходить как со стороны прокуратуры, так и со стороны обвиняемого. После достижения такого соглашения между прокуратурой и защитой, процессуальная сделка в обязательном порядке подлежит утверждению судом, который должен убедиться в добровольности заключенной сделки, а также в том что, обвиняемый понял все юридические последствия такой сделки. Следует отметить, что процессуальная сделка судом автоматически не утверждается, а может быть отклонена им, и в случае её отклонения, суд имеет право вынести обвиняемому иное наказание, чем то которое было предусмотрено в процессуальной сделке, но такая ситуация происходит довольно редко и как правило суд утверждает такие сделки.

Для обвиняемых, которые решаются на сделку со следствием, приговор может быть смягчен, а срок наказания в соответствии с ч. 3 ст. 55 УК сокращен вдвое или судья может назначить наказание ниже низшего предела в соответствии с ч. 4 ст. 55 УК

В число обстоятельств, смягчающих наказание, согласно УПК входит явка с повинной, активное содействие раскрытию преступления, изобличению других соучастников преступления и розыску имущества, добытого в результате преступления. Таким образом, обвиняемый может рассчитывать на сокращение наказания при осуществлении определенных действий, помогающих следствию, а деятельное раскаяние по преступлениям небольшой и средней тяжести является основанием для прекращения уголовного преследования.

Если статья предусматривает смертную казнь или пожизненное заключение, то эти виды наказания не применяются. Однако, если человек, заключивший досудебное соглашение, солгал, он будет отбывать наказание по всей строгости закона без каких-либо льгот.

Поскольку институт сделки с правосудием тесно связан с уголовным правом, ее основа, заложена в новом Уголовном кодексе, в разделе 4 «Назначение наказания», куда в ст. 53, 55 введены дополнения, в разделе 5 «Освобождение от уголовной ответственности и наказания» введена новая ст. 67 УК.

Статья 67 УК предусматривает освобождение от уголовной ответственности при выполнении условий процессуального соглашения. Поскольку УПК предусматривает две формы процессуального соглашения: о признании вины и о сотрудничестве со следствием, поэтому не совсем ясно, о каком виде процессуального соглашения идет речь.

Очевидно, надо полагать, что имеется в виду «сделка о признании вины» в её материально-правовом смысле.». Статья 67 УК не содержит понятия «сделка о признании вины».

УК РК 2015 г. содержит две схожих статьи 67 (Освобождение от уголовной ответственности при выполнении условий процессуального соглашения) и статью 68 (Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением). Основания освобождения от уголовной ответственности лиц, совершивших уголовные правонарушения виновным в обеих статьях идентичны.

По нашему мнению, необходимо полностью раскрыть содержание ст. 67 УК, указав, что основанием освобождения лица от уголовной ответственности по указанной статье являются заключение подозреваемым, обвиняемым, подсудимым «сделки о признании вины», и на любой

стадии уголовного процесса. для освобождения лица от уголовной ответственности применяются положения ст. 68 УК.

Некоторые положения закона, например, о способах и порядке проверки информации лица заключившего сделку с правосудием, конкретные сроки снижения наказания обещанного прокурором, ее реализация в суде и ряд других, проблем, на наш взгляд, нуждаются в корректировке, чтобы исключить те возможные отрицательные последствия, о которых справедливо заявляют критики института «сделки с правосудием».

Необходимо отметить, что даже самая совершенная законодательная техника не может справиться с ошибками и злоупотреблениями в правоприменительной практике. Целесообразность и значимость введения в УПК нового института досудебного соглашения о сотрудничестве не вызывает сомнений: он может стать показателем положительной динамики в вопросе развития уголовно-процессуального законодательства, поиска новых путей разрешения уголовных дел, раскрытия преступлений, снижения нагрузки судов и пр.

Однако насколько успешно будут функционировать описанные изменения, зависит в первую очередь от деятельности органов дознания, следствия и суда

Список литературы

1. Уголовный кодекс РК
2. Уголовно – процессуальный кодекс РК
3. Сайт Интернета. Яндекс Директ. \$60тыс.–цена сделки с белорусским правосудием. 12.02.09 :<http://www.interfax.by/article/39342>
4. Сайт Интернета 07.07.2011 Civil Georgia
5. Интернета . Сайт 2009 г.
6. Сайт Интернета 07.07.2011 Civil Georgia
7. Сайт Интернета 14.07.2009 Сделка со следствием. Комментарии специалистов Автор: *Ольга Беляева, "Вести FM"*
8. Указ. Сайт Интернета 14.07.2009 . Вячеслав Красюков Сделка со следствием "
9. Сайт Интернета 07.07.2011 Civil Georgia Доклад комиссаром Совета Европы по правам человека Томасом Хаммарбергом
10. Баймаханов М.Т. О поекте УПК РК. Интернет Википедия. Свободная энциклопедия. 2014 г.
11. Интернет. Сайт Генеральной прокуратуры РК, ноябрь 2013. Проект УПК РК

Түйін

Мақалада процестік келісім жасалған істер бойынша іс жүргізу шараларын қолдану туралы екібір мәселелері қарастырылған. прокурордың аыпкерге уадесі бойынша жазаны белгілеу келісімнің, сотта орындау бойынша және басқада сұрақтар.

Summary

In article questions of production on affairs on which the procedural agreement, ratios of a substantive and procedural law is concluded at release of the person who concluded such agreement are considered.